

TC.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MUHAMMED ÂBİD ES-SİNDÎ'NİN (Ö.1257/1841)
İLMÎ KİŞİLİĞİ VE FIKİH İLMİNDEKİ YERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali TAŞKÖPRÜ

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : İslam Hukuku**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÖZCAN

EKİM-2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

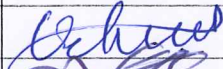

MUHAMMED ÂBİD ES-SİNDÎ'NİN (Ö.1257/1841)
İLMÎ KİŞİLİĞİ VE FİKİH İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali TAŞKÖPRÜ

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : İslam Hukuku

“Bu tez 08/11/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Orhan ÇELİK	BAŞARILI	
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÖZCAN	BAŞARILI	
Doç. Dr. Soner DUMAN	BAŞARILI	

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Ali Taşköprü
Öğrenci Numarası	:	15Y6008026
Enstitü Anabilim Dalı	:	Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı	:	İslam Hukuku
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Muhammed Âbid Es-Sin 'nin (ö.1257/1841) İlmî Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yeri
Benzerlik Oranı	:	16

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

17/10/2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

17/10/2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Gör. Abdullah ÖZCAN

Tarih: 17/10/2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, genel hatlarıyla ilmî hayatından bahsedilen Muhammed Âbid es-Sindî, 18. asırda yaşamış önemli İslam âlimlerinden biridir. Yaşadığı dönemdeki siyasî, sosyal ve dinî olaylar onun gerek ilmîne gerekse hayatına önemli ölçüde etki etmiştir. Zira yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti, Hicaz, Yemen ve Mısır'da çalkantılı bir dönemden geçmekteydi. İşte tüm bu sebepler Muhammed Âbid'in eserlerinde oldukça etkili olmuştur. Eserlerini, bu şartlar altında telif eden Muhammed Âbid'in ilmî kişiliğinin ve fakih kimliğinin tanınması faydalı olacağı kanaatiyle böyle bir çalışma kaleme alınmıştır.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, çalışmanın yöntemi belirlenmiş ve genel çerçevesi çizilmiştir. Birinci bölümde Muhammed Âbid'in hayatından bahsedilmekte ve yaşadığı dönem hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Bunun yanı sıra Muhammed Âbid'in ilmî gelişiminden, yapmış olduğu yolculuklardan, hocalarından, öğrencilerinden, yerine getirmiş olduğu resmî görevlerden, siyasîlerle olan ilişkilerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise müellifin eserleri hakkında bilgiler verilerek, kısa değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca bu eserlerin yazılış gayeleri, yazıldığı dönem ve metotları hakkında da özet bilgiler verilmiştir.

Tez konunun belirlenmesinden, kaynakların bulunmasına kadar özenli rehberliğiyle tezin oluşmasında büyük katkıları bulunan ve her türlü desteği benden esirgemeyen ve tezin tamamlanmasına yakın bir zamanda sağlık sorunları nedeniyle danışmanlığımdan ayrılmak zorunda kalan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Sayın İrfan İNCE'ye teşekkür ederim. Bu aşamadan itibaren tez danışmanlığımı üstlenen Dr. Öğr. Üyesi Sayın Abdullah ÖZCAN'a teşekkür ederim. Savunma esnasında değerli katkılar sunan Prof. Dr. Sayın Orhan Çeker'e çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam boyunca beni teşvik eden değerli hocam Prof. Dr. Sayın Halit ÇALIŞ'a, Dr. Öğr. Üyesi Sayın Huzeyfe ÇEKER'e, Dr. Öğr. Üyesi Sayın Necmeddin GÜNEY'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez savunmamda yer alıp savunmada değerli bilgiler sunan Doç. Dr. Sayın Soner DUMAN'a teşekkür ederim. Ayrıca tezi baştan sona okuyarak değerli görüşlerini benden esirgemeyen Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman Yardımcısı Sayın Gülsüm SOYDAN'a teşekkür ederim. Benim her türlü sıkıntımı yüklenip, hayat yükümü hafifleterek bu tezi bitirmemde çok emeği olan eşime de ayrıca teşekkür ederim.

Ali TAŞKÖPRÜ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: MUHAMMED ÂBİD ES-SİNDÎ'NİN HAYATI	5
1.1. Muhammed Âbid'in Nesebi ve Ailesi.....	5
1.1.1. Nesebi	5
1.1.2. Ailesi.....	6
1.2. Muhammed Âbid'in İlmî Hayatı.....	11
1.2.1. Hocaları.....	12
1.2.2. Talebeleri	16
1.2.3. Âlimlerle Münasebetindeki Üslûbu	17
1.2.4. Yolculuklarının İlmî Hayatına Etkisi.....	18
1.2.5. Peygamber Sevgisinin İlmî Hayatına Etkisi	26
1.2.6. Yaşadığı Dönemde Yazılmış Biyografi Eserleri	27
1.3. Muhammed Âbid'in Kişiliği	30
1.3.1. Cömertliği	30
1.3.2. Alçak Gönüllülüğü.....	31
1.3.3. İnsanlarla İlişkilerindeki Tutumu.....	31
1.3.4. Fetva-Siyaset İlişkisindeki Duruşu	32
1.4. Muhammed Âbid'in Yaşadığı Dönemde Siyasî Hayat.....	34
1.4.1. Osmanlı Padişahları	34
1.4.2. Mekke Yöneticileri	41
1.4.3. Yemen Yöneticileri.....	43
1.4.4. Suûd Yöneticileri	45
BÖLÜM 2: MUHAMMED ÂBİD ES-SİNDÎ'NİN ESERLERİ	49
2.1. Kitapları.....	49
2.1.1. Tavâli'ü'l-Envâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr.....	50

2.1.2. Hasrû'ş-Şârid min Esânîdi Muhammed Âbid.....	56
2.1.3. Minhatû'l-Bârî fî Cem'î Rivâyâti Sahîhi'l-Buhârî	60
2.1.4. el-Mevâhibü'l-Latîfe Şerhu Müsnedi'l-Îmâm Ebî Hanîfe.....	62
2.1.5. Mu'temedü'l-'Alma'iyi'l-Mühezzeb fî Halli Müsnedi'l-Îmâm eş-Şafi'iyi'l-Müretteb.....	66
2.2. Risaleleri	69
2.2.1. Fıkıhla İlgili Risaleleri	70
2.2.1.1. İlzâmü 'Asâkiri'l-İslâm bi'l-İktisâri 'ale'l-Kalansuve Tâ'aten li'l-Îmâm.....	70
2.2.1.2. Buğyetü'z-Zekiyy fî Mes'eleti's-Sabiyy	72
2.2.1.3. Tağayyürü'r-Râğib fî Tecdîdi'l-Vakfî'l-Hârib.....	73
2.2.1.4. et-Takbîlü Envâ'uhû ve Ahkâmuhû	74
2.2.1.5. Cevâzü İhrâci Zekâti'l-Habbi bi'l-Kîyme	75
2.2.1.6. Hillü'l-Masîd bi'l-Bundukati'r-Rasâsiyye	75
2.2.1.7. Keffü'l-Emânî 'an Semâ'i'l-Eğânî	76
2.2.1.8. el-Kavlü'l-Cemîl fî İbâneti'l-Farki Beyne Ta'lîki't-Tezvîci ve Ta'lîki't-Tevkîl	77
2.2.1.9. Şurûtü'l-İstincâ	77
2.2.1.10. Menâlü'r-Racâ fî Şurûti'l-İstincâ	77
2.2.2. Hadisle İlgili Risaleleri	78
2.2.2.1. Keşfü'l-Be'si 'Ammâ Ravâhu İbn Abbâs Muşâfehетен 'an Seyyidi'n-Nâs	78
2.2.2.2. Beyânü's-Sikâti'r-Ruvât Ellezîne Tüküllime Fîhim Bimâ Lâ Yûcibu Raddehum	78
2.2.3. Tıpla İlgili Risaleleri	79
2.2.3.1. Fekkü'l-Mihne bi-Mu'âleceti'l-Hukne	79
2.2.4. Diğer İlim Dallarıyla İlgili Risaleleri.....	79
2.2.4.1. Mecmû'atü'l-İcâzâti'l-Hadîsiyye	79
2.2.4.2. Menâhicü's-Sarfiyyîn	79
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	83
ÖZGEÇMİŞ.....	88

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
h.	: Hicrî
m.	: Miladî
neş.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.anh.	: Radıyallahu anhu
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
vb.	: Ve benzeri

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Muhammed Âbid es-Sindî'nin (ö.1257/1841) İlmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yeri			
Tezin Yazarı: Ali Taşköprü		Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üy. Abdullah ÖZCAN	
Kabul Tarihi: 03.10.2019		Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 88 (tez)	
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri		Bilim Dalı: İslam Hukuku	
<p>Muhammed Âbid, net olmamakla birlikte, 1190/1776 yılında bugünkü Pakistan sınırları içerisinde kalmış bulunan Sind bölgesinde dünyaya gelmiş son dönem Osmanlı âlimlerindedir. Muhammed Âbid, hayatı boyunca farklı bölgelerde birçok âlimden ders alarak ilmini artırmıştır. Bunun yanı sıra hayatının ilk yıllarını Sind bölgesinde geçirdikten sonra ailesiyle birlikte 1194/1780 senesinde Hicaz bölgesine hicret ederek Cidde şehrine yerleşmiştir.</p> <p>Daha sonra dedesi ve babasının vefatı üzerine 1208/1793 yılında amcasıyla birlikte Yemen'e hicret ederek Zebid şehrine yerleşmiştir. Hayatını ilim yolculuklarıyla geçiren Muhammed Âbid, fıkıh, hadis, tefsir, Arap dili, sarf, nahiv, mantık, tıp vb. birçok ilimde eser kaleme alacak derecede bilgi sahibi bir âlimdir. Bunun yanında birçok alanda eser kaleme alan müellif, özellikle de fıkıh ve hadis alanında temayüz etmiştir.</p> <p>Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, yöntem ve kaynakları ortaya konulmuştur. Birinci bölümde, Muhammed Âbid'in hayatına değinilerek onun yaşamış olduğu bölgelerin siyasî, sosyal olaylarıyla ilgili bilgiler sunulmuştur. Ayrıca Muhammed Âbid'in ailesinin ve özellikle dedesi ve amcasının, onun hayatında bıraktıkları etkilere işaret edilmiştir. Muhammed Âbid'in yapmış olduğu yolculuklar hakkında da bilgi verilmiştir. Bu bölümün sonunda ise hocaları ve talebeleri hakkında birtakım bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise Muhammed Âbid'in eserleri ve risaleleri incelenmiş, bunların içerikleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümden sonra ise bir sonuç kısmıyla tez tamamlanmıştır.</p>			
Anahtar kelimeler: Muhammed Âbid, Risaleler, Fıkıh, Hadis, Yemen			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	x	Ph.D.	
Title of Thesis: The Scientific Personality of Muhammad Âbid es-Sindî (d.1257 / 1841) and His Place in the Science of Fiqh			
Author of Thesis: Ali TAŞKÖPRÜ ÖZCAN		Supervisor: Assist Prof. Dr. Abdullah	
Accepted Date: 03.10.2019		Nu of Pages: v (pre text) + 88 (main part)	
Department: Basic Islamic Sciences		Subfield: Islamic Law	
<p>Muhammad Âbid is one of the Ottoman scholars of the late period who were born in 1190/1776 in the region of Sind, which has remained within the borders of present-day Pakistan. Throughout his life, Muhammad Âbid raised his knowledge by taking classes from many scholars in different regions. However, after spending the first years of his life in the Sind region, he and his family migrated to the Hejaz region in 1194/1780 and settled in Jeddah. After the death of his grandfather and his father in 1208/1793, he moved to Yemen and settled in Zebid City with his uncle. Muhammad Abid, who spent his life with traveling for the sake of knowledge, is a scholar who has enough knowledge to write works in many sciences including fiqh, hadith, Quran commentary, Arabic language, Arabic grammar, logic, medicine and so on. The author who produced works in many fields, is a distinguished scholar in the fields of fiqh and hadith.</p> <p>This study consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the introduction, the purpose, importance, methods and resources of the research are presented. In the first chapter, the life of Muhammad Abid was mentioned and the political and social aspects of the regions where he lived were presented. Information about his family and especially about his grandfather and uncle who left deep traces in his life were presented and their effects on the author were mentioned. At the end of this chapter, information is given about his teachers and students. In the second chapter, information about the works of Muhammed Âbid is presented and details of their contents is presented. After the second chapter, the study is finalized with a conclusion.</p>			
Keywords: Muhammed Âbid, Treatises, Canon Law, Hadith, Yemen			

GİRİŞ

Araştırmanın Önemi

İslam, insanlık için ilmin her alanına değer vermiş, teşvik etmiş ve bu alanlarda çalışma yapanlara ayrı bir önem atfetmiştir. İslam adeta bir ilim geleneğidir. Bu gelenek günümüze kadar güvenilir ve alanında söz sahibi ilim ehli tarafından ulaştırılmıştır. İslam dini, doğuşundan günümüze kadar birçok coğrafyayı içine alarak geniş bir insan topluluğuna ulaşmıştır. Buna bağlı olarak da bu geniş İslam coğrafyasında birçok ilim adamı yetişmiştir.

Araştırmanın Konusu

İlim adamları, İslâmî ilimleri yaşatmak, gelecek nesillere aktarmak için ellerinden gelen çaba ve gayreti göstermişlerdir. Buna binaen âlimler, İslam dinini günümüze kadar onun geldiği dönemin gerçeklerini dikkate alıp fakat kendi yaşadıkları dönemin de koşullarını göz ardı etmeden insanların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde muhafaza ederek, anlayarak, anlatarak ve insanlara tebliğ ederek getirmişlerdir. Çalışmamızda hayatından ve eserlerinden bahsettiğimiz Muhammed Âbid, bu ilim geleneği içerisinde önemli bir şahsiyet olarak yerini almıştır. Muhammed Âbid, fıkıh başta olmak üzere hadis, tefsir, sarf, nahiv, tıp, belagat, fıkıh usulü gibi çeşitli İslâmî ilimlerde eserler kaleme almış Hint alt kıtasında yaşayan Osmanlı âlimlerindendir. Bu çalışma, Muhammed Âbid'in hayatını, ilmî birikimini, çalışmalarını, yolculuklarını, yaptığı resmî görevleri ve eserlerini konu edinen bir çalışma olacaktır.

Bununla birlikte müellifin hayatı, ilmi, ailesi, eserleri, yolculukları, nesebi ve özellikle vermiş olduğu fetvalar hakkında bilgi verilecektir. Ülkemizde pek fazla bilinmeyen müellifi ve eserlerini araştırarak bu alana katkı sunmak hedeflenmektedir. Müellifin yaşadığı 12. hicrî asrın sonu ile 13. asrın ortasına kadar olan dönem, İslam âleminin önemli dönemlerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü söz konusu dönem, İslam dünyasında ortaya çıkan birçok siyasî ve sosyal gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Zira o zaman dilimi içerisinde Müslümanların yegâne siyasî gücü olan Osmanlı Devleti, gerek iç işlerinde gerekse dış işlerinde büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti o tarihlerde İslam dünyasının, hilafeti elinde bulunduran siyasî gücü ve Müslümanların hâmesi konumundaydı. O dönemlerde müellifin doğduğu bölge olan Sind bölgesi, İngilizlerin işgali altına girmiş ve hilafet merkezinden uzakta olduğu için sosyal yardımların pek fazla ulaştırılmadığı bir konumda yer almaktaydı. Bununla birlikte o

bölge, dinî ve siyasî olarak Osmanlı Devletinin uhdesinde bulunan hilafete bağılıydı. Sind bölgesi, İslam'ın ortaya çıktığı yıllardan itibaren müellifin dönemine kadar, İslamî ilimlerle iç içe yaşayarak kendisine ait bir ilim geleneği oluşturmayı başarmıştır. İslam dinî, o halkın üzerinde önemli ölçüde tesir bırakarak bölge halkının Müslüman olmasına büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca bu katkıyı, o bölgede yetişen, ilim geleneğine sahip çıkmış, gerek medreseler vasıtasıyla resmî yollardan, gerekse ferdi manada devam ettiren âlimler üstlenmişlerdir. İşte bu şekilde ilim geleneğine sahip çıkan Sind bölgesi, günümüze kadar pek çok âlim yetiştirmiştir. Özellikle Diyobent, hadis, fıkıh medreseleri bu konuda çok faydalı çalışmalar yapmış ve birçok değerli âlimin yetişmesine imkân sağlamıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, Muhammed Âbid es-Sindî'nin hayatı, ilmî gelişimi, yolculukları, aldığı vazifeler, eserleri ve özellikle risaleleri ele alınarak fikhî şahsiyetini ortaya koymaktır. Ayrıca çalışmada âlimlerin, müellif hakkındaki kanaatleri, müellifin yaşadığı dönemin birtakım siyasî olayları da ele alınarak bilgi verilecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada Muhammed Âbid es-Sindî'nin hayatı, ilmî kişiliği, ailesi, yolculukları, devlet başkanları ile olan ilişkileri, yapmış olduğu resmî görevleri, eserleri, risaleleri ve fetvaları ele alınarak bunlar hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca müellifin Sind, Hicaz ve Yemen'deki hayatından bahsedilecektir.

Araştırmanın Kaynakları

Kaynak olarak kullanılan müellifin eserleri başta olmak üzere, onun, okuduğu eserlerini listelemiş olduğu *Hasrû 'ş-şârid*, Ebu Hanîfe'nin *Müsnedi* üzerine kaleme almış olduğu şerhi *Mevâhibü'l-latife*, Buhârî üzerine muhtasar mahiyetindeki eseri *Minhatü'l-bârî*, Ahsen Ahmed Abdüşşekûr'un üç cilt halinde tahkik ettiği ve müellifin bazı risalelerini inceleyen bir çalışma olan *Mecmû 'u icâzâti ve resâili muhammed âbid*, Muhammed Musa es-Sindî tarafından bir doktora çalışması halinde tek cilt olarak tahkik edilerek hazırlanan ve müellifin iki ciltlik eserini inceleyen *Tavâli 'ü'l-envâr şerhu dürri'l-muhtâr*, yine müellifin, Şafî'nin *Müsnedi* 'ne yazmış olduğu şerhi, kendisinden azami derecede istifade ettiğimiz, müellif hakkında yazılmış ve araştırma esnasında ulaşılabilen en kapsamlı eser olan Said Bekdaş'ın biyografî niteliğindeki çalışması *el-İmâmü'l-fakîhü'l-muhaddisü 'ş-*

şeyh muhammed âbid es-sindî reîsü 'ulemâi'l-medîneti'l-münevverâti fî 'asrihî, bu çalışmanın asli kaynakları arasında yer alarak istifade edilmiştir.

Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde müellif hakkında yazılan madde, başta Şevkânî'nin *Bedrü't-tâli'* isimli eseri olmak üzere müellifin hayatından bahseden biyografi kitapları ve bazı akademik araştırmalar, çalışmamızın temel kaynaklarını oluşturmaktadır.

Son dönemlerde müellif hakkında Arap dünyasında birçok çalışma yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan erişebildiğimiz kadarına çalışmamızda yer vermeye azami gayret sarf ettik. Bununla birlikte müellifin matbu risaleleri ve el yazma şeklinde bulunan çalışmaları üzerinde hâl-i hazırda birtakım çalışmalar da devam etmektedir. Müellifin el yazma eserleri üzerine çalışmalar yapan Said Bektaş'la irtibata geçilerek o eserler hakkında bilgi alınmış, nüshaların asılları temin edilirken bazı eserlere ise dijital ortamdaki ulaşılmıştır.

Burada istifade ettiğimiz, Muhammed Âbid es-Sindî'nin biyografisini ele alarak yazılmış olan *el-İmâmü'l-fakihü'l-muhaddisü's-şeyh muhammed âbid es-sindî reîsü 'ulemâi'l-medîneti'l-münevverati fî 'asrihî* isimli eser hakkında kısaca bilgi sunmak, kaynakları tanıma açısından önem taşımaktadır. Bu eser, beş genel başlık halinde ele alınarak hazırlanmıştır. Birinci bölüm, fasıllara ayrılarak burada müellifin ismi, nesebi, ailesi, evliliği ve çocuklarından bahsedilmektedir. İkinci bölümde, müellifin ahlakî özellikleri zikredilmektedir. Üçüncü bölümde, âlimlerin Muhammed Âbid hakkındaki övgülerine, müellifin almış olduğu resmî vazifelere ve onun döneminde yaşamış önemli şahsiyetlerden birtakım alıntılara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise yine başlıklara ayrılarak müellifin ilmî tedrislerinden, yolculuklarından, hocalarından ve talebelerinden bahsedilmektedir. Beşinci ve son bölümde ise Muhammed Âbid'in sahip olduğu ilmî birikiminden, telif ettiği eserlerden bahsedilerek çalışma tamamlanmaktadır.

Biz de çalışmamızın birinci bölümünde müellifin hayatından, ailesinden, hocalarından, talebelerinden, yolculuklarından, yaşadığı yerlerdeki ilmî, siyasî ve sosyal hayattan bahsetmekteyiz. İkinci bölümde ise müellifin eserleri kısaca tanıtılacak, risaleleri hakkında bilgi verilecek, âlimlerin müellif hakkındaki görüşlerine değinilecektir. Sonuç bölümünde konu muhtasar bir şekilde özetlenerek çalışma sonlandırılacaktır. Burada şunu da zikretmek, ilmî ahlak açısından önemli görülmektedir ki; çalışma hazırlanırken, yukarıda anlatıldığı üzere, kullanılmış olan kaynakların birçoğunu Arapça eserler

oluşturmaktadır. Bu eserlerden alıntılar yapılırken bazı noktalarda birebir tercüme, bazı yerlerde ise bir kısım tasarruflarda bulunulup alıntılar yapılarak konu içerisine eklenmiştir. Bununla birlikte kaynaklardan birebir yapılan tercümelelerde ise anlam bütünlüğü korunmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM 1: MUHAMMED ÂBİD ES-SİNDÎ'NİN HAYATI

1.1. Muhammed Âbid'in Nesebi ve Ailesi

1.1.1. Nesebi

Müellifin tam ismi, Muhammed Âbid b. Ahmed Ali b. Muhammed Murad b. Ya'kub el-Eyyûbî el-Ensârî es-Sindî'dir.¹ Müellifin, kaynaklarda geçen bir diğer ismi de şu şekildedir: el-Îmâm el-Muhaddis el-Müsnid el-Hâfız el-Fakîh el-Mütebahhir Muhammed Âbid b. Ahmed Ali b. Şeyhülislam Muhammed Murad b. el-Hafız Muhammed Ya'kub b. Mahmûd el-Hazrecî el-Eyyûbî el-Ensârî el-Medenî es-Sindî'dir.² Kendisinin, Ensârî olarak anılması ise, ashâb-ı kiramdan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin soyundan gelmesi sebebiyledir.³

Bu iki isimde de bulunan Sindî nispeti, kendisinin Kuzey Haydarabat'ta doğması ve o bölgede doğan kimselere bu nispetin verilmesi sebebiyledir.⁴ Soyunun Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye dayandığının delili ise dedesi Şeyhülislam Kadı Muhammed Murad el-Ensârî'ye ait olan kitabın içerisinde kendi el yazmasıyla yazmış olduğu şeceresidir. Söz konusu kitap “*Defînetü'l-metâlib*” isimli eser olup 4 büyük cilt halinde yazılmış ve Mahmûdiye Kütüphanesine bağışlanmıştır.⁵ Bu şecerede öncelikle Muhammed Âbid'in babası, daha sonra kendisi yazılmıştır. Bunu ekleyen ise müellifin babasının dedesi olan Muhammed Ya'kub'dur. Daha sonra dedesi Muhammed Murad şecereyi tamamlayarak torunu Muhammed Âbid'i eklemiştir. Ve bu duruma da o dönemin önde gelen âlimlerini şahit tutmuş ve onların da mühürleriyle bu şecereyi tasdik ettirmiştir.⁶ Bu durumda Muhammed Âbid es-Sindî'nin tam şeceresi aşağıda zikredildiği gibidir:

eş-Şeyh Muhammed Âbid b. eş-Şeyh Ahmed Ali b. Muhammed Murad eş-Şehîr bi'l-Kâdî el-Vâ'iz b. el-Hâfız Muhammed Ya'kub eş-Şehîr bi'l-Kârî b. Mahmûd eş-Şehîr bi-Hâfız Memmum b. el-Hâcc Abdurrahman eş-Şehîr bi'l-Kârî b. Abdurrahim Zinetü'l-Kurrâ b. Muhammed Enes b. Abdullah b. Muhammed Câ'bir b. Muhammed Hâlid b. Malik b. Ebî

¹ Said Bekdaş, *el-Îmâmü'l-Fakîhü'l-Muhaddisü's-Şeyh Muhammed Âbid es-Sindî Reisü 'Ulemâi'l-Medîneti'l-Münevverati fî 'Asrihi*, 57, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut h.1423 m. 2002; Muhammed Âbid es-Sindî, *Dirâsâtün ve Tahkikün ve Ta'likün ve Tahrîc Minhatü'l-Bâri fî Cem'i Rivâyati Sahîhi'l-Buhâri li'l-'Allâmeti'l-Muhaddis eş-Şeyh Muhammed Âbid es-Sindî el-Ensârî Reisü 'Ulemâi'l-Medîneti'l-Münevverati fî 'Asrihi*, thk. Mahmûd el-Hasan es-Sindî, 52, 2011; Muhammed Âbid es-Sindî, *Risaleler*, 22, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr.

² es-Sindî, *Minhatü'l-Bâri*, 52, 53. Buradaki Medine'ye nispeti hayatının son dönemini Medine-i Münevvere'de geçirip orada kaldığı içindir. Bkz. *Minhatü'l-Bâri*, 53, 2 numaralı dipnot.

³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 57; es-Sindî, *Risaleler*, 22.

⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 57, 58.

⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 60.

⁶ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 60; es-Sindî, *Risaleler*, 24-26.

*'Avf b. Hassan b. Sâlim b. el-Eş'as eş-Şehîr bi'l-Îmâm b. Met b. Sa'lebe b. el-Cüneyd b. Mukaddem b. Şurahbîl b. Eş'as b. Met b. Ebî Eyyûb el-Ensârî'*dir.⁷ Bu şecerede görüldüğü üzere müellifimizden başlayarak başa kadar yirmi dört isim mevcuttur. Bilindiği üzere Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin şeceresi ise; Halid b. Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccârî el-'Adevî b. Küleyb b. Sa'lebe b. Abdi'amr b. 'Avf b. Ğunmî b. Mâlik b. en-Neccâr b. Sa'lebe b. el-Hazrec'tir. Ebû Eyyûb el-Ensârî, hicretten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.)'i evinde on bir ay misafir eden, Akabe'de yapılan iki biata⁸, Bedir savaşına ve birçok gazveye katılmış olan bir sahabîdir. Ebû Eyyûb, İstanbul kuşatması sırasında Yezid b. Muaviye'nin ordusuyla İstanbul'a kadar gelip orada şehit olmuştur.⁹

Şunu da belirtmek gerekir ki; Muhammed Âbid dışında Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin soyundan gelen pek çok âlim de vardır. Bu âlimlerin isimlerini zikredecek olursak:

el-Eş'as b. Met b. Ebî Eyyûb el-Ensârî: Şecere silsilesinde yirmi ikinci sıradadır.

eş-Şeyh Muhammed Abdülhay el-Leknevî: Hint bölgesindeki Faranki Mahall'de yetişen âlimlerden biridir. Hanefî mezhebinin son dönem âlimlerinden birisi olması sebebiyle önem arz etmektedir.¹⁰

eş-Şeyh Muhammed Abdalbâki el-Eyyûbî el-Ensârî el-Leknevî: Leknevî ailesinin soyundan gelen yine aynı şekilde âlim bir zattır.¹¹

1.1.2. Ailesi

Şevkânî, Muhammed Âbid'in dedesi, amcası ve babasından bahsederken şöyle söylemektedir: "Babası ilimle işigal eden bir kişiydi. Dedesi ise âlimlerin önde gelen büyüklerindendi. Birçok eseri olduğunu, torunu ve hakkında bu biyografinin yazıldığı Muhammed Âbid, eserlerinde zikretmektedir. Amcası ise büyük bir tıp doktoruydu ve diğer ilimlerde de söz sahibiydi."¹² Büyük dedelerinden biri Medine-i Münevvere'den Sind bölgesine göç etmiştir. Daha sonra buldukları bölgenin önde gelen sayılı âlimlerinden ve kadılarından oldular."¹³

⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 61; es-Sindî, *Risaleler*, 26.

⁸ Mekke'nin Akabe mevkiinde, 621, 622 yıllarında Medineli müslümanlarla Hz. Peygamber arasında yapılan anlaşmaların adıdır. Ahmet Önkâl, "Akabe Biatları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 211.

⁹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 61, 62.

¹⁰ Bekdaş, *Muhammed Âbid* 64.

¹¹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 64; es-Sindî, *Risaleler*, 26.

¹² Şevkânî, Muhammed Ali Muhammed, *el-Bedrî't Tâli' bi-Mehâsini Men Ba'di'l Karni's Sâbi'*, c.2, 780, *Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî*, Kahire, ts.

¹³ es-Sindî, *Risaleler*, 29; Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 73.

Dedesi: Dedesi Muhammed Murad, fakih, kadı ve kıraât-ı seb'ayı bilen bir âlimdi.¹⁴ Muhammed Murad, Sind bölgesinde ve 1085/1674 yılı içerisinde dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Muhammed Ya'kub ve dedesi Hafız Memmum, ilim geleneğinden gelen iki şahsiyetti. Bununla birlikte Muhammed Murad ilim geleneğine bağlı, dine hizmet eden ve Kur'an ehli bir aileye mensuptu.¹⁵ Ayrıca, Hanefî mezhebinin önde gelen fakihlerindendi. Muhammed Murad'ın birçok eseri bulunmakla beraber, torunu Muhammed Âbid'in bir mukaddime ve kaynakça hazırladığı *Definetü'l-metâlib* isimli eseri önem arz etmektedir. Bu eser dört büyük cilt halinde el yazma olarak Mahmûdiye Kütüphanesi'nde mevcuttur.¹⁶ Muhammed Murad, Sind bölgesinin önde gelen âlimlerindendi. Bu sebeple, ders halkaları ve çok sayıda talebesi vardı. Ayrıca hitabeti güçlü olduğundan minberlerde hutbe îrâd ederdi. Muhammed Murad, 1194/1780 senesi içerisinde Hicaz bölgesine intikal etti. Onun gelişini haber alan, ilmüne itibar eden, o dönemde Mekke'nin yöneticisi olan Şerif Sürûr b. Mûsâ'id, Cidde valisi olan Vezir Reyhan'ı, Muhammed Murad'ın ihtiyaçlarının karşılanması, mescit inşa edilmesi, öğrencilerin barınabileceği uygun mekânların yapılması için görevlendirmişti.¹⁷ Ayrıca, büyük bir kütüphane kurulması talimatını verdi. Tüm bu hizmetlerin aksamaması için de kendilerine birçok vakıf malı tahsis etti.¹⁸

Muhammed Murad, Sind bölgesinden Hicaz bölgesine geldikten bir süre sonra vefat etmiştir.¹⁹ Yukarıda da zikredildiği üzere en önemli çalışması, *Definetü'l-metâlib* isimli eseridir. Bu eser, kaynakların zikrettiği üzere dört büyük cilt halinde ve her bir cildi ise satır sayısı normalden fazla olmak üzere dört yüz sayfanın üzerinde olan bir eserdir.²⁰ Bu eserin girişine, Muhammed Âbid es-Sindî mukaddime yazmış ve eserin içindeki bilgilere kolay ulaşılması için bir fihrist hazırlamıştır.²¹

Müellif, esere neden fihrist yazdığını şu cümlelerle açıklamaktadır: “*Emmâ ba'dü el-Fakîr el-Hakîr er-Râcî rahmet-i Rabbihî, bütûn ilimleri elde edip onlarda en güzel noktaya ulaşan, talebelerine faydalı olan ve sâliklerin yolunu takip edeceği Muhammed Murad el-Vâiz el-Ensârî el-Hazrecî..... Ben, merhum dedeme ait ve fıkıh alanında*

¹⁴ es-Sindî, *Risaleler*, 31.

¹⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 73.

¹⁶ es-Sindî, *Risaleler*, 31; Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 79.

¹⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 77.

¹⁸ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 77.

¹⁹ es-Sindî, *Risaleler*, 31, 32.

²⁰ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 79.

²¹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 79.

yazıldığı belirgin bir şekilde belli ve görüp de istifade eden kimse için yeteri derecede kâfi olacak bu esere muttali olduğumda onun meselelerinin okunmasında, istifade edilmesinde kolaylık olması için onun bir fihriste ihtiyaç duyduğunu gördüm. Zira meselelerinin eser içinde araştırılarak bulunması, kolay bir iş değildir. Bu sebeple alanın uzmanı olmadığım halde esere bir fihrist yazmaya karar verdim.”²²

Definetü 'l-metâlib isimli bu kitap, Hanefî mezhebi esas alınarak telif edilmiş ve fikhın bütün konularını içine alan bir eserdir. Eserin birinci cildinde, taharetten, haccın sonuna kadar olan konular yer almaktadır. Eserin ikinci cildi, nikâh bahsi ile başlamaktadır. Ayrıca bu eser içerisinde fıkıh dışındaki diğer ilimlerle ilgili çok faydalı bilgiler de sunulmaktadır. İtikat, tefsir, hadis, tarih, terâcim vb. ilimler bunlardandır. Eserin içerisinde bazı mezhep imamları hakkında yazılmış küçük risaleler de mevcuttur.²³

Eserde bazı fetvalar da, kaynağıyla birlikte yer almaktadır. Ayrıca, Farsça ve Sind dilinde yazılmış birçok mesele de yer almaktadır. Birinci cildin sonunda, Allame Şeyh Muhaddis Muhammed Haşim et-Tettevî'nin Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye kadar uzanan şeceresinin yazılı olduğu vasiyeti yer almaktadır.²⁴

Dördüncü cildin orta kısmında Sind bölgesi hakkında bilgi veren eski bir coğrafi harita yer almaktadır. Muhammed Murad, eserin ismini dördüncü cildin kapağına eklemiştir. Üçüncü cildin kapağına ise şu notu düşmüştür: “Bu eseri küçük oğlum Ğulam Resul yani Ahmed Ali'ye bağışlıyorum. Allah'ım sen onu âlim, fakîh ve âmil eyle, âmin. Onun, babasının ve kardeşlerinin ömrünü uzun ve bereketli eyle. Sene 1168/1754.”²⁵ Sonunda ise eseri bağışlayanın ismi ve mührü yer almakta ve bu kişinin Muhammed Murad olduğu yazmaktadır.

Babası: Muhammed Âbid'in babası, Şeyh Ahmed Ali el-Ensârî es-Sindî'dir. Babası Muhammed Murad, yukarıda da zikredildiği üzere kendisine Ğulam Resul lakabını vermiştir. Ahmed Ali, 1168/1754 senesinde Sind bölgesinde dünyaya gelmiştir. Babası, kardeşi ve ailesiyle birlikte Hicaz bölgesine yerleşti. Babası Muhammed Murad'ın kısa bir süre sonra vefat etmesinin ardından kendisi de 1202/1787 senesinde vefat etmiştir.²⁶

²² Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 79, 80.

²³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 80.

²⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 80, 81.

²⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 81.

²⁶ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 96-98.

Babası da amcası ve dedesi gibi âlimdi. Ayrıca o da kardeşi Muhammed Hüseyin gibi tıp ilmiyle de meşgul olmuştur.

Amcası: Muhammed Âbid es-Sindî'nin ilim tahsil ettiği en önemli şahsiyetlerden biri de amcası Muhammed Hüseyin el-Ensârî es-Sindî'dir. Tam ismi Muhammed Hüseyin b. Muhammed Murad b. Muhammed Ya'kub el-Ensârî es-Sindî'dir. Muhammed Hüseyin, 1161/1748 senesinde Sind'de dünyaya gelmiştir. İlmîni ilk olarak babası Muhammed Murad'ın yanında tahsil etti. Daha sonra babasıyla birlikte Hicaz bölgesine geldi. Tıp ilminde geniş bilgi sahibiydi. Ayrıca isnat, nahiv, sarf, Hanefî fıkı ve usulü ve diğer birçok ilimde bilgisi vardı. Bu sebeple Hicaz bölgesinde kısa sürede meşhur oldu.²⁷

Kaynaklarda, Muhammed Hüseyin'le 1202/1787 senesinde Cidde şehrinde karşılaşan Şeyh Refî'ü'd-Dîn Murad 'Âbâdî'nin *Ahbârü'l-harameyn* isimli eserinde kendisini zikrettiğini söylemektedir. Ayrıca Muhammed Âbid'in *Minhatü'l-bârî* isimli eserine takriz yazan İbrahim el-Hûsî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Bu müellifin dedesi – yani Muhammed Âbid – ve babasının babası olan Muhammed Murad el-Ensârî, Mekke-i Mükerrime'ye yerleşti ve vefat edene kadar orada kaldı. Sonra onu iki oğlu Allâme Muhammed Hüseyin b. Muhammed Murad ve kardeşi Ali b. Muhammed Murad - yani Muhammed Âbid'in babası – takip etti. Bu iki kardeş ilim tahsiliyle meşgul olmuş, özellikle de tedavi yöntemlerini öğrenmek suretiyle tıp ilminde uzmanlaşmış ve kendilerine başvuru kimseler haline gelmişlerdir. Ahmed Ali vefat edince Muhammed Hüseyin, yeğeni Muhammed Âbid ile Yemen'in Hüdeyde şehrine yerleşti."²⁸

Muhammed Âbid, *Hasrû's-şârid* isimli eserinin kıraatlerle ilgili bölümünde amcasından şu şekilde bahsetmektedir: "Muhakkak ki Allah Teâlâ bana Kur'an-ı Kerim'i, Fatıha sûresinden, son sûreye kadar, yedi imamın kıraatiyle ve onların on dört meşhur rivayetiyle birlikte okumayı nasip etti. Bu ilimleri elde etmem, *Manzûmetü's-şâtibiyye* isimli eseri, tahkik, tecvit ve beyanıyla birlikte defalarca okumam suretiyle mümkün oldu. Bu ise değerli hocam allâme, zamanın süsü, zamanının numunesi, manevî ve bedenî hastalıklarda ihtisas sahibi, aklî ve naklî ilimleri toplayan ve en güzel surette açıklayan, soyu Eyyûbî, mezhebi Hanefî olan amcam ve baba yarım Şeyh Muhammed Hüseyin b. Muhammed Murad el-Ensârî el-Hazrecî el-Eyyûbî'nin tedrisi altında olmuştur."²⁹

²⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 88; es-Sindî, *Risaleler*, 33.

²⁸ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 89; es-Sindî, *Risaleler*, 34.

²⁹ Muhammed Âbid es-Sindî, *Hasrû's-Şârid min Esânîdi Muhammed Âbid*, c.1, 100, thk. Halil b. Osman, Mektebetü'r-Rüşd, Beyrut, 1424.

Muhammed Âbid'in *Hasrû's-şârid* isimli eserinde zikrettiği, Mahmûdiye Kütüphanesi'nde el yazma şeklinde mevcut bulunan ve elli varaktan oluşan *et-Tibyân li'z-zecri 'an şürbi'd-duhân* isimli bir eser de Muhammed Hüsey'n'e aittir.³⁰ Bu eserin mukaddimesinde müellifin şunları yazdığı zikredilmektedir: “Ne zaman ki Cidde şehrindeki ilim ehlinin çoğunun bütün vaktini sigara içmeye harcayarak, hatta mutaassıp ve mütekebbir bir şekilde sigaranın helal olduğunu iddia ettiklerini, öyle ki ona harcanacak nafakanın vacip olduğunu söylediklerini duyunca bu eseri kaleme almaya karar verdim... Daha sonra sigara içmeyle ilgili yazılmış birçok eseri zikrederek ve onun haramlığıyla alakalı görüşleri serdetmeye başladım. Bu konuda kimisi ifrata kimisi tefrite düşmüştür. Ancak Şeyh Müftü Merhum Muhammed Haşim es-Sindî hariç. Onun bu konuda Farsça kaleme aldığı bir risalesi vardır. Ben bu eseri, kelimesi kelimesine Arapçaya tercüme ettim. O eserde ‘Allâme Sindî şöyle dedi.’ şeklinde açıkladım. Hatta bilgileri kendim ekledim ve onları ‘Mütercim şöyle diyor.’ şeklinde açıkladım. Ve bu eseri *et-Tibyân li'z-zecri 'an şürbi'd-duhân* şeklinde isimlendirdim. Ve bu eseri, Bender Cüdde Şehrinde, 1198/1783 senesinde telif etmeye başladım.”³¹

Muhammed Hüsey'n'in bir diğer eseri ise *Mühezzebü'l-hidâye* isimli risalesidir. Eserin el yazma nüshası Medine-i Münevvere'deki Mahmûdiye Kütüphanesi'nde mevcuttur.³² Müellif, Merginânî'nin eserine bazı ziyadeler yapmak istediğinden dolayı bu eseri yazdığını belirtmektedir. Risale, genel hüküm ifade eden fikhî kaideler ve özel hüküm ifade eden zâbitlardan oluşmaktadır. Ayrıca bu eser fikhî kaideler alanında yeni bir kaynak ve eser olarak sayılmaktadır.³³ Muhammed Hüsey'n, yeğeni Muhammed Âbid ile birlikte Yemen'in Hüdeyde şehrine geldikten sonra orada insanlara din ve tıp alanında dersler verdi ve hastaları tedavi etmeye çalıştı. Birçok insan, onun ilminden ve tedavi yöntemlerinden istifade etmek için çeşitli bölgelerden gelerek kendisini ziyaret ediyordu.³⁴

Evliliği: Muhammed Âbid, amcası Muhammed Hüsey'n ile birlikte 1208/1793 senesinde Hicaz bölgesinden Yemen'e geldiği sıralarda Hüdeyde şehrine yerleşti. Daha sonra Yemen'in şehirleri arasında sürekli ilim yolculukları yaptı. 1213/1798 senesinde Yemen yöneticisi Mansûr'un daveti üzerine San'a'ya gitti. Muhammed Âbid'in tıp alanındaki

³⁰ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 92; es-Sindî, *Risaleler*, 36.

³¹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 92, 93.

³² Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 92.

³³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 94.

³⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 94, 95.

uzmanlığı ve tedavi yöntemlerini iyi bilmesi sebebiyle Mansûr, kendisini özel doktoru olarak atadı.³⁵

Muhammed Âbid, evliliğini Mansûr'un vezirlerinden birinin kızıyla yapmıştır. Üç varak olan *Buzâğü'l-hilâl* isimindeki ve Suyutî'ye ait bir risalede, Muhammed Âbid'in şu notunun olduğu nakledilmektedir: "Benim merhûme eşim, Yemen Devlet Başkanı Mansûr'un vezirlerinden Ali el-Ammârî'nin kızı Dehma'ya ait bir yazıdır."³⁶ Muhammed Âbid henüz hayatta iken eşi ve eşinin babası vefat etmiştir. Müellifin Yemen'de devlet yöneticileriyle yakın ilişkide olduğu ve evlilik bağıyla akrabalık kurduğu anlaşılmaktadır. Eşinin babası Vezir Ali el-Ammârî de Muhammed Âbid gibi ilim ehli biriydi. Âlimlere değer verir ve onların meclislerine katılırdı.

Ayrıca Muhammed Âbid, Mansûr'un özel doktoru olunca kendisiyle tanışmış ve dostluğunu daha da ileriye taşıyarak onu kendi kızıyla evlendirmiştir.³⁷ Zikredilmesinde fayda gördüğümüz başka bir mesele de Muhammed Âbid'in çocuklarının olup olmadığıdır. Kaynaklarda müellifin çocuklarının olduğu lakin kendisi henüz hayatta iken çocuklarının vefat ettiği geçmektedir.³⁸

1.2. Muhammed Âbid'in İlmî Hayatı

Muhammed Âbid, baba, amca ve dededen gelen köklü bir ilmî hayat içerisinde gözlerini dünyaya açmıştır. Çocukluğundan itibaren ilmî hayatı, aynı zamanda ilk hocaları da olan dedesi Şeyhülislam Muhammed Murad el-Ensârî, babası Şeyh Ahmed Ali es-Sindî, amcası Şeyh Muhammed Hüseyin es-Sindî'nin gölgesi ve gözetimi altında geçmiştir.³⁹

Muhammed Âbid'in hem doğduğu hem de hayatının ilk yıllarını geçirdiği Sind bölgesi, ilmî açıdan zengin bir bölgeydi. Burada her ilim dalında ders halkaları kurmuş olan âlimler bulunmaktaydı.⁴⁰ Sind bölgesi özellikle tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi birçok ilmin merkezi konumundaydı. Bu durum, bölgenin ilmî gelişmişlik düzeyini göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁴¹ Müellifin, asıl ilmini elde ettiği Mekke, Cidde ve Hicaz bölgeleri ise ilmin merkezi, âlimlerin beşiği ve uğrak yeri konumundaydı.⁴²

³⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 109; es-Sindî, *Risaleler*, 43; eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli'*, c.2, 780.

³⁶ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 110; es-Sindî, *Risaleler*, 44.

³⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 112, 113; es-Sindî, *Risaleler*, 44, 45.

³⁸ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 121-123; es-Sindî, *Risaleler*, 50-52.

³⁹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 44; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 50.

⁴⁰ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 44; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 50.

⁴¹ es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 50.

⁴² Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 44.

1.2.1. Hocaları

Muhammed Âbid, hayatı boyunca birçok yere ilmî yolculuklar yapmıştır. Bu durum da onun hayatında önemli izler bırakmıştır. Müellifin, eserlerini, ilim için çıkmış olduğu bu uzun yolculuklarda kaleme aldığını biliyoruz. Zira ilim ehli insanlar için vakit çok kıymetlidir. Zamanı iyi kullanmak, İslam âlimlerinin adeta bir şîârı olmuştur. Çünkü âlimler, bu dünya hayatında en kıymetli olan şeyin, kendilerine bahşedilmiş olan zaman olduğunun farkındadır ve bu zamanı faydalı ve bereketli geçirmek için de ellerinden geleni yapmışlardır.

İşte tam bu noktadan hareketle Muhammed Âbid de zamandan azami derecede istifade etmeye özen göstermiştir. Çünkü yapmış olduğu yolculuklarda bile ilimle meşgul olup eser telif eden bir kişi, yolculuk dışındaki zamanını da boşa harcamayacaktır. Yaptığı bu yolculuklar, ilmî çalışmaların yoğun olduğu ve âlimlerin uğrak yeri olan şehirlere idi. Dolayısıyla Muhammed Âbid'in pek çok hocası olmuştur. Özellikle Yemen'e gitmeden önce Hicaz bölgesinde ders aldığı hocaları bir hayli fazladır. Zira yaşadığı dönemde Hicaz bölgesi, ilmin ve âlimlerin merkezi konumundaydı. Bu sebeple Mekke, Medîne, Cidde, Tâif gibi şehirlerde birçok hocası olmuş ve onlardan icazet almıştır. Özellikle de Mekke ve Medine şehirleri, hac ve umre vesilesiyle ilim ehlinin ve talebelerinin uğrak noktasıydı. Dolayısıyla kutsal topraklar, âlimlerle dolup taşar ve Muhammed Âbid ise bu imkânlardan büyük ölçüde istifade ederdi.

Muhammed Âbid'in Yemen'e yerleşmesindeki en büyük etken de yine bu bölgede ilmî çalışmaların ve âlimlerin bulunmasıydı. Zira amcası Muhammed Hüseyin'in Yemen'i tercih etmesinin sebebi, Hicaz bölgesindeki siyasî ve sosyal karışıklıklardan, savaşlardan, otorite boşluklarından ve fitne ortamından uzaklaşıp, huzur içerisinde ilimle meşgul olacakları bir ortam arayışından kaynaklanmaktadır. Zaten Muhammed Hüseyin de babasından ve hocalarından aldığı ilim geleneği sebebiyle ilimden pek fazla uzak kalacak bir şahsiyet değildi. O da babası kardeşi Ahmed Ali gibi ilim ehli bir şahsiyetti. Bu sebeple hem Muhammed Âbid hem de kendisi için gerekli olan en uygun ilmî ve sosyal ortamın nerede olabileceğini iyi biliyordu.

Söz konusu gerçek, bir kaynakta şu şekilde ifade edilmiştir: “Muhammed Âbid'in bu şekilde pek çok hocası olmasına rağmen vâkıf olduğumuz bu az sayının sebebi, kendisinin nicelikten ziyade niteliğe önem vermesidir. Nitekim Muhammed Âbid'den beklenen de onun birçok âlimle görüşüp, onlardan ilim elde etmiş olmasıdır. Çünkü o,

çok çeşitli ilim dallarında söz sahibi olmuş, ilmî yeterliliğe ulaşmış, yaptığı işi layıkıyla yapan, edep sahibi, dinî ve ahlakî değerleri yüce bir insandır. Az sayıda hocadan bu kadar ilmi elde etmesi, kendi gayretleri ve mütalaaları ile kendisini geliştirmesi, Allah muvaffak kılmadıkça ve sebepler ona kolaylaştırılmadıkça mümkün görünmemektedir.

Bu konuda şöyle bir ihtimal daha var ki o da şudur: Muhammed Âbid'in daha birçok hocası vardır fakat bunların isimlerine ulaşamamıştır. Çünkü bizzat kendisi, hocalarının isimlerinin tedvin edilmesine fazla önem göstermemiştir. Nitekim Muhammed Âbid, *Hasrû's-şârid* isimli eserinde hocalarının çoğunu, ihtisar maksadıyla zikretmediğini bizzat kendisi söylemektedir. Ben araştırmalarım sonucunda *Hasrû's-şârid* isimli eserinde rivayetlerini ve icazetlerini anlatırken zikrettiği hocalarının isimlerini topladım. Ayrıca *Terâcümi meşâyihî meşâyihî* isimli eserinden ve diğer kitaplarından elde ettiğim bilgileri ve isimleri de zikrettim. Daha sonra bu isimleri alfabetik sırayla, hocaların, ilmî birikimlerine de değinerek ve Muhammed Âbid'in de onları vasıflandırırken söylediği sözlerden hareketle hayatlarından bahsedeceğim.⁴³

Kaynaklarda Muhammed Âbid'in yaklaşık on sekiz hocasının olduğu zikredilmektedir.⁴⁴ Muhtemelen kendisinin daha pek çok hocası bulunmasına rağmen, ilimde sahip olduğu tevazu sebebiyle eserlerinde hocalarının hepsine yer vermemiştir. Bu çalışmada teferruata girilmeden Muhammed Âbid'in hocaları hakkında bazı bilgiler verilecektir.

Şeyh el-Ârif el-Kebîr eş-Şerif Ahmed b. İdris Ebu'l-Abbas el-'Araşî el-Hüseynî el-Mağribî:⁴⁵ Mağrib bölgesinde dünyaya gelmiş, ilk eğitimini orada görmüştür. Daha sonra 1214/1799 senesinde Mekke-i Mükerrreme'ye gelerek otuz sene burada kalmıştır. 1244/1828 senesinde Yemen'in Sabya isimli şehrine gelerek vefat ettiği tarih olan 1253/1837 senesine kadar burada kalmıştır.⁴⁶ Mensup olduğu Edârise kabilesi, Tihâme ve Yemen bölgelerinde yöneticilik yapmıştır. Muhammed Âbid, bu hocasından *Hasrû's-şârid* isimli eserinde bahsetmektedir. Bu eserde hocasından aktarmış olduğu rivayetleri ve okuduğu kitapların icazetlerini zikretmektedir.⁴⁷ Ayrıca, Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'ine yazmış olduğu şerh, *el-Mevâhibü'l-latîfe şerhu müsnedi ebî hanîfe* isimli eserinde de sık

⁴³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 192, 193.

⁴⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 192.

⁴⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 193, 194; es-Sindî, *Risaleler*, 90; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 67.

⁴⁶ Hasan b. Ahmed 'Âkiş, *Hadâiku'z-Zehri fî Zikri'l-Eşyâhi A'yâni'd-Dehri*, 119, neş. Ve thk. İsmail b. Muhammed el-Beşerî, *Mektebetü'l-'Âbikan*, c.1, 1. Baskı, 1992.

⁴⁷ es-Sindî, *Hasrû's-Şârid*, 156.

sık bu hocasından alıntı yapmakta ve onun değerlendirmelerine yer vermektedir.⁴⁸ Hocasının birçok icazet sahibi olduğu, *en-Nefesü'l-yemânî* isimli eserde uzun uzadıya zikredilmektedir.⁴⁹ Muhammed Âbid, hem Yemen'de hem de Mekke-i Mükerrreme'de bu hocasıyla görüşmüştür.⁵⁰

Şeyh Seyyid Ahmed b. Süleyman b. Ebî Bekr el-Haccâmî: Muhammed Âbid, bu hocasını *Hasrû's-şârid* isimli eserinde çokça zikretmektedir.⁵¹ Ahmed b. Süleyman, Yemen'in Zebid şehrinde kendisinden ders aldığı hocaları arasındadır. Muhammed Âbid, bu hocasından ehl-i kerâmet olarak bahsetmektedir.⁵²

Şeyh Hüseyin b. Ali el-Mağribî:⁵³ Mekke-i Mükerrreme'de Malikî müftüsü olarak vazife yapmıştır.

Şeyh Seyyid Hamd b. Abdillah Makbul:⁵⁴ Yemen'de yaşamıştır. Muhammed Âbid, bu hocasına çokça saygı duyar ve ondan kendisine dua etmesini isterdi. Zira o dönemde Muhammed Âbid'in henüz çocukları yoktu. Bu sebeple Allah Teâlâ'nın kendisine çocuk nasip etmesi için ondan dua isterdi.⁵⁵

Şeyh Salih b. Muhammed b. Nuh b. Abdillah b. Ömer b. Musa el-Ömerî el-Füllânî el-Mekkî el-Medenî:⁵⁶ Sudan'da yaşamıştır.⁵⁷ *es-Simâru'l-yâni' fi raf'i turuki'l-müselselâti ve'l-eczâi ve'l-cevâmi'* ve *zikrû turuki't-tasavvufi ve ma lehâ mine't-tevâbi'* isimli iki önemli kitap fihristi ve icazetlerini yazmış olduğu eserleri vardır. Salih b. Muhammed, Sudan, Fas, Marekeş, Tunus, Mısır, Hicaz, Yemen ve Şam gibi şehirlerde hem ilim tahsili yaparak birçok hocadan ders almış hem de birçok talebe yetiştirmiştir.⁵⁸

⁴⁸ Muhammed Âbid es-Sindî, *el-Mevâhibü'l-Lâtife Şerhü Müsnedi Ebî Hanîfe*, c.1, 25, thk. Takiyyüddin en-Nedvî, Daru'n-Nevâdir, 1. Baskı, 2013.

⁴⁹ Abdurrahman b. Süleyman el-Ehdel, *en-Nefesü'l-Yemânî ve'r-Rûhu'r-Ravhânî fi İcâzâti'l-Kudâti Beni's-Şevkânî*, 187-191, thk. Abdullah Muhammed el-Habeşî, Dârü's-Sâmi'iyi, 1. Baskı, 2012.

⁵⁰ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 194; Abdülhay b. Abdülkebîr el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Me'âcim ve'l-Meşihat ve'l-Müselselât*, c.1, 720, 721, thk. İhsan Abbâs, 2. Baskı, Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1402/1982.

⁵¹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 194, 195; es-Sindî, *Risaleler*, 90; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 67.

⁵² es-Sindî, *Hasrû's-Şârid*, 157; el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, c.1, 364.

⁵³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 195; es-Sindî, *Risaleler*, 91; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 68.

⁵⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 196; es-Sindî, *Risaleler*, 91; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 68.

⁵⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 195, 196.

⁵⁶ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 196; es-Sindî, *Risaleler*, 92; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 68; İrfan İnce, "Muhammed Âbid es-Sindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 246.

⁵⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 196, 197.

⁵⁸ el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, c.1, 288.

Şeyh Abdurrahman b. Süleyman b. Yahya b. Ömer Makbul el-Ehdel eş-Şafî:⁵⁹ Yemen’de yaşamıştır. Muhammed Âbid, bu hocasından bütün hadis külliyatını okudu. Hocası, Hanefî mezhebinde muhakkik seviyesinde bir ilme sahipti. Bu eserlerin icazetini aldı. Daha sonra ilmî çalışmalar için Maha bölgesine geldi. Şevkânî, kendisiyle onun arasında geçen bir diyalogu şu şekilde anlatmaktadır: “Benim ve onun arasında Hanefî mezhebi ile ilgili şiddetli tartışmalar yaşandı. Ben ona sürekli delilleri sunuyorum o da bana Hanefî mezhebinin savunduğu görüşleri delil getiriyordu. Daha sonra baş başa kalınca şöyle söyledim: Bana doğruyu söyle, sen gerçekten savunduğun bu görüşlere kesin olarak inanıyor musun? Senin gibi sünnet bilgisi olan birisi, mutlak olarak akla dayalı olan bir mezhebin görüşünden etkilenir mi? O da bana şöyle cevap verdi: Hayır, delile muhalif olan şeyi kim söylemiş olursa olsun inanmıyorum. Zira ben Allah’ın dinini, sahih hadise aykırı olduğu zaman Ebû Hanîfe ve ashâbının görüşüne göre belirlemiyorum. Fakat kişi zâhirde mezhebinin her şeye rağmen savunur.”⁶⁰ Buradan da anlaşıldığı üzere Abdurrahman b. Süleyman, Hanefî mezhebinin önde gelen muhakkiklerinden biridir.

Şeyh Abdürrezzak el-Bekkârî:⁶¹ Yemen’de yaşamıştır.

Şeyh Abdullah b. Muhammed b. İsmail es-San‘ânî:⁶² San‘a şehrinin yöneticisinin oğludur. Aynı zamanda meşhur *Sübülü’s-selâm şerhü bulûği’l-merâm* isimli eserin müellifidir.⁶³

Şeyh Abdullah b. Muhammed b. Abdilvehhab en-Necdî et-Temimî:⁶⁴ Meşhur Hanbelî fakihlerindendir. Suûd ailesini destekleme hususunda babasına karşı çıkmıştır. Babası Muhammed Abdulvehhab, Suûd ailesini destekleyerek Vehhâbîliğin kurucusu olmuştur.⁶⁵ Suûd devletinin ilk nüvelerinin atılmaya başlandığı bir zamanda Abdülaziz b. Muhammed, onun oğlu Suûd ve torunu Abdullah b. Suûd dönemlerinde kadılık vazifesini üstlenmiştir.⁶⁶

⁵⁹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 198; es-Sindî, *Risaleler*, 92; es-Sindî, *Minhatü’l-Bârî*, 69; İnce, “Muhammed Âbid es-Sindî”, 37: 246.

⁶⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedrü’t-Tâlî*, c.1, 292,293.

⁶¹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 199; es-Sindî, *Risaleler*, 93; es-Sindî, *Minhatü’l-Bârî*, 69; İnce, “Muhammed Âbid es-Sindî”, 37: 246.

⁶² eş-Şevkânî, *el-Bedrü’t-Tâlî*, c.1, 292, 293.

⁶³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 200; es-Sindî, *Risaleler*, 93; es-Sindî, *Minhatü’l-Bârî*, 69.

⁶⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 200; es-Sindî, *Risaleler*, 93; es-Sindî, *Minhatü’l-Bârî*, 70.

⁶⁵ Michael Cook, “Muhammed b. Abdülvehhâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 491, 492; es-Sindî, *Risaleler*, 93.

⁶⁶ es-Sindî, *Risaleler*, 93.

Şeyh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî:⁶⁷ Zeydî olduğu sanılmaktadır.⁶⁸ Kaleme aldığı birçok değerli eser vardır. *Neylü'l-evtâr*, *Bedrü't-tâli*, *İrşâdü'l-fuhûl*, bu eserlerden bazılarıdır.

Şeyh Muhammed Tâhir b. eş-Şeyh el-Muhaddis Muhammed b. Sa'îd b. Muhammed Sünbül el-Mekkî.⁶⁹

Şeyh Yusuf b. Muhammed b. 'Alâeddîn el-Mizcâcî (veya Mezcâcî).⁷⁰

Şeyh Abdülmelik b. Abdülmün'im b. Muhammed Taceddîn el-Kılâ'î.⁷¹

1.2.2. Talebeleri

Çalışmamızda sadece isimlerini zikretmekle yetineceğimiz, Muhammed Âbid'in talebeleri şu şekildedir:

-Şeyh İbrahim b. es-Seyyid Hüseyin el-Muhlis.⁷²

-Şeyh İbrahim b. Abdilkadir er-Reyyâhî.⁷³

-Şeyh İbrahim b. Muhammed Sa'îd el-Fettete el-Mekkî.⁷⁴

-el-Hacc Ahmed b. Osman.⁷⁵

-Yemen yöneticisi İmâm Mütevekkil 'Ale'llah Seyfü'l-İslâm Ahmed b. el-İmâm el-Mansûr Billâh Ali.⁷⁶

-Şeyh Ârif Hikmet et-Türkî.⁷⁷

⁶⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 202; es-Sindî, *Risaleler*, 94; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 71.

⁶⁸ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 203; Eyüp Said Kaya, Nail Okuyucu, "Şevkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 22-28.

⁶⁹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 204; es-Sindî, *Risaleler*, 96; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 72; İnce, "Muhammed Âbid es-Sindî", 37: 246.

⁷⁰ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 205; es-Sindî, *Risaleler*, 96; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 73; İnce, "Muhammed Âbid es-Sindî", 37: 246.

⁷¹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 201; es-Sindî, *Risaleler*, 94; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 70; İnce, "Muhammed Âbid es-Sindî", 37: 246.

⁷² Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 238; es-Sindî, *Risaleler*, 114; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 74.

⁷³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 239; es-Sindî, *Risaleler*, 115; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 74.

⁷⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 239; es-Sindî, *Risaleler*, 116; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 75.

⁷⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 239; es-Sindî, *Risaleler*, 117; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 75.

⁷⁶ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 240; es-Sindî, *Risaleler*, 117; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 75.

⁷⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 245; es-Sindî, *Risaleler*, 125; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 78.

1.2.3. Âlimlerle Münasebetindeki Üslûbu

İslam âlimlerinin en belirgin vasıflarından biri de alçak gönüllü olmalarıdır. Zira İslam dini, ilme önem vermekle birlikte kibirlenmemeyi, tevazu sahibi olmayı da tavsiye etmiştir. İlim ehli âlimler de bu yolu takip etmişlerdir. İşte Muhammed Âbid de bu âlimlerden biridir. Müellifin *Mevâhibü'l-latîfe* isimli eserinden nakledilen, intikal tekbirlerinde elleri kaldırma meselesiyle ilgili zikredilen şu olay da onun bu konudaki hassasiyetini gözler önüne sermektedir: “Belki de benim bu yazıma muttali olan herkes, tercih ettiğim görüşün delillerini okuyarak onun insafı bir şekilde yanlış olduğunu anlayacaktır. Lakin bunu mütalaa ederek bize açıklayıp da istifade etmemizi sağlarsa ne a'lâ, zira hikmet müminin yitik malıdır.”⁷⁸

Muhammed Âbid'in ilmî tevazuuna örnek teşkil edecek başka bir olay da şu şekilde cereyan etmiştir. Bir gün Harem-i Şerif'in Reisi Kasım Ağa, Muhammed Âbid'den, Medine-i Münevvere Müftüsü Şeyh Ebû Bekir b. Abdisselam ed-Dağıştânî'nin yanlış bir fetvası hakkında kendisine konuyla ilgili bir yazı yazmasını ve doğru olan fetvayı belirtmesini talep etti. Bunun üzerine Muhammed Âbid, *el-Kavlü'l-cemîl fi İbâneti'l-farki beyne ta'likî't-tezvîci ve ta'likî't-tevkîl* isimli risalesini kaleme almıştır. Muhammed Âbid sade bir şekilde kaleme aldığı risalesine şöyle başlamaktadır: “Ben, 1236/1820 senesinde Medine-i Münevvere'de iken Şeyhü'l-Haram Kasım Ağa, mevcut müftünün bir mesele hakkında vermiş olduğu fetvasının yazılı olduğu bir risaleyi bana gönderdi.” Muhammed Âbid, fetvayı mütalaa edince ve Şeyh Dağıştânî'nin kendisine yazmış olduğu risaleyi iyice tefekkür edip meseleyi anladıktan sonra fetvanın yeterince tetkik ve tahkik edilmeden yazıldığını gördü.

Bunun üzerine Muhammed Âbid, fetvayı veren müftüyü tam bir ihtiramla ve yumuşak bir üslupla tenkit ederek şunları yazdı: “Fetvanın hızlı bir şekilde verilmesi ve konunun yeteri derecede tahkik edilmemesinden dolayı doğru bir sonuca ulaşamadığını itiraf etmem gerek. Bunda şaşılacak bir durum yok, zira bütün noksanlardan ancak Allah münezzehtir.”⁷⁹ Tabi bunu yapmadan önce ilk olarak muâsırı olan Şeyh Muhammed Sabr'dan bu meselenin aslını araştırmasını ve verilmiş olan fetvayı kendisine açıklamasını istemiştir. Şeyh Muhammed Sabr da *el-Kavlü's-sedîd bi-ta'likî'l-vekâleti bi't-takyîd* ismini verdiği risalesini yazarak Muhammed Âbid'e göndermiştir. Bu risalenin mukaddimesinde şunları söylemektedir: “Şeyh Allâme Muhammed Âbid,

⁷⁸ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 133, 134; es-Sindî, *Risaleler*, 57.

⁷⁹ es-Sindî, *Risaleler*, 57, 58.

benden kendisi için bir mesele hakkında yazmamı istedi. Bunu yaparken Hanefî mezhebi içerisinde yer alan temel kitaplarda olanları doğru, ikna edici ve gayet dikkatli bir şekilde, ibarelere dikkat ederek, iyice tetkik ederek bir risale yazmış. Fakat o bunu yaparken kendi nefisini övmek için değil bilakis hakkı ortaya çıkarmak için yaptı. Ben de onun yazdıklarını okuduktan sonra doğru olanları yazdığını ve beni doğru yola ilettiğini gördüm. Bu yazılanlardan, ancak inatçı ve ifsat etmeyi isteyen kimseler yüz çevirir. Ve böylece ben de onun bu isteğini yerine getirerek verdiği vazifeye başladım.”⁸⁰

1.2.4. Yolculuklarının İlmî Hayatına Etkisi

Muhammed Âbid, 1190/1776 senesi başlarında Sind bölgesinde dünyaya gelmiştir. Daha sonra dedesi, babası ve amcasıyla birlikte küçük bir çocuk iken 1194/1780 senesinde ilk yolculuğunu Hicaz bölgesine gerçekleştirmiştir.⁸¹ Hicaz’a geldiklerinde Cidde şehrinde kaldılar. Bu süreçte Mekke ve Medine şehirlerine sürekli gidip geliyorlardı. Dedesi Muhammed Murad, 1198/1783 senesinde Cidde şehrinde vefat edince, babası ve amcasıyla birlikte ilim talebi maksadıyla Hicaz bölgesindeki, Mekke, Medine, Taif ve Cidde şehirleri arasında sürekli yolculuklar yapmıştır.

Daha sonra da babası, 1202/1787 senesinde Muhammed Âbid daha 12 yaşındayken Cidde şehrinde vefat etti. Bundan sonra 1208/1793 senesine kadar Muhammed Âbid, Hicaz bölgesinde kalmaya devam etmiştir. 1208/1793 senesinden sonra ise amcası Şeyh Muhammed Hüseyin ile birlikte Yemen’deki Hüdeyde bölgesine intikal etmiştir. Amcası Muhammed Hüseyin, gerek Sind bölgesinde gerekse Hicaz bölgesinde tıp ilminde meşhur olmuştu. Bununla birlikte diğer ilimlerde de adından söz edilebilecek derecede bilgi sahibiydi. Muhammed Âbid de tıp ilmindeki bilgisini amcasından almıştı. Bu sebeple amcasının onun yetişmesinde çok katkısı olmuştu. Muhammed Âbid, Yemen’de, çoğunlukla Zebid ve Hüdeyde şehirleri arasında sürekli seyahatler yapmıştır.

Nitekim *Yâni ‘ü’l-ceniyy* yazarı bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Muhammed Âbid, Yemen’de ilimle maruf olmuş bir şehir olan Zebid’de kaldı. Amcasının vefatından sonra Yemen âlimlerinden çokça istifade etti. İlim halkalarına katıldı. Özellikle gençliğinin baharında, verimliliğinin en güzel çağında, dinçliğinin zirvesinde, kaynakları ilk çıktığı yerden almak için Hicaz’a yaptığı yolculuklarda bölgedeki âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Muhammed Âbid’in en çok kaldığı şehir, Zebid’dir. Hatta uzun süre kalmasından dolayı

⁸⁰ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 134; es-Sindî, *Risaleler*, 58, 59.

⁸¹ es-Sindî, *Minhatü’l-Bârî*, 61.

oranın yerli halkından sayılmıştır. Sabatî, telif ettiği fihristinde, Zebid şehrinin âlimleri arasında Muhammed Âbid'i de saymaktadır.”⁸²

Muhammed Âbid, Yemen’de kaldığı zaman boyunca hac ve umre yapmayı çok istiyordu. Bundan dolayı sürekli Hicaz bölgesine seyahat ediyordu. Dolayısıyla Yemen’de yaşadığı yıllarda defalarca hacca ve umreye gitmiştir. Bu yolculuklardan birisi, amcasının Yemen’in Hüdeyde şehrinde vefat ettiği tarih olan 1211/1796 senesinin Cemâziyelevvel ayındadır. Hac ibadetini îfâ etmek üzere Yemen’den Tâif şehrine yola çıkan Muhammed Âbid, burada, hayatında önemli etkileri bulunan hocası Şeyh Tâhir Sünbül’ün derslerine devam ederek ondan icazet almıştır.⁸³

Hacdan döndükten sonra o dönemin Yemen yöneticisi olan Mansûr Billah, Muhammed Âbid’in tıp ilmindeki şöhretinden dolayı onu Hüdeyde’den, Yemen’in merkez şehri olan San‘a’ya kendi huzuruna davet eder. Muhammed Âbid de bu davete icabet ederek San‘a şehrine gelir. Orada bir süre ikamet eder. İnsanlar onun tıp ilminden, hazırladığı ilaçlardan ve uygulamış olduğu tedavilerden istifade eder.⁸⁴

Muhammed Âbid, 1213/1798 senesinde San‘a’ya geldiğinde Şevkânî’den ders almaya başladı.⁸⁵ Daha sonra aynı senenin Şevval ayında Hüdeyde şehrine geri döndü. Tabi San‘a’da kaldığı müddet içerisinde Mansûr Billah’tan çok fazla iltifat, maddi-manevi izzet ve ikram gördü.⁸⁶ Şevkânî, Muhammed Âbid’in daha sonraları Mansûr Billah, Mütevekkil ve Mehdi zamanında birçok kereler San‘a’ya gelip gittiğini söylemektedir.⁸⁷

Muhammed Âbid, San‘a’da bulunduğu süre içerisinde âlimlerle görüşebilmek için Yemen’in dağları ve vadileri arasında sürekli yolculuk yaptı. 1213/1798 senesinde Zebid’de hocası olan Yusuf el-Mizcâcî (veya Mezcâcî)’den müselsel hadis dinlemiştir.⁸⁸

Muhammed Âbid, San‘a’da yaşadığı zaman diliminde altı defa hacca gitti.⁸⁹

⁸² Muhammed Muhsin b. Yahya el-Bekrî et-Teymî Turruhtî (Tırhûfî şeklinde yazımı da mevcuttur.), *el-Yâni ‘ü’l-Ceniyy min Esânîdi’s-Şeyh Abdi’l-Ğaniyy*, 135, thk. Veliyyüddin Takiyyiddin en-Nedvî, 1. Baskı, 1437/2016.

⁸³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 177; el-Kettânî, *Fihrisü’l-Fehâris* c.1, 364.

⁸⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 177; Turruhtî, *Yâni ‘ü’l-Ceniyy*, 136.

⁸⁵ es-Sindî, *Risaleler*, 79.

⁸⁶ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 177.

⁸⁷ eş-Şevkânî, *el-Bedrü’t-Tâli*, c.2, 780, 781.

⁸⁸ es-Sindî, *Hasrû’s-Şârid*, 301, 302.

⁸⁹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 178.

1216/1801 senesinde yine hac için yolculuğa, arkadaşı ve talebesi olan, Lütfullah Cahhâf ile birlikte çıkmıştır. Bu yolculuğunda Mekke-i Mükerrerme'de Şeyh Sâlih el-Füllânî⁹⁰ kendisine icazet vermiştir. Yine bir hac yolculuğunda Muhammed Âbid, İmâm Şafî'nin *Müsned*'ini tertip ettiği eserinde şunları söylemektedir: “Zilkade ayında hac için gemiye binip yolculuğa çıkacağım sıralarda bu eserin tertibine başladım. Tamamlanması ise Kunfüze⁹¹ mescidinde 1230/1814 senesinin Rebûlevvel ayının yirmisinde, Perşembe günü ikindiden sonra Yemen'e dönüş yolunda olmuştur.”⁹²

Muhammed Âbid, *el-Mevâhibü'l-latîfe şerhu müsnedi ebî hanîfe* isimli eserini yazıp tamamladığı 1232/1816 senesinin Cemâziyelevvel ayında Yemen'in Bender Maha şehrinde ikamet etmekteydi. Onun, Yemen'de, bir ilim talebesi, bir muallim, bir tabip, bir kadı olarak ve oranın devlet başkanları olan Mansûr, Mütevekkil ve Mehdi'den çokça ikram ve izzet göyerek refah içerisinde yaşadığını rahatça söyleyebiliriz.⁹³

Yemen yönetimi iç işlerinde serbest olmakla birlikte dış işlerinde Mısır'daki Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya, dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne bağlıydı. İşte bu sebepten Mehdi, Muhammed Âbid'i, 1232/1816 senesinde Mehmet Ali Paşa'ya hediyeler sunmak üzere elçilik sıfatıyla Mısır'a gönderdi. Mehmet Ali Paşa, Muhammed Âbid'le görüşükten sonra onun sahip olduğu ilim, irfan ve tıp bilgisine hayran kaldı.⁹⁴ Muhammed Âbid, yaklaşık bir yıl Mısır'da kaldı. Mısır'da kaldığı süre içerisinde orada birçok âlimle görüşen müellifimiz, 1233/1817 senesinin Rebûlâhir ayında ise San'a'ya geri dönmüştür.

Muhammed Âbid, Mekke-i Mükerrerme'de Şafî'nin *Müsned*'ine şerh yazmaya başladığı yıl olan 1230/1814 senesinde Yemen'e döndüğünü ve orada Şeyh Yusuf b. Muhammed el-Battâh'ın soruları üzerine, evliyaların kerametleriyle ilgili risalesini kaleme aldığını kendisi şu şekilde belirtmektedir: “Bu, Allâme Seyyid Yusuf el-Bettâh'ın 1234/1818

⁹⁰ Şihâbüddin Ebû es-Senâ Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Şehiyü'n-Nağam fî Tercemeti Şeyhi'l-İslâm Ârifi'l-Hikem*, 203, thk. Muhammed el-'İyd el-Hatrâvî, Mektebetü Dâri't-Türâs, 1. Baskı, 1403/1983. Bu eserde Ârif Hikmet, Muhammed Âbid'in kendisine yazdığı icazette hocasının ismini, el-Füllânî şeklinde şeddeli olarak yazmıştır. Nitekim Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde de bu şekilde yazılmaktadır. Bilgi için bkz. Salim Ögüt, “Füllânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 248, 249.

⁹¹ Mekke-i Mükerrerme'den Yemen'e giderken yol üstünde bulunan meşhur bir kasaba ve bu kasabadaki mescidin adı. Mekke-i Mükerrerme'ye yaklaşık 400 km. uzaklıktadır.

⁹² Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 179.

⁹³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 179; es-Sindî, *Risaleler*, 73.

⁹⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 179, 180; es-Sindî, *Risaleler*, 73; es-Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, c.2, 780, 781.

senesinde Medine-i Münevvere'yi ziyareti esnasında sorduğu sorudur. O, özetle şöyle söylemektedir...⁹⁵

Muhammed Âbid, 1235/1819 senesinin Cemâzıyevvel ayında Medine-i Münevvere'de ikinci defa Ârif Hikmet'e icazet vermiştir. Nitekim Ârif Hikmet, bu icazette hocalarının isimlerini zikrederken şu şekilde anmaktadır: “Hocalarımdan deniz kadar berrak, inceliklerin hazinesi, kelamıyla gözleri aydınlatan, *ed-Dürrü'l-muhtâr* şârihi, kıymetli eserlerin müellifi, İmâm-ı A'zam'ın gözünün nuru, âlim, zâhid eş-Şeyh Muhammed Âbid. Allah onu affına gark eylesin.

Bismillahirrahmanirrahim

Faziletini üzerimize bolca gönderen Allah'a hamd olsun. Salat ve selam onun en faziletli elçisinin üzerine olsun. Ve en güzel amel üzerine devam eden onun âline ve apaçık fazilette önderler olan onun ashabına olsun. Allah, onun ve anne babasının günahlarını affetsin. Muhammed Âbid şöyle söylemektedir: ‘Rabbimiz Teâlâ ve tekaddes hazretleri bize allâme, fazilet sahibi, istikamet ehli, zamanındakilere üstün gelmiş, efendimiz Şeyh Ârif Hikmet değerli bir insandır. Biz onu aklî ilimlerin inceliklerini bilen birisi olarak ve naklî ilimlerin kurallarını iyi bir şekilde hazmetmiş, nebevî hadisleri ezberleyen bir kimse olarak tanıdık.

Kendisi, yazmış olduğum bu bilgileri dinlemek istedi. Bu isteği, Müslim'in Sahîh'inin başından *Kitâbü's-salât*'a kadar, Buhârî'nin *Sahîh*'inin başından *Kitâbü't-tahâre*'ye kadar ve benim ilk şerhim olan Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'ini dinleyerek yerine gelmiş oldu. Benden, icazeti caiz olan eserlerin icazetini istedi. Ben de bu işi çok istemesinden dolayı başka bir çıkış yolu bulamadım. Lakin ben zikredilen özelliklere sahip olmayan bir insanım. Ben de onun bu isteğini yerine getirerek okuduğum bütün eserleri, *Sünen-i İbn Mâce*, *Dâra Kutnî*, *Beyhâkî*, *Dârimî*, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef'i*, Hâkim'in *Müstedrek'i* ve ayrıca Şeyh Sâlih el-Fullânî'den aldığım bütün eserleri, Şeyh Abdullah b. Sâlim'den aldığım *el-İmdât fî ma'rifeti'l-esnân* isimli eseri, kendi zamanının en üstünlerinden, kendi döneminde nadir bulunanlardan, şeyhim, baba yarım, dinler ve bedenler üzerinde derin ilim sahibi Şeyh Vaiz Muhammed Hüseyin b. Murad el-Ensârî tarîkiyle ona icazet veriyorum. O da şeyhi Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-Mağribî'den rivayet ediyor.⁹⁶

⁹⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 180; es-Sindî, *Risaleler*, 84.

⁹⁶ el-Âlûsî, *Şehiyü'n-Nağam*, 202-204.

Bu bilgi bize şunu göstermektedir ki Muhammed Âbid, elde ettiği bütün ilimlerde kesintisiz bir ilmî silsileye sahiptir. Ayrıca sahip olduğu icazetler de oldukça değerli ve çok sayıdadır. Bununla birlikte yukarıda da zikrettiğimiz üzere o sahip olduğu bu kadar ilme rağmen insanlara karşı hoşgörölü ve tevazu içerisinde davranırdı. İşte ilmin asıl önemi burada ortaya çıkmaktadır. Nitekim İslam âlimlerinin birçoğunun ahlakı da bu şekildeydi. Muhammed Âbid, bu ahlakı daha hayatının ilk yıllarında dedesi Muhammed Murad'dan, babası Muhammed Ahmed Ali'den, amcası Muhammed Hüseyin'den almıştır. Muhammed Âbid'in yetişmiş olduğu aile, köklü ilim geleneğine sahip bir ilim yuvasıydı. Bununla birlikte o gerek âlimlere gerek talebelerine karşı mütevazı ve saygılı bir biçimde davranmaktaydı.

Yukarıda zikrettiğimiz bu icazet belgesinin metni, onun talebesine karşı olan sevgisini, saygısını, tevazuunu ve hürmetini göstermektedir. Zira o icazet verirken bile öğrencisini kendisinden değerli görmekte, ona bir âlim gibi hitap etmektedir. Ayrıca yukarıdaki metinden anladığımız kadarıyla Muhammed Âbid'in bu şekilde icazet vermesi, hem ilmî geleneği yaşatma gayretinden hem de hocalarına karşı vefa borcunu ödeme isteğinden kaynaklanmaktadır.

Bu yolculuğundan sonra Muhammed Âbid, Medine-i Münevvere'yi son ziyaretinde geri dönmeyip bir müddet daha burada ikamet etmiştir. Zira bu durum, Muhammed Âbid'in *Tavâli 'ü'l-envâr* isimli eserinin 2. cildinde *Kitabü's-savm* ve *Kitabü'z-zekât* bölümlerini bitirdiği 1236/1820 senesinde bu cildin sonuna düştüğü tarihten anlaşılmaktadır.⁹⁷ Yine Muhammed Âbid, 1237/1821 tarihinde yazmış olduğu risalesi *Ğunyetü'z-zekiyy fi mes'eleli'l-vasiyy* eserinde Medine-i Münevvere'de olduğunu belirterek bu tarihi not düşmektedir. Fakat Medîne'nin insanlarından birçok eziyet gördü. Orada bulunan ehl-i bidat ve hevâ sahipleri, Muhammed Âbid'e çok eziyet ettiler. Bu kadar eziyetten sonra Muhammed Âbid, Yemen'e geri döndü.⁹⁸

1236/1820 tarihinden itibaren Muhammed Âbid, uzun süre Yemen'de kaldı. 1243/1827 senesinde hayatının geri kalanını geçireceği Medine-i Münevvere'ye yerleşmeden önce doğduğu yer olan Sind bölgesine gitmek istedi. İlk olarak Sind bölgesinde Bender şehrine yakın olan Luvarî şehrine geldi. Bender şehri, Sind bölgesinin sahil kesiminde

⁹⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 181.

⁹⁸ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 181; Turruhtî, *Yâni 'ü'l-Ceniyy*, 136.

kalmaktadır. Muhammed Âbid, Luvarî şehrinde kısa bir süre kaldıktan sonra Yemen'e geri döndü.⁹⁹

Sind ve Hint bölgelerine 1286/1869 senesinde yapmış olduğu bu yolculuğu esnasında Mina'da vefat eden talebesi Muhaddis Ebu'l-Fadl Abdülhak el-Osmânî el-Mekkî el-Münâvî'ye umumî bir icazet vermiştir. Yemen'e döndüklerinde ise bu öğrencisine bir icazet daha vermiştir.¹⁰⁰ Hocası Şeyh Muhammed Zaman es-Sindî, kendisini Yemen'de ziyaret ettiği sırada Muhammed Âbid, hocasından icazet almayı talep etti. Hocası da ona umumî bir icazet verdi. Daha sonra bu hocasından bir kere daha icazet aldı. Bu icazetlerin ilkini, 1238/1817 senesinin Rebûlevvel ayında diğerini ise 1239/1818 senesinin Cemâziyelevvel ayında Bender Maha bölgesinde elde etmiştir.¹⁰¹

Muhammed Âbid, 1238/1817 senesinde San'a'da iken *Fekkü'l-mihne* isimli risalesini kaleme almıştır. Müellifin eserlerini ayrı bir bölümde tanıtmaya çalışacağız. Muhammed Âbid, *Hasrû's-şârid* isimli eserinin hâtimesinde kendisini Medine-i Münevvere'ye döndürmesi için Allah'a dua ediyordu. Özellikle son yaptığı yolculukta Medine'de temelli kalmayı düşünmesine rağmen bu isteğini gerçekleştirememiştir. Bunun da sebebi, oradaki bazı insanların kendisine sıkıntı vermesiydi. Muhammed Âbid, zaten hayatının ilk yıllarında hem dedesinin hem de babasının vefatı dolayısıyla amcasının yanında ve onun himayesinde yetişmek zorunda kalmıştır. Tabi bu durum onun için ayrı bir sıkıntı teşkil etmekteydi.

Tüm bu yaşadıkları onu, ilim elde etmekten, yolculuk yapmaktan, talebe yetiştirmekten, tedrisattan, bir an olsun geri bırakmamıştır. Aksine o, yaşadığı tüm bu sıkıntılara rağmen Yemen yöneticilerinden gördüğü izzet ve ikramlardan maddî ve manevî manada çok istifade etmiştir.

Muhammed Âbid, hayatının sonlarına doğru Mehmet Ali Paşa tarafından 1243/1827 senesinde on dört yıl boyunca ifâ edeceği Medine-i Münevvere'de âlimlerin başkanlığına getirilerek adeta bu şekilde mükâfatlandırılmıştır. Bununla birlikte âlimlerin başkanlığını üstlenmeden önce son olarak yaptığı Medine-i Münevvere ziyaretinde oradaki Vehhâbîler tarafından da çokça sıkıntıya maruz bırakılmıştır. Zira bu dönem Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinde birçok sorunun olduğu yıllardır. Nitekim İngiliz destekli Vehhâbî

⁹⁹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 181, 182; Turruhtî, *Yâni 'ü'l-Ceniyy*, 137, 138.

¹⁰⁰ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 182; es-Sindî, *Risaleler*, 86.

¹⁰¹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 182; es-Sindî, *Risaleler*, 86.

isyamı, Hindistan'daki siyasî karışıklık, devletin kendi içindeki yeniçeri ocağıyla ilgili yaşadığı sorunlar, hepsi birer sorun teşkil etmekteydi.¹⁰²

Kaynaklarda geçtiği üzere Muhammed Âbid, Yemen'den ayrılmadan önce 1243/1827 senesinde bir vasiyet kaleme almıştır. Bu vasiyette kendisinin sahip olduğu bütün malvarlığının bazı yakın akrabalarına; amca çocuklarına ve dayılarına bırakılmasını, kitaplarının ise Mahmûdiye Kütüphanesi'ne bağışlanmasını istemektedir.¹⁰³ Ayrıca Yemen'in Hüdeyde şehrindeki evinin satılarak gelirin yakınlarla ve fakir fukaraya dağıtılmasını istemiştir. Şahitlerin huzurunda imzaladığı vasiyet bu şekildedir.¹⁰⁴

Burada şunu da belirtmemiz yerinde olacaktır. Said Bekdaş, Muhammed Âbid'in Hz. Peygamber'e olan sevgisine rağmen neden Hicaz bölgesinde değil de Yemen'de yaşadığını sorgular ve kendince şu cevaba ulaşır: “Bunun sebebini araştırma yaptığım sürede uzun uzadıya düşündüm. Fakat bu soruma cevap bulamadım. Fakat araştırmamın nihayetinde ulaştığım sonuç, Muhammed Âbid'in yaşadığı dönemde Hicaz bölgesi ve özellikle Mekke ve Medine'deki siyasî olaylar, iç karışıklıklar, savaşlar ve ölümler nedeniyle amcası Muhammed Hüseyin'in kendisini bu durumlardan uzaklaştırmasıdır.

İşte o dönemde Hicaz bölgesine oranla Yemen, daha sakin, bu savaş ve fitne ortamından uzak, güvenli bir yerd. Özellikle Zebid, Hüdeyde ve San'a şehirleri, ilim ehlinin yoğun olarak yaşadığı ve ilim taliplerinin de sık sık ziyaret ettiği bir merkez konumundaydı. Zira ilim, sakin, siyasetten uzak, zihnin başka işlerle pek meşgul olmadığı, güvenliğin ve emniyetin bulunduğu yerde daha iyi gelişir. İşte bu sebeplerle Muhammed Hüseyin, yeğeni Muhammed Âbid'le birlikte Yemen'de yaşamayı tercih etmiştir.

Bununla birlikte Muhammed Âbid, Mansûr'un veziri olan ve Yemen'in âlimlerinden Şeyh Ali el-Ammârî'nin kızıyla evlendikten sonra bu durum, kendisini Yemen'e bağlayan bir sebep olmuştur. İlerleyen zamanlarda Mansûr ile olan yakınlığı dünyevî geçim açısından onu büyük bir yükten kurtarmıştır. Muhammed Âbid, Mansûr'dan gördüğü maddi imkânlardan dolayı kendisini sadece ilme adayabilmiştir. Zira o, bütün bu elde ettiği makam ve maddiyatı ilim uğruna kullanmıştır.”¹⁰⁵

¹⁰² Mehmet Ali Büyükkara, “Vehhâbilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42: 611-615.

¹⁰³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 183.

¹⁰⁴ es-Sindî, *Risaleler*, 87.

¹⁰⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 185, 186.

Muhammed Âbid, âlimler başkanlığı vazifesine atandıktan sonra Medine-i Münevvere'ye yerleşmiştir. Burada kaldığı süre içerisinde Mekke'ye ve Cidde'ye bazen ilim talebesi, bazen de hoca olarak sürekli yolculuklar yapardı. 1243/1827 senesinde *Tavâli 'ü'l-envâr* isimli eserinin ilk cildinin *Kitabü'l-hac* bölümünden *el-Cinâyât* bölümüne kadar olan kısmını, Cidde şehrinde yazmıştır. Eserin geri kalan kısmını ise 1247/1831 senesinde Medine-i Münevvere'de tamamlamıştır.

Bu eserin 1. Cildi, Abdürreşid Muhammed Musa tarafından Sind Üniversitesi'nde tahkik edilerek doktora çalışması olarak hazırlanıp basılmıştır. Çalışmamızda kaynak olarak arasında bu eserden de atıflar yaptık. Bununla birlikte söz konusu eser, hacimli bir eser olduğu için daha geniş ve müstakil bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Zira muhakkik, esere yazdığı mukaddimesinde şöyle söylemektedir: “Diğer kitaplar arasından bu kitabı seçmemin sebebi, bu eserin bütün fikhî meseleleri ele alması, *ed-Dürrü'l-muhtâr*'ın tam bir şerhi olmasıdır. Diğer taraftan bu eser ne bir hâşiyedir ne de bir ta'likattır. Bilakis o bütün fikhî meseleleri içerisine alan, konuları detaylı bir şekilde ele alıp genişçe açıklamalar yapan uzun soluklu bir şerhtir.

Bu kitap, kaybolmuş birtakım kitapların metinlerini de kendi içine alarak onları muhafaza etmiştir. Bilgileri güzel özetlemiş ne onların özünü kavramaktan engelleyecek derecede muhtasar, ne de insanı usandıracak derecede uzun bir şerhtir. Bu eserin müellifi, fikhî meseleleri şerh ederek, Kitap ve Sünnetten delilleri getirmiş, fakihlerin konuyla alakalı görüşlerini nakledip, başka eserlerde nadir karşılaşılabilecek birtakım fikhî yorumlara ve hadisle ilgili ince noktalara temas eden faydalı bir eser kaleme almıştır. Nitekim bu eser, müellifin ilimde üstün bir noktaya geldikten ve Medine'de Mehmet Ali Paşa tarafından âlimlerin başkanlığına getirildikten sonra yazmış olduğu son eseridir. Bu eser, İslamî eserlerimiz içerisindeki yerini almıştır.”¹⁰⁶

Muhakkik, daha sonra Muhammed Âbid'in, Sind âlimlerinden olduğunu zikrederek kendisinin ortaya çıkarılmamış, ilim ehlinin istifadesine sunulmamış ve tahkik edilmemiş birçok eserinin olduğunu söylemektedir. Özellikle birçok ilim dalında yazılmış bu eserler, dünyanın çeşitli kütüphanelerinde ilim ehlinin istifadesine sunulmak üzere tahkik edilip basılmayı beklemektedir. Bunların bir kısmı Medine-i Münevvere'de, Mekke-i Mükerrreme'de, Türkiye'de, Pakistan'da ve Mısır'da bulunmaktadır. İşte bu sebeptendir ki

¹⁰⁶ es-Sindî, *Hasrû'sh-Şârid*, 3.

muhakkik, böylesine bir çalışmada pay sahibi olmak için bu eseri birinci cildinden başlayarak tahkik etmeye muvaffak olduğunu dile getirmektedir.¹⁰⁷

1.2.5. Peygamber Sevgisinin İlmî Hayatına Etkisi

Muhammed Âbid, hayatı boyunca Hindistan'dan Yemen'e Mısır'dan Hicaz'a kadar birçok yere seyahat etmiştir. Bu sayede birçok hocayla mülâkî olmuş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Lakin onun gözünde her daim Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu Medine-i Münevvere, istisnai bir yer teşkil etmiştir. Belki de bu muhabbetinden dolayı, İslam âlimlerinin başkanlığına seçilerek ömrünün son on dört yılını bu şehirde yaşamış ve yine bu şehirde vefat etmiştir.

Gerek hac gerekse umre için yaptığı ziyaretlerinde çoğu kez Medine-i Münevvere'ye uğrayıp orada bir süre ikamet ederdi. Bu şehre olan muhabbeti, telif ettiği eserlerde de kendini göstermektedir. Zira o genellikle kitaplarının hâtime kısmında dua ederken bunu zikretmeyi ihmal etmezdi.

Örneğin o, 1240/1824 senesinde yazmış olduğu *Hasrû'ş-Şârid* isimli eserinin hâtimesinde şu şekilde dua etmektedir: “Bu, toplanmasında Allah'ın bana kolaylaştırdığı yüce isnatlardan az bir bölümün sayfalarının hâtimesidir. Burada bir kısmını zikredip bir kısmını zikretmediğim bazı kitapların muhtasar şekilde isnadı ve silsileleri vardır. Rabbim bunu hem tüm insanlığa hem de bu ilimle iştiğal eden ilim talebelerine yetecek derecede istifade edilen bir eser eylesin. Şayet işlerin yoğunluğu, engellerin çokluğu ve zihnin yorgunluğu olmasaydı uzun uzadıya yazardım. Tevfik ancak Allah'tandır. Ben O'na güvenir, O'na yönelir, O'na dayanırım. Rabbimden, peygamberlerin sonuncusu, peygamberlerin efendisi, muttakîlerin önderi, âlemlerin Rabbinin sevgilisi, Allah'ın bütün kullarının en temizini, bizim efendimiz, şefaathimiz, kıyamet gününde şefaati kabul edilecek olan Muhammed'e onun ailesine, ashâbına, onu zikredenlerin zikri gibi, onun zikrinden gafil olanlardan olmadan, tam bir teslimiyetle, gönlümüzün kendisiyle inşiraha kavuşturacak surette, kalplerimizi aydınlatacak bir şekilde, günahlarımızı kendisiyle bağışlayacak, kusurlarımızı kendisiyle silecek ve hasenatlara tebdil eyleyecek şekilde selam olsun.

Benim hayatımda benden ders alan bütün Müslümanların, bu mübarek listeden ve zikrettiğim isnatlardan, hadis imamlarının yanında muteber şartla nakletmesine, sünnet

¹⁰⁷ es-Sindî, *Hasrû'ş-Şârid*, 3.

ve eserleri rivayet etmesine icazet veriyorum. Bunu her okuyan kimseden tek dileğim, Allah'ın günahlarımı bağışlaması için dualarında beni unutmamalarıdır. Zira ben o kadar günah işledim ki onlardan çok az bir kısmının kokusu dahi dünyaya sirâyet etse dünya kokuşurdu. Benim için mümkün olan şey, gerek lisanım gerekse hâlimle şöyle dememdir: “Yâ Rabbi! Senin bağışlaman benim günahlarımdan daha geniştir. Ey günahları bağışlayan ve ey ayıpları örten, amelimden çok rahmetindir ümitvar olduğum. Bütün günahlarımızı, küçüğünü büyüğünü, ilkini sonuncusunu, aşikârını gizlisini bağışla. Çünkü günahları bir tek sen bağışlarsın. Yâ Rabbi! Bize zikrini unutturma, bize örtünü kaldırma, bizi gafillerden eyleme. Yâ Rabbi! Senden beni en kısa sürede şerefli şehre döndürmeni, orada ikamet etmeyi nasip etmeni istiyorum. Bana rızkını genişlet, beni bütün kötülüklerden emânınla muhafaza et. Beni razı olduğun şeylerde ist'imâl eyle. İçerisinde ve sonrasında hiçbir öfkenin olmadığı bir rıza ile benden razı ol.

Yâ Rabbi! Senden beni peygamberinin şehrinde yaşatmanı ve orada canımı almanı, benden razı olunmuş, günahları affolunmuş, rızıklanmış, berzahta ve kabirde nimetlenmiş, kıyamet gününün dehşetinden korunmuş bir şekilde gerek hayattayken gerekse vefat ettikten sonra ona komşu olmayı istiyorum. Zira sen dilediğine kâdirsin ve dualara icâbet edensin. Ey hiçbir şeyin kendisini aciz bırakmayacağı Rabbim! Peygamberimize salat ederim. Duama icâbet et. Beni affına nâil kıl. Dünyada ve ahirette afiyetine gark eyle. Bu eser, Muhammed Âbid b. Ahmed Ali el-Ensârî es-Sindî en-Nakşibendî tarafından 1240/1824 senesinin Recep ayında Bender Mahâ bölgesinde Allah'ın izni ve inâyetiyle tamamlandı. Nimetiyle güzel işlerin tamamlanmasına vesile olan Allah'a hamd ederim. Seni bütün noksanlıklardan tenzih ederiz.”¹⁰⁸

Muhammed Âbid'in bu satırları, ilmî çalışmalarındaki yegâne hedefinin Allah rızası olduğunu göstermektedir. Ayrıca müellifin yaptığı duanın kabul olduğunu, yukarıda da anlatıldığı üzere aldığı resmî vazifeye on dört yıl vefat edene kadar Medine'de kalmasından anlamış olmaktadır. Muhammed Âbid, vefat edince Bakî' mezarlığına Osman b. Affan (r.anh.)'in kubbesinin bulunduğu kapı tarafına defnedilmiştir.¹⁰⁹

1.2.6. Yaşadığı Dönemde Yazılmış Biyografi Eserleri

Muhammed Âbid'in hayatının otuz yıldan fazla bir zamanını geçirdiği ve yöneticinin özel doktorluğunu yaptığı, yıllarca kadılık vazifesini îfâ ettiği ve Arabistan yarımadasının

¹⁰⁸ es-Sindî, *Hasrû'sh-Şârid*, 709.

¹⁰⁹ Turruhtî, *Yâni 'ü'l-Ceniyy*, 139.

güneybatısında bir bölge olan Yemen, ilim merkezi ve âlimlerin uğrak yeri olma özelliğini taşımaktaydı.¹¹⁰ Yemen'in önemli şehirlerinden biri olan San'a ve çevresinin hemen hemen tamamı bu vasıflara sahipti. Şayet 13. hicrî asrın bütün tercümeleleri incelenip o dönemin yazılan eserleri okunsa, bölgede nasıl bir ilmî faaliyetin ve yoğunluğun olduğu çok daha iyi anlaşılmış olacaktır.¹¹¹

Özellikle bu dönemle alakalı yazılmış olan biyografi eserlerinin bir kısmını burada zikretmenin, konumuz açısından ve çalışmanın kaynakları itibariyle faydalı olacağı kanaatindeyiz. Tezimizde bu eserlerin bir kısmından da istifade edilmiştir. Bir kısmının ise sadece ismi zikredilmiştir.

Söz konusu biyografi eserleri:

بدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع

Bedrüt-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karnî's-sâbi': Bu eser, meşhur Yemenli âlim Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö.1250/1834)'ye aittir. Bu eserde 13. hicrî asırda yaşayan âlimler ile ilgili çok değerli bilgiler verilmektedir.¹¹²

مجموع فيه تاريخ علماء العصر و افاضلهم

Mecmû'un fihi târihu 'ulemâi'l-'asri ve efâdilühüm: Bu eser, Hanefî mezhebinin otorite kabul edilen Osmanlı âlimi, meşhur haşiye yazarı İbn Âbidin (ö.1252/1836)'e aittir. Bu eserde 12. hicrî yılda yaşamış âlimlerin hayatları hakkında kısa bilgiler sunulmaktadır.¹¹³

مجموعات تراجم لعلماء القرن الثالث عشر الهجري

Mecmû'âtü terâcümü li 'ulemâi'l-karnî's-sâlis 'aşera'l-hicriyyi: Bu eser, Osmanlı âlimi ve şeyhülislamlarından olup Medine-i Münevvere'de kitap vakfiyesi bulunan Şeyhülislam Ârif Hikmet (ö.1285/1859)'e aittir.¹¹⁴ Bugüne kadar nerede bulunduğu açıkça belirtilmeyen bu Arapça eserin, Ali Emîri tarafından istinsah edilmiş bir nüshası, Millet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Son devir Osmanlı âlimleri arasında önemli bir yeri olan Ârif Hikmet Bey, nadir eserlerden meydana gelen 12.000 ciltlik bir kütüphaneye de sahipti. Bu kitaplardan 5000 kadarını Mescid-i Nebevî'nin kible tarafında inşa ettirdiği,

¹¹⁰ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 44; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 50.

¹¹¹ Bekdaş, *Muhammed Âbid* 41-44.

¹¹² Bekdaş, *Muhammed Âbid* 45; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 51.

¹¹³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 45.

¹¹⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 45.

bugün de kendi adıyla anılan kütüphaneye vakfetmiştir. Alfabetik olarak hazırlamış olduğu bu eserde tarikat şeyhlerinin ve tarikat şairlerinin hayatlarından bahsetmiştir.¹¹⁵

عقود الجواهر و الدرر في تراجم اعيان القرن الثالث عشر

‘Ukûdü’l-cevâhir ve’ d-düreri fî terâcümi a’yâni’l-karni’s-sâlis ‘aşer: Bu eser, Âkiş lakaplı Yemenli âlim Hasan b. Ahmed (ö.1289/1872)’e aittir. Bu eserde iki yüz altmış yedi Yemenli âlimin hayatından bahsedilmektedir.¹¹⁶

النصيب الاوفر في تراجم علماء المانة الثالثة عشرة

en-Nasîbü’l-evfer fî terâcümi ulemâi’l-mieti’s-sâliseti ‘aşer: Bu eser, İmâm Muhammed Abdülhay el-Leknevî (ö.1304/1886)’ye aittir.¹¹⁷

تاج تواريخ البشر

Tâcu tevârîhi’l-beşer: Bu eser, tarihçi Allâme Ahmed b. Muhammed el-Hadravî el-Mekkî (ö.1327/1909)’ye aittir. Eser gerek tarih alanında gerekse tercüme alanında ciddi ve istifade edilecek değerli bir eserdir. 12. ve 13. hicrî asırlardaki âlimlerin hayatı anlatılan beş ciltlik, gayet hacimli bir eserdir.¹¹⁸

حلية البشر في تاريخ القرن الثالث عشر

Hilyetü’l-beşer fî târîhi’l-karni’s-sâlis ‘aşer: Bu eser, Abdürrezzak b. Hasan el-Baytar ed-Dımeşkî (ö.1335/1916)’ye aittir.¹¹⁹

نزهة الخواطر و بهجة المسامع و النواظر

Nüzhetü’l-havâtir ve behcetü’l-mesâmi‘ ve’n-nevâzir: Bu eser, Şerif Abdülhay b. Fahrüddin et-Tâlibî el-Hasenî (ö.1341/1922)’ye aittir. Özellikle 13. hicrî asırda Hint ve Sind bölgesinde yaşayan âlimlerden bahseden eser, sekiz cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.¹²⁰

تراجم اعيان القرن الثالث عشر و اوائل الرابع عشر

¹¹⁵ Mustafa Bilge, “Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 365, 366.

¹¹⁶ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 45, 46; es-Sindî, *Minhatü’l-Bârî*, 51.

¹¹⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 46; es-Sindî, *Minhatü’l-Bârî*, 51.

¹¹⁸ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 46.

¹¹⁹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 46; es-Sindî, *Minhatü’l-Bârî*, 51.

¹²⁰ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 46; es-Sindî, *Minhatü’l-Bârî*, 51.

Terâcümi a'yâni'l-karni's-sâlis aşer ve evâili'r-râbi' aşer: Bu eser, Ahmet Teymur Paşa (ö.1348/1929)'ya aittir.¹²¹ Murâdî'nin *Silkü'd-düerer* isimli kitabına zeyil olarak kaleme alınmıştır.¹²²

فيض الملك المتعال بابناء اوائل القرن الثالث عشر والتوالي

Feyzü'l-meliki'l-müte'âl bi-ebnâi evâili'l-karni's-sâlis aşer ve't-tevâlî: Bu eser, Abdussettar b. Abdülvehhab es-Sıddîkî ed-Dehlevî el-Mekkî (ö.1355/1936)'ye aittir.¹²³

نيل الوطر من تراجم رجال اليمن في القرن الثالث عشر

Neylü'l-vatar min terâcümi ricâli'l-yemen fi'l-karni's-sâlis aşer: Bu eser, Muhammed b. Muhammed b. Zebârat el-Hasenî el-Yemenî es-San'ânî (ö.1381/1961)'ye aittir.¹²⁴

Zikrettiklerimiz dışında daha birçok biyografi eseri bulunmaktadır. Biz araştırmamızda dönemin sadece en önemli biyografi eserlerine yer vermeye çalıştık. Bunun sebebi ise Muhammed Âbid'in yaşadığı zaman diliminde yazılan eserlerin, dönemin ilmî faaliyetleri hakkında bize önemli bir bakış açısı kazandırmasıdır.

1.3. Muhammed Âbid'in Kişiliği

1.3.1. Cömertliği

Muhammed Âbid, Yemen'e hicret ettikten sonra orada çok uzun süre ikamet etti. Özellikle tıpla ilgili bilgisi sebebiyle kısa sürede meşhur bir şahıs oldu. Yemen yöneticisi, kendisini özel doktoru olarak atadı. Bu yönetici tarafından birçok ikramlara ve ihsanlara nâil oldu. Turruhtî, *Yâni'ü'l-ceniyy* isimli eserinde Muhammed Âbid'i anlatırken şunları söylemektedir: “O, zâhid, dünyadan ve süslerinden uzak duran, onun kokuşmuşluğundan yüz çeviren biridir. Bunun yanı sıra Mansûr zamanında aldığı ikramlarla dünya onun elinin altında olsa da o buna aldırış etmezdi.”¹²⁵ Muhammed Âbid, sahip olduğu ve elde ettiği tüm mal varlığını ilim talebiyle yaptığı yolculuklarda, kitapları istinsah etme ve satın alma yolunda harcadı. O Mekke-i Mükerrerme'de ikamet ettiği dönemde yanına gelip konaklamak isteyenlere cömert davranarak onlara gerekli ihtimâmı gösterirdi.

¹²¹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 47.

¹²² Fuat Günel, “Ahmet Teymur Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 141.

¹²³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 47; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 51.

¹²⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 47; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 51.

¹²⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 131; es-Sindî, *Risaleler*, 55.

Mekke’de komşu edinmek ve Allah rızasını kazanmak için buradaki halka özellikle ikramda bulunurdu.¹²⁶

1.3.2. Alçak Gönüllülüğü

Muhammed Âbid, sahip olduğu ilme rağmen insanlarla olan ilişkilerinde onlara üstten bakan bir kimse gibi değil aksine onların seviyesinde olan bir kişi gibi muamelede bulunurdu. Bu duruşunu aynı zamanda talebelerine karşı da gösterirdi. Nitekim talebesi olan Ârif Hikmet (ö.1786/1859)’e yazdığı icazette şöyle demektedir: “Benim hakkımda hüsnü zan besleyen talebem benden kendisine icazet verilmesi caiz olan bütün ilimlerde icazet vermemi talep etti. Onun bu isteğini yerine getirmeye bir yol bulamadım zira ben zikrettiğinden çok daha düşük bir seviyede ve daha hakir bir insanım... ve kendisine bu sayılanların icazetini veriyorum.”¹²⁷

Tevazuuna ve Allah’a teslimiyetine bir örnek de *Hasrû’ş-şârid* isimli eserinin hâtime kısmında bulunmaktadır: “Bunu her okuyan kimseden tek dileğim, Allah’ın günahlarımı bağışlaması için dualarında beni unutmamalarıdır. Zira ben o kadar günah işledim ki onlardan çok az bir kısmının kokusu dahi dünyaya sirâyet etse dünya kokuşurdu. Benim için mümkün olan şey, gerek lisanım gerekse hâlimle şöyle dememdir: “Yâ Rabbi! Senin bağışlaman benim günahlarımdan daha geniştir. Ey günahları bağışlayan ve ey ayıpları örten, amelimden çok rahmetindir ümitvar olduğum. Bütün günahlarımızı, küçüğünü büyüğünü, ilkini sonuncusunu, aşikârını gizlisini bağışla. Çünkü günahları bir tek sen bağışlarsın.”¹²⁸

1.3.3. İnsanlarla İlişkilerindeki Tutumu

Muhammed Âbid, ilmî şahsiyeti dolayısıyla herhangi bir âlim, müftü veya kadıdan sâdır olan ilmî bir hata gördüğünde bunu, onları teşhir edecek, önde gelen şahısların önünde rezil edecek ve kendisini öne çıkaracak bir şekilde kullanmazdı. Bilakis o, ibarelerdeki yanlışları açıklarken gayet lütufkâr, hürmetle, yazarı için özür vesilesi arayarak kendisinin dinî vecibesi sebebiyle bu şekilde cevap vermeye mecbur olduğunu dile getirirdi. Şu satırlardan bunu anlamak mümkün görünür:

“Konu hakkında değersiz ve pek ehemmiyeti olmayan şahıs, değerli âlimin soruya yazdığı cevabı düşündü. Lakin meselenin hızlı bir şekilde tahkik edilmeden ve

¹²⁶ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 131; es-Sindî, *Risaleler*, 56.

¹²⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 132; es-Sindî, *Risaleler*, 56.

¹²⁸ es-Sindî, *Hasrû’ş-Şârid*, c.2, 709.

derinlemesine olmadan verildiğini gördüm. Zira bunda şaşılacak bir şey yok. Çünkü bütün kemal sıfatlarla muttasıf olan Allah'tır. Şayet mesele dinî bir mesele olup işin içinde helal, haram ve özellikle de nikâh meselesi olunca, benim bu işin dışında kalmam, mümkün olmayıp bu konuda ifrata dalmaksızın doğru olanı söyleme ihtiyacı hissettim.”¹²⁹ Muhammed Âbid, ilmi kendini göstermek, insanlar arasında saygın olmak, onlar nazarında iltifatlara mazhar olmak veya dünyevî menfaat elde etmek için öğrenmemiştir. Zaten o, dünyevî anlamda; hem maddi hem manevi ve makam mansıp açısından elde edilebilecek en yüksek mertebelere ulaşmıştır. Bununla birlikte o, elde etmiş olduğu bu maddi-manevî ve makam imkânlarını, ilim kazanma yolunda, ilim talebelerine ulaşmada, ilim ehliyle iç içe olmakta ve onların ihtiyaçlarını karşılamada kullanmıştır.

Muhammed Âbid, hayatı boyunca birçok sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bununla birlikte o her zaman, insanlara karşı olgun bir şekilde ve müsamahayla davranmayı, onlardan gelen eza ve cefalara karşı sabretmeyi tercih etmiştir. Nitekim *Yâni 'ü'l-ceniyy* yazarı Muhammed b. Yahya et-Turruhtî, bu eserinde şöyle söylemektedir: “Bana kendisinin Medine-i Münevvere’de komşular edinmek için geldiği haber verildi. Kendisi, insanlar arasında kalmak, Allah’ın kendisine verdiği nimetlerden onları da faydalandırmak, onların sıkıntılarını gidermek, sorunlarını çözmek, vaazlarıyla onlara nasihat etmek için oraya yerleşti. Fakat insanlar onun bu hasletini, adeta kullanılacak bir insan olarak değerlendirip ondan intikam aldılar. Zira onun söyledikleri ve yaptıkları insanların alışageldikleri, nefislerine hoş gelen, karıncanın üzerinde yürüdüğü yol gibi olan, damarlarında ateşli hastalığın dolaştığı gibi dolaşan alışkanlıklarına ters gelen bir uygulamaydı. Bu sebeple insanlar ona kötü davrandılar, onu, buldukları bölgeden kovdular ve adeta yayın oku fırlattığı gibi onu da bu şekilde fırlatıp atıverdiler. O da Rabbinin kendisini yönlendirdiği yere doğru gitti. İşte bu, Allah’ın sünnetidir. Kullarından sâlih olanlar üzerinde bu şekilde cereyan eder. Bu sünnetullahın değiştiğini asla göremezsin.”¹³⁰

1.3.4. Fetva-Siyaset İlişkisindeki Duruşu

Bilindiği üzere büyük İslam bilginlerinin çoğu, sıkıntılar yaşamış ve imtihanlara maruz kalmıştır. Zira Allah Teâlâ kullarını sürekli imtihan etmekte ve onların sahip olduğu yetenekleri bu şekilde ortaya çıkarmaktadır. İşte imtihanın sırrı da burada yatmaktadır.

¹²⁹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 137.

¹³⁰ Turruhtî, *el-Yâni 'ü'l-Ceniyy*, 136.

Zira insanlar da madenler gibidir. Değeri ise gördüğü sıkıntılara katlanması oranındadır. Nitekim Muhammed Âbid'in de Yemen'de bulunduğu sırada çokça sıkıntı yaşadığı bilinmektedir. Muhammed Âbid, Yemen'in Hüdeyde bölgesinde ikamet etmekte iken şu büyük sıkıntıya maruz kalmıştır.¹³¹ Hüdeyde bölgesinin kadısı Seyyid Hüseyin b. Ali el-Hâzîmî,¹³² ezana (حي على خير العمل) “hayya ‘alâ hayri’l-‘amel”¹³³ lafzını ilave etmeye çalışmıştır. Zira bu söz, Zeydiyye ve İmamiyye Şia'sının şîârı konumundaydı. Bu kadı da Zeydiyye' ye bağlı bir yöneticiydi. Kendisi 1224/1809 senesinde Şerif Hamûd b. Muhammed'e karşı muhalefet edip isyan ettikten sonra göreve gelmişti. Ayrıca sabah namazındaki (الصلاة خير من النوم) “es-salâtü hayrûn mine'n-nevm”¹³⁴ lafzını ezandan kaldırmalarını da halka emretti. Çünkü o bunu, kendi itikadına göre bidat görmekteydi. Ve bu şekilde yeni bir ezan ihdas etmeye kalktı. Fakat Hüdeyde halkının büyük çoğunluğu, Hanefî mezhebine mensuptu. Dolayısıyla bu emirleri halk nezdinde pek hoş karşılanmadı.

İnsanların, verdiği emirlere uymadığını gören kadı, öfkelenerek kendi görüşünde ısrarcı olmaya başladı. Sonunda Hüdeyde'nin önde gelen Hanefî âlimlerinden yaklaşık kırk kişiyi hapsedtirdi. Âlimler, kâdînin bu emrini ve yaptıklarını onaylamayıp hoş görmüyorlardı. Bunların arasında müellifimiz Muhammed Âbid de vardı. Zira o da büyük bir Hanefî fakihî olarak tanınmaktaydı. Hatta bu âlimlerin başında gelmekteydi. Kadı, emirlerine muhalefet eden âlimlerin ellerinin ve ayaklarının zincirlerle bağlanmasını emretti. Muhammed Âbid'e ise daha fazla eziyet vermek için, akrabalarından özellikle kendisini destekleyen kişilerin ellerine, ayaklarına ve boyunlarına da zincirler ve kelepçeler bağlanmasını emretti. Âlimleri altı gün boyunca hapsedtirdi. Daha sonra Muhammed Âbid dışındakileri serbest bıraktı. Muhammed Âbid'in ise kırbaçlanması için emir verdi.

Bu şekilde bir süre eziyet ettikten sonra, onu Hüdeyde bölgesinden sürgün de ettirdi. Muhammed Âbid'e işkence yapılırken, kadı, kırbaçlama işlemi yapan adamlara şöyle diyordu: “Muhammed Âbid, bizim sözumüze ve itikadımıza karşı çıkıp kendi görüşünde ısrar ettiği için kanı ve malı bize helaldir.”¹³⁵ Yukarıda anlatılan işkence ve zulüm, Muhammed Âbid'in hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira zulüm gördükten

¹³¹ es-Sindî, *Risaleler*, 58.

¹³² Turruhtî, *Yâni 'ü'l-Ceniyy*, 136.

¹³³ Buyrun güzel amele.

¹³⁴ Namaz uykudan daha hayırlıdır.

¹³⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 138, 139; Muhammed Âbid es-Sindî, *Risaleler*, 63, 64; Turruhtî, *Yâni 'ü'l-Ceniyy*, 136, 137.

sonra onun halk arasındaki şöhreti ve itibarı oldukça arttı. Çünkü bu işkence ve hapis hayatına rağmen ilimden vazgeçmedi. Aksine, yürüdüğü yolun doğru bir yol olduğunu ve bu yolda her türlü işkence ve zulme göğüs germek gerektiğini daha iyi bir şekilde idrak etti.

1.4. Muhammed Âbid'in Yaşadığı Dönemde Siyasî Hayat

Muhammed Âbid es-Sindî'nin yaşadığı dönem hicrî 13. asırdır. O, 1190/1776 yılında Sind bölgesinde hayata gözlerini açmış, baba, amca ve dededen ilim geleneğine sahip bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Sind, bugünkü Pakistan Devleti'nin sınırları içerisinde kalmış, o dönemde ise Hindistan'da bulunan bir bölgenin ismidir. Sind bölgesi şöyle tarif edilmektedir: "Pakistan'ın güneydoğusunda İndus nehri çevresinde yayılan Sind bölgesi, batı kesimleri dağlık (Kırthar dağları), orta kesimleri İndus çevresindeki alüvyonlu ovalar, doğuda kumlu çöller (büyük kısmı Hindistan sınırları içine taşan Thar çölü) olmak üzere üç farklı coğrafi üniteden oluşur."¹³⁶ Muhammed Âbid'in doğum tarihi net olarak bilinmemekle birlikte 1190/1776 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.¹³⁷ Yaşadığı dönemde siyasî otorite, Müslüman ülkelerin hâmilliğini üstlenen Osmanlı Devleti'ydi. Osmanlı Devleti'nin kontrolü altındaki uzak diyarlar, hilafet merkezi olan İstanbul'dan atanan valiler ve yöneticilerle idare edilmekteydi.¹³⁸ Muhammed Âbid'in yaşadığı dönem birçok Osmanlı padişahı ile eş zamanlıdır. Saltanat sırasına göre ve bir nebze de olsa hayatlarına değinerek bu padişahlardan bahsedeceğiz.¹³⁹

1.4.1. Osmanlı Padişahları

I. Abdülhamid (ö.1203/1789): III. Ahmet'in III. Mustafa'dan sonra hükümdar olan ikinci oğludur. 5 Recep 1137'de (1725) İstanbul'da doğdu. Annesi, Râbia Şermi Sultan'dır. 1730 Patrona Halil İsyanı sonunda babası tahttan indirildiği sırada henüz beş yaşlarında bir çocuktur. Yetişkinliğe kadar hayatı, kardeşleri ile birlikte sarayda, tahttan indirilen padişahlara mahsus, bir nevi hapis hayatı şeklinde geçti. Bu durum, büyük kardeşi III. Mustafa'nın padişahlığı dönemine kadar devam etti. III. Mustafa'nın ölümü üzerine, 21 Ocak 1774'te Osmanlı Devleti'nin buhranlı bir döneminde, hem siyasette hem

¹³⁶ Azmi Özcan, "Sind", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 242-244.

¹³⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 24; es-Sindî, *Tavâli 'ü'l-Envâr Şerhu'd-Dürri'l-Muhtâr*, thk. Abdürreşid Muhammed Musa Liğârî es-Sindî, 11, Basılmamış doktora tezi.

¹³⁸ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 24; es-Sindî, *Minhatü'l-Bâri*, 39.

¹³⁹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 24; es-Sindî, *Minhatü'l-Bâri*, 39.

de toplumda büyük sıkıntılar yaşanırken, kırk dokuz yaşında tahta çıktı.¹⁴⁰ Önce, III. Mustafa döneminde başlamış olan ve yıllardır süregelen Osmanlı-Rus savaşını nihayete erdirmeye çalıştı. Amacı, Hirsova'yı aldıktan sonra Eflak ve Boğdan'ı da Rusların işgalinden geri almak ve sulh antlaşması yapmaktı. Ancak Osmanlı ordusunun Kozluca ve Şumnu'da yenilgiye uğrayıp dağılması, Ruslar tarafından teklif edilen sulh antlaşmasını kabul etmeye padişahı mecbur bıraktı. Türk ve Rus delegeleri arasında yapılan müzakereler sonunda, Osmanlı Devleti'nin, tarihinde dönüm noktası kabul edilebilecek olan Küçük Kaynarca Antlaşması, 21 Temmuz 1774'te imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, başta Azak bölgesi olmak üzere, kuzey bölgelerde önemli ölçüde toprak kaybına uğramakla birlikte Kırım'ın bağımsızlığını da tanımak zorunda kaldı. Ayrıca Ruslar, Osmanlı tebaası olan Ortodoks Hristiyanların hâmisî olmaya çalışarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmış ve devletin bağımsızlığını tehdit edecek derecede tehlikeli bir hal almış oldular. Ayrıca daha önce Fransa ve İngiltere'ye tanınan ticari imtiyazlar sebebiyle Osmanlı, Rusya Devleti'ne de imtiyaz tanımak zorunda kaldı.¹⁴¹

I. Abdülhamid, Rusya ile devam eden savaşın bu şekilde sona ermesinden sonra devletin iç meselelerine yöneldi. Cezayirli Gazi Hasan Paşa öncülüğünde devlete karşı başlatılmış olan iç isyanları bastırmak için, Silahtar Seyyid Mehmet Paşa (Kara Vezir) ve Halil Hamid Paşa'yı görevlendirdi. İslahat çalışmalarına da hız vererek devleti, eski gücüne kavuşturmak için elinden gelen her şeyi yapmaya başladı. Bilhassa Suriye'de, 1768 Rus seferinin sebep olduğu karışıklıklardan faydalanarak Akdeniz'deki Rus amiralleriyle iş birliği yapan ve Osmanlı Devleti'nin başına birçok dert açıp devleti zor bir durum içerisine sokan Zahir Ömer'in isyanı bastırıldığı gibi (1775), Mısır'da isyan halinde bulunan Kölemenlerin de başlatmış olduğu isyan bastırılmıştır. Diğer taraftan, Mora'da başlamış olan isyan da sona erdirilerek devletin içinde kısmî sükûnet sağlandı (1779). Bütün bu olayların bastırılmasında özellikle Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa ile Cezzâr Ahmet Paşa'nın büyük rolleri oldu.¹⁴²

I. Abdülhamid, bütün bu hadiselerin yanı sıra, Anadolu'da senelerdir isyan içinde olup devleti gerek maddi gerek insan kaynakları açısından yıpratın leventleri de 1775-76 yıllarından itibaren etkisiz hale getirmiştir. Fakat bir taraftan memleket içinde sulh ve

¹⁴⁰ Münir Aktepe, "I. Abdülhamid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 1: 213; es-Sindî, *Tavâli 'ü'l-Envâr*, 11.

¹⁴¹ Aktepe, "I. Abdülhamid", 1: 213.

¹⁴² Aktepe, "I. Abdülhamid", 1: 213.

sükûn temin edilmeye çalışılırken Arap yarımadasında Vehhâbîler hareketinin yayılması önlenemedi ve sonunda Necid Emîri Abdülazîz b. Suûd, Orta Arabistan'a hâkim oldu.

Tahta çıktıktan sonra Sünbülzâde Vehbî'yi İran'a elçi olarak gönderen padişah, Zend Kerim Han'ın İran hükümdarlığını resmî olarak tanıdı ise de kısa bir müddet sonra Kerim Han, Baban sancağı ve Baban ailesi yüzünden Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Kerim Han, Osmanlıların Basra şehrini işgal ettiği gibi Bağdat çevresini ve Güneydoğu Anadolu'yu talan hareketlerine başlayarak birçok zarara yol açtı (1775). Böylece, Osmanlılarla İranlılar arasında sınır meselelerinden doğan mücadeleler tekrar zuhûr etti ve bu mücadeleler Abdülhamid'in saltanatı süresince bazen düşmanca, bazen de dostça devam etti. Bu arada Bağdat Kölemenleri de devleti bir hayli uğraştırarak birçok zarara yol açmıştır.¹⁴³

I. Abdülhamid, sadrazamın, Ozi Kalesi'nin Ruslar tarafından işgalini bildiren mektubu okuduğu esnada ani şekilde gelen bir felç sonucu, 11 Recep 1203'te (7 Nisan 1789) vefat etti.¹⁴⁴ Muhammed Âbid'in hayatının I. Abdülhamid dönemi içerisindeki kısmı ise Sind bölgesinden dedesi, babası ve amcası ile birlikte Cidde şehrine geldiği zamanı kapsamaktadır.¹⁴⁵

III. Selîm (ö.1223/1807): 27 Cemâziyelevvel 1175'te (24 Aralık 1761) doğdu.¹⁴⁶ Babası III. Mustafa, annesi Mihrişah Sultan'dır. III. Ahmet'ten (1730) sonra tahta geçen I. Mahmud ve III. Osman'ın çocukları olmamış ve aradan geçen kırk yıl zarfında hanedanda erkek şehzade doğmamış olduğundan Selim'in dünyaya gelişi bir hafta süren şenliklerle kutlanmıştır. Şehzade Selim, beş yaşına geldiğinde ise yine kutlamalar ve törenler eşliğinde eğitimine başlandı (1180/1766). Özellikle babası zamanında iyi bir eğitim alması sağlanmıştır. III. Selim, küçük yaşta devlet erkânında, resmî işlerde ve merasimlerde bulunmaya başladı. Babasının tophane ve tersaneye yaptığı denetleme gezilerine daha çocuk yaşlarındayken katıldı. Dedesi III. Ahmet'in elçi kabullerinde yanına çocuklarını da alması örneğini takip eden III. Mustafa, bu gibi törenlerde Selim'i de yanına alarak onun da elçilerle tanışmasını ve devlet işlerini öğrenmesini sağladı. Selim'in ıslahatçı zihniyetini bir baba mirası olarak küçük yaşlarda edindiğini tahmin etmek zor değildir ve bu durumun kendi dönemindeki ıslahatları gerçekleştirmesinde ona

¹⁴³ Aktepe, "I. Abdülhamid", 1: 213.

¹⁴⁴ Aktepe, "I. Abdülhamid", 1: 213.

¹⁴⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 26; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 40.

¹⁴⁶ es-Sindî, *Tavâli 'ü'l-Envâr*, 11, 12.

çok faydası olduğu inkâr edilemez. III. Selim, 11 Recep 1203'te (7 Nisan 1789) tahta çıktığında yirmi sekiz yaşındaydı.¹⁴⁷

III. Selim'in yaşadığı dönem, iç ve dış siyasette pek çok önemli hadiselerle dolu geçti. İçte merkezî idarenin güçlendirilmesi için padişahın harcadığı bütün gayretler, istediği gibi bir sonuç elde etmesine mani oldu. Pazvandoğlu, Tirsiniklioğlu, Tepedelenli, İškodralı, Canikli, Cezzâr, Kavalalı gibi güçlü âyanlara tahammül etmek zorunda kalan III. Selim, onların bir nevi tahakkümü altına girdi. Vehhâbîler'in Mekke ve Medine gibi kutsal şehirleri ele geçirmeleri, katliam ve talanları, hac ziyaretine engel olmaları, padişahın saltanatını sarsacak ve meşruiyetini zedeleyecek boyutlara ulaştı (1806).¹⁴⁸ Bu şekilde III. Selim, dışarıda Rusya ve Avusturya İmparatorluklarıyla ve içeride de birtakım isyanlarla meşgul olmaktaydı. Özellikle içeride yeniçerilerin gücünü kırmak için çok mücadele verdi. Nihayetinde kendisini tahttan azledip katledilmesine sebep olanlar da onlardı.¹⁴⁹

IV. Mustafa Han (ö.1223/1808): 26 Şaban 1193'te (8 Eylül 1779) doğdu.¹⁵⁰ Babası I. Abdülhamid, annesi Ayşe Sîneperver Sultan'dır. III. Selim tarafından girişilen ıslahatların ve özellikle askerî alanda yapılan yeniliklerin, yeniçerilerin ve âlimlerin muhalefetiyle sonuçsuz kalması ve tertiplenen bir ayaklanma (Kabakçı Mustafa İsyanı) neticesinde III. Selim'in azledilip katledilmesinden sonra padişah oldu (21 Rebûlevvel 1222 / 29 Mayıs 1807).¹⁵¹ IV. Mustafa, III. Selim'in düşmanları tarafından itibar edilmeyen bir padişah olarak ancak on üç ay tahta kalabilmiştir. O da 1223 (1808) tarihinde tahtından indirilerek katledilmiştir.¹⁵²

II. Mahmud (ö.1255/1839): 13 Ramazan 1199'da (20 Temmuz 1785) doğdu.¹⁵³ I. Abdülhamid'in oğludur. Amcası III. Selim'in tahttan indirilmesi (29 Mayıs 1807), ağabeyi IV. Mustafa'nın cülûsu ve fakat onun da Alemdar Mustafa Paşa tarafından hal'î üzerine 4 Cemâziyelâhir 1223'te (28 Temmuz 1808) padişah oldu. III. Selim'in katli sırasında ölümden dönmüş olarak darbeler ve karşı darbelerle başlayan saltanatı aynı şekilde birçok problemle devam etti. Yeniçerilerin isyanları, merkezî idarede problemlere ve zaafa yol açan zorba idarecilerin ve âyanların yola getirilmesi, Sırp ve Yunan milliyetçi

¹⁴⁷ Beydilli, "III. Selim", 36: 425.

¹⁴⁸ Beydilli, "III. Selim", 36: 425.

¹⁴⁹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 27; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 40,41.

¹⁵⁰ es-Sindî, *Tavâli 'ü'l-Envâr*, 12.

¹⁵¹ Beydilli, "II. Mahmud", 31: 283.

¹⁵² Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 27.

¹⁵³ es-Sindî, *Tavâli 'ü'l-Envâr*, 12.

çeteleri ve bu çetelerin devletten ayrılma isteğiyle ayaklanmaları, İran ve Rus savaşları ve özellikle Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı, devrinde yaşanan önemli gelişmeler arasındadır. Bütün bu sorunlara rağmen devletin yeniden şekillendirilmesi ile ilgili hayati önem arz eden köklü ıslahatların devam ettirilmesi, saltanat döneminin bariz özelliklerini oluşturur.¹⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu iç ve dış gelişmeler, II. Mahmud'un tahta çıktığı zaman diliminde, Avrupa'da Fransa'ya karşı verilen mücadele devam etmekteydi. Rusya ve İngiltere arasında olan savaşlar ise durmaksızın devam etmekteydi.¹⁵⁵

II. Mahmud'un Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile yaptığı mücadele, parçalanma tehdidinin doğudan ve bir Müslüman güç tarafından gelmesi açısından ayrı bir önem arz eder ve bu durum yalnızca saltanatı tehdit etmekle kalmaz, bir hanedan değişikliği meselesini de ciddi bir şekilde gündeme getirir. Avrupa devletlerinin müdahalesine yol açan bu mücadele, Mısır meselesiyle birlikte Boğazlar meselesinin de ortaya çıkmasına sebep oldu. Mısır ordusunun, tüm engelleri aşır önündeki orduları yenerek bir şekilde Konya'ya kadar ilerlemesi, burada yapılan savaşta Sadrazam Reşit Mehmet Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunu yenmesi (21 Aralık 1832) ve sadrazamı esir alarak Kütahya'ya kadar gelmesi (2 Şubat 1833), II. Mahmud'un karşılaştığı en büyük tehlikelerden birini oluşturmuştu. Osmanlı Devleti'nin, Mehmet Ali Paşa'nın eline geçme ihtimali ve devletin Mısır'daki reformlar doğrultusunda yeniden yapılandırılarak kuvvetlenebileceği ihtimalinden hareketle, zayıf bir komşunun varlığını korumanın kendi çıkarları açısından daha faydalı olduğunu gören Rusya'nın, Mısır kuvvetlerine yardıma koşması gecikmedi. Böylece Rus kara ve deniz kuvvetleri Beykoz'a kadar geldi (Şubat 1833).

Neticede Kütahya'da varılan uzlaşmayla II. Mahmud, 1516-17 tarihleri arasındaki fetihlerde elde edilmiş toprakları Mehmet Ali Paşa idaresine bırakmak mecburiyetinde kaldı. Rusya ile de Hünkâr İskelesi'nde bir ittifak antlaşması yaparak (8 Temmuz 1833) bu devlete Boğazlar üzerinde önemli haklar ve diğer Avrupa devletleri karşısında üstünlük tanıdı. Rusya'nın işe karışmasıyla bir Avrupa meselesi haline gelen Mısır krizinin birinci safhası böylece kapanırken Boğazlardaki Rus üstünlüğü Avrupa'da büyük bir endişeye yol açtı. Münchengrätz'de bir araya gelen (Eylül 1833) Avusturya ve Rus hükümdarlarının, ileride olması muhtemel yeni bir mücadelede Mehmet Ali Paşa'nın

¹⁵⁴ Beydilli, "II. Mahmud", 27: 352.

¹⁵⁵ Beydilli, "II. Mahmud", 27: 352.

tekrar muzaffer olması ihtimalinden hareketle onun Anadolu'yu da ele geçirerek Osmanlı tahtına geçme ihtimali, muhtemel problemler arasındadır. Ancak hâkimiyetini Avrupa'daki topraklara kadar genişletmesine izin verilmemesi ve burada müstakil Hristiyan devletler kurulması hususunda mutabık kalmış olmaları, bu gelişmelerin II. Mahmud için arz ettiği tehlikeyi daha ilk günden gözler önüne koyar.

Her iki tarafın yaptığı uzun hazırlıklardan sonra 24 Haziran 1839'da Nizip'te meydana gelen son hesaplaşma, Osmanlı kuvvetlerinin tekrar yenilmesiyle sonuçlandı ve Anadolu kapıları Mısır kuvvetlerine yeniden açıldı. Mısır ve buna bağlı olarak Boğazlar meselesi, bu defa baştan beri her yönüyle Fransa tarafından desteklenmekte olan Mehmet Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'yle dayanışma içine girecek olan İngiltere'nin silahlı müdahalesi sayesinde halledildi. Mehmet Ali Paşa, birtakım zor şartlara bağlandı ve Mısır valiliğini verâset yoluyla elde etmiş olmakla yetinmek zorunda bırakıldı (1840). Boğazlar ise devletlerarası bir konuma getirilerek çözüme kavuşturulmuş oldu (1841).¹⁵⁶ II. Mahmud, 28 Haziran 1839'da vefat ederek bugün bilinen hazîresindeki yerine defnedilmiştir.¹⁵⁷

Abdülmeçid Han (ö.1823/1861): Babası II. Mahmud, annesi Bezmiâlem Valide Sultan'dır. 25 Nisan 1823'te İstanbul'da doğdu. 1 Temmuz 1839'da babasının vefat etmesi sonucu, henüz çok genç yaşta; on yedi yaşında iken tahta geçti.¹⁵⁸ Tahta geçtiği esnada henüz Nizip bozgunundan haberdar olmayan padişah, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı affederek meseleyi çözmek istedi. Orduya ve donanmaya, harekâtı durdurmaları için haber gönderdi. Köse Akif Efendi, Çanakkale Boğazı açıklarında bulunan Osmanlı donanmasına haberi verdikten sonra Mısır'a giderek Mehmet Ali Paşa'ya, padişahın kendisini affettiğini bildirdi. Kaptanıderya Ahmet Fevzi Paşa ise rakibi olan Hüsrev Paşa'nın sadrazamlık makamına gelmiş olmasından çekinerek donanmayı Mısır'a götürüp Mehmet Ali Paşa'ya teslim etti (3 Temmuz 1839). Kısa bir süre sonra da Nizip mağlûbiyeti haberi İstanbul'a ulaştı. Osmanlı Devleti'nin ordu ve donanmadan mahrum kalmasını fırsat bilen Mısır valisi, padişahla antlaşmaya yanaşmadı. Öte yandan İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya, verdikleri ortak bir nota ile Mısır meselesinin kendilerine danışılmadan halledilmemesini istediler (27 Temmuz 1839). Bu notanın

¹⁵⁶ Beydilli, "II. Mahmud", 27: 353.

¹⁵⁷ Beydilli, "II. Mahmud", 27: 356.

¹⁵⁸ Cevdet Küçük, "Abdülmeçid Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 259.

kabul edilmesiyle Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin kapıları da açılmış oldu. Böylece Osmanlı Devleti bir nevi, Avrupa devletlerinin vesâyeti altına girdi.

Bu sırada Londra ve Paris'te, Osmanlı Devleti'ndeki ıslahat hazırlıkları için görüşmeler yapan Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa derhal İstanbul'a döndü. Mısır meselesinde Avrupa'nın yardımının sağlanması için onları memnun edecek bir reform programının ilânına padişahı ikna etti. Mustafa Reşit Paşa, bizzat hazırladığı *Gülhane Hatt-ı Hümayunu* veya *Tanzimat Fermanı* adı verilen reform programını, bütün cemaat liderlerinin ve yabancı devlet sefirlerinin huzurunda okudu (3 Kasım 1839). Tanzimat devrini başlatan bu belge, millî hâkimiyet prensibini kapsamamakla birlikte, şahsî ve mülkî emniyeti, bir kısım hakların korunması gibi esasları kabul ederek devlet ile fert arasındaki münasebetleri tayin edecek kanunların vaz'edileceğini vadetmekteydi. Bazı iç ve dış olaylar sonucu ilân edilen *Tanzimat Fermanı*, keyfî idare şekline son vererek halkın bütün isteklerini yerine getirmeye çalışan ve onları her alanda eşit olarak gören bir devlet anlayışını içermekteydi.

Bu fermanın sağladığı uygun ortam, Avrupa'nın meselesi halini almış olan Mısır sorununun halledilmesini kolaylaştırdı. İngiltere'nin teklifi üzerine beş büyük devlet, Londra'da bir araya geldi. Mısır valisini destekleyen Fransa dışarıda bırakılarak İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında Londra Antlaşmasını imzaladı (15 Temmuz 1840). Mısır valiliği verâset yolu ile Mehmet Ali Paşa'ya bırakılarak, işgal edilen topraklar ve gasp edilen Osmanlı donanması geri alındı.¹⁵⁹ Padişahlık süreci, savaş içerisinde geçen Abdülmecid de babası gibi tüberküloz hastalığına yakalanarak 25 Haziran 1861'de henüz 39 yaşında iken İhlamur Köşkü'nde vefat etti ve Yavuz Sultan Selim'in türbesinin yanına defnedildi.¹⁶⁰

Yukarıda kısaca hayatlarından ve muhtasar bir şekilde dönemlerindeki siyasî olaylardan bahsedilen Osmanlı padişahları, Muhammed Âbid'le eş zamanlı yaşamışlardır. Söz konusu padişahların, hayatlarına çalışmamızda yer ayrılması, Muhammed Âbid'in hayatının daha iyi anlaşılabilmesi için önem arz etmesi sebebiyledir. Zira bu, padişahların yaşadığı dönemdeki siyasî olayların birçoğundan müellifimizin etkilenmiş olmasından ve ileride de bahsedileceği üzere onun Mısır'a gidişi, Yemen hayatı, Hicaz bölgesindeki Vehhâbî isyanları ile bağlantısından kaynaklanmaktadır. Bir şahsın hayatı hakkında bilgi

¹⁵⁹ Küçük, "Abdülmecid Han", 1: 260.

¹⁶⁰ Küçük, "Abdülmecid Han", 1: 263.

vermek, onun hayatını kuşatan gerek siyasî gerek sosyal olayları ele almak, o şahsın fikri altyapısının ve yazmış olduğu eserlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı muhakkaktır.

1.4.2. Mekke Yöneticileri

Muhammed Âbid, Sind bölgesinden dedesi, babası ve amcası ile birlikte Hicaz bölgesine geldikten sonra, Mekke, Medine ve Cidde şehirleri arasında hem ilim talebiyle hem de hac ve umre ibadetini îfâ etmek amacıyla sürekli gidip gelmiştir.¹⁶¹ Yolculukları esnasında bu şehirlerin yöneticileriyle görüşme imkânı da bulmuştur. Özellikle dedesi Muhammed Murad, Cidde şehrinde çok görkemli bir şekilde karşılanmış ve şehrin valisi tarafından birçok övgüye mazhar olmuştur. Bu sebeple tezimizde, söz konusu yöneticiler hakkında da kısa bilgiler verme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Zira gerek Muhammed Âbid'in kendisi gerekse dedesi ve amcası bu yöneticilerle yakın ilişkiler içinde bulunmuş ve onlardan hem siyasî hem de maddî anlamda çok destek görmüşlerdir. Bu yöneticiler hakkında kısaca ve kronolojik sırayla, aşağıda fazla teferruata girmeden bilgi verilecektir.

eş-Şerif Sürûr b. Müsâ'id b. Sa'id Zeyd b. Muhsin b. Hüseyin b. Hasan b. Ebî Nümmî el-Hâşimî el-Kureşî: Mekke yöneticisidir. Aynı zamanda Hicaz bölgesinin de genel yöneticisidir. Şerif Müsâ'id, yaklaşık olarak 1167/1753 yılında babası Mekke-i Mükerreme'nin yöneticisiyken Mekke'de doğdu. Amcası Şerif Ahmed b. Said ile yaptığı birçok mücadeleden sonra 1186/1772 yılında Mekke sokaklarında kendi adına münâdîlerin yöneticiliğini duyurmasıyla birlikte henüz daha 19 yaşında genç bir delikanlı iken yönetime geçmiştir.¹⁶² Amcası ile arasındaki bu savaşlar, amcasını yakalayıp hapsedene kadar (1195/1780) devam etmiştir. Amcası, Cidde şehrinde hapisteyken 1195/1780 senesinde vefat etmiştir. Şerif Sürûr, halkın içinde karışıklık çıkarmaya yeltenip, onları isyana teşvik edenlere karşı çok şiddetli tedbirler almıştır. Onun zamanında halkın huzuru ve refahı artmıştır. Yaklaşık olarak on beş yıl yöneticilik yaptıktan sonra otuz beş yaşındayken 1202/1787 senesinde vefat etmiştir.¹⁶³

eş-Şerif Abdulmu'in b. Müsâ'id b. Sa'id b. Zeyd b. Muhsin b. Hüseyin b. Hasan b. Ebî Nümmî el-Hasanî: Mekke yöneticiliğine kardeşi Şerif Sürûr'dan sonra 1202/1787

¹⁶¹ es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 43.

¹⁶² es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 43; Bekdaş, *Muhammed Âbid*. 31.

¹⁶³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 31.

senesinde geçmiştir. Daha sonra kardeşi Şerif Galib b. Müsâ'id lehine yöneticiliği bırakmıştır. Bu sebeple çok kısa bir süre yöneticilik yapmıştır.¹⁶⁴

eş-Şerif b. Müsâ'id b. Sa'id b. Zeyd b. Muhsin b. Hüseyin b. Hasan b. Ebî Nümmî el-Hasanî: Kardeşi Şerif Abdulmu'in onun lehine yöneticilikten çekildikten sonra 1202/1787 senesinde yönetime geçmiştir. Onun zamanında Suûd ailesinin ilk yöneticisi Suûd b. Abdülaziz ile olan savaşlar devam etmekteydi. 1204/1789 senesinde kardeşinin oğlu Şerif Abdullah b. Sürûr, yöneticiliği almak için ona savaş açtı. Fakat Şerif Galip, onu ele geçirerek yönetime tekrar hâkim oldu. 1205/1790 senesinde, Suûd b. Abdülaziz'le olan çatışmalar tekrar başladı. Aralarındaki savaş 1220/1805 yılına kadar devam etti. Sonra Şerif Galip'in kardeşi ve Mekke'nin valisi olan Şerif Abdulmu'in, Suûd b. Abdülaziz'le mektuplaşarak Mekke halkına emân verme şartıyla Mekke'yi ona teslim etti.

Böylece Suûd b. Abdülaziz, 5 Muharrem 1218/1803'de Mekke-i Mükerrerme'ye girdi. Şerif Abdulmu'in, ona biat edip Mekke valisi olarak onun idaresi altına girdi. Bu süre zarfında Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Hicaz bölgesini egemenliği altına aldı. Şerif Abdulmu'in, kardeşi Şerif Galip adına yönetimden çekildi. Şerif Galip, 1228/1813 senesine kadar yöneticilik yaptı. Daha sonra Osmanlı Devleti'nden gelen bir emirle kendisi ve ailesi tutuklanarak ve bütün malları müsadere edilmek suretiyle Yunanistan'ın Selanik şehrine sürüldü. Yaklaşık yirmi yedi yıl yöneticilik yaptıktan sonra 1231/1815 yılında Selanik'te vefat etti.¹⁶⁵ Onun yerine geçmek üzere kardeşi Şerif Yahya b. Sürûr, Mekke valisi olarak tayin edildi.

İşte Muhammed Âbid zamanında Mekke ve Cidde şehirlerindeki siyasî durumlar bu şekilde cereyan etmekteydi. Muhammed Âbid'in Yemen'e yolculuğu ise Şerif Galip'in yönetimi döneminde, yaklaşık 1208/1793 yılındaydı. Bu tarihten itibaren, Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından âlimler birliğinin başkanlığına getirileceği tarih olan, 1243/1827 senesinde Mekke'ye gelmesine kadar yaklaşık otuz yıldan fazla Yemen'de, ardından da vefat etmiş olduğu 1257/1841 tarihine kadar Mekke'de ikamet etmiştir. Muhammed Âbid'in yaşadığı dönemde, Hicaz tüm bu iç karışıklıklara ve savaşlara rağmen genel anlamda istikrarlı ve âlimlerin merkezi haline gelen bir bölgeydi. Zaten Hicaz bölgesi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın hâkimiyeti altına girdikten sonra Mekke,

¹⁶⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 32; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 44.

¹⁶⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 32, 33; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 44.

Medine ve Cidde şehirlerine kendisinin atadığı ve Osmanlı Devletine bağlı valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

İşte tam bu sebeple Hicaz bölgesinde halk, geniş bir refah ve huzur içerisindeydi. Dolayısıyla ilmî gelişim üst seviyedeydi. Bununla birlikte hayatın her alanında hâkim olan bir sükûnet ve huzur mevcuttu. İşte bütün bu gelişmeler, Muhammed Âbid'in gerek ilmî hayatı, gerek siyasi ve sosyal hayatı üzerinde büyük bir etki bırakmakta ve onun ilmî alanda temayüz etmesine zemin hazırlamaktaydı. Muhammed Âbid de bu uygun zeminden istifade ederek, hayatını tamamen ilme, kitap telifine ve talebe yetiştirmeye adanmıştı.¹⁶⁶

1.4.3. Yemen Yöneticileri

Muhammed Âbid Yemen'de 1208/1793'den 1243/1827 yılına kadar yaklaşık otuz seneden fazla kalmıştır. Yukarıda da anlatıldığı üzere, birçok âlimin hayatında da rastladığımız gibi, Muhammed Âbid'in yaşamış olduğu sıkıntılar da bu zaman zarfında, yani Yemen'de bulunduğu süre içerisinde başına gelmiştir. O zaman da, günümüzde olduğu gibi Yemen'in merkezi San'a şehriydi. Muhammed Âbid'in Yemen'de yaşadığı yıllarda üç tane yönetici başa geçmiştir. Bu yöneticiler sırasıyla Mansûr, Mansûr'un oğlu Mütevekkil ve Mütevekkil'in oğlu Mehdi'ydi. Muhammed Âbid'in bu yöneticilerle bağı çok kuvvetliydi. Hatta onların özel doktoru ve hocaları olarak birçok hizmette bulunmuştur.¹⁶⁷ Şimdi sırasıyla bu yöneticiler hakkında kısa bilgiler verelim.

Mansûr Billah Ali b. el-Abbâs el-Mehdî b. el-Hüseyn: Muhammed Âbid, Yemen'in başkenti San'a şehrine geldiği sırada oranın yöneticisiydi. Mansûr Billah, el-Hâdî ile'l-Hakk'ın soyundan gelen Benî Kâsım ailesine mensup bir yöneticiydi.¹⁶⁸ Mansûr, Zeydî bir yöneticiydi. San'a'da doğup orada vefat etmiştir. Babasının Yemen yöneticiliği sırasında 1172/1758 senesinde San'a şehrinin valiliğini yürütmüştür.¹⁶⁹ Aynı zamanda babası onu ordunun kumandanlığına da atamıştır.¹⁷⁰ Daha sonra babasının vefatı üzerine 1189/1775 senesinde kendisine biat edilmiş ve Yemen'in idaresini üstlenmiştir. 1224/1809 senesindeki ölümüne kadar uzun bir süre Yemen'de yöneticilik yapmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁶ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 34.

¹⁶⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 35; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 45.

¹⁶⁸ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 35.

¹⁶⁹ eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli'*, c.1, 497.

¹⁷⁰ es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 45.

¹⁷¹ Mansûr hakkında detaylı bilgi için bkz. eş-Şevkânî, *Bedrü't Tâli'*, c.1, 497-504.

Mütevekkil ale'llah Ahmed b. Ali el-Mansûr Billah: Babası Mansûr'un, 1224/1809 yılındaki vefatından sonra onun yerine yönetime geçti. Mütevekkil, babasının en büyük çocuğu olarak 1180/1766 senesinde doğdu. 1231/1815 senesine kadar yöneticilik yaptı. O da aynı babası gibi yönetime gelmeden önce San'a valiliği vazifesinde bulunmuştur. Mansûr'un veziri Hasan b. Hasan el-'Ulûfî arasında neredeyse yönetimi yıkacak dereceye ulaşan ihtilaflar meydana geldi ve bu sebeple güvensizlik ortamı oluştu. Bu durum esnasında babası, olaya müdahale ederek vezirini hapse attırdı ve işlerin yönetimini oğluna devretti.¹⁷² Onun zamanında Şerif Hamûd b. Muhammed es-Süleyman, Yemen'in çoğunda üstünlüğü ele geçirmiştir.

el-Mehdî b. Ahmed el-Mütevekkil b. Ali el-Mansûr: 1208/1793 yılında doğdu, 1251/1835 senesinde vefat etti.¹⁷³ Mütevekkil'in 1231/1815 senesindeki vefatından sonra onun yerine yönetime geçti. Kendisinden, çok sert biri olarak bahsedilir. Fakat kimileri tarafından övülmüş, kimileri tarafından zemmedilmiştir. Lakin şeriata düşmanlık edenleri affetmediği ve onlarla savaştığı kaydedilmektedir.¹⁷⁴

eş-Şerif Hamûd b. Muhammed el-Hasenî es-Süleymânî: Şerif Hamûd, büyük bir siyasî güçle Yemen'de ortaya çıkınca kendisi ve yukarıda adı geçen yöneticiler arasında birçok mücadele yaşanmıştır. Şerif Hamûd, 1170/1756 senesinde doğdu. Ebû Ureyş ve ona tâbi olan Tihâmê'deki Süleymânî şehri, Sabyen, Damed gibi bölgeler, San'a şehrine bağlı olarak kendi yönetimi altındaydı. Bu yetki de ona Mansûr Ali tarafından verilmişti.¹⁷⁵

Yönetimi esnasında Âl-i Suûd'un ordusu, Ebû Ureyş bölgesine komşu şehirleri de ele geçirdi. 1218/1803 senesinde Âl-i Suûd'un ordusu Ebi Ureyş'in hâkimiyetini ele geçirdi ve böylelikle Şerif Hamûd, onların egemenliği altına girdi. Daha sonra Şerif Hamûd, Hüdeyde, Zebid, Hays gibi birçok bölgeyi de ele geçirdi. Zehra şehrini imar etti; kale ve surlar inşa ettirdi. Bu bölgeleri ele geçirdikten sonra Âl-i Suûd'a savaş açtı. Âl-i Suûd, Ebû Nukta komutasında, Şerif Hamûd üzerine ordu gönderdi. Bu savaşta Ebû Nukta öldürülmesine rağmen Şerif Hamûd yenildi. Âl-i Suûd ile arasında cereyan eden savaşlardan sonra Şerif Hamûd, Ebû Ureyş bölgesinde bağımsızlığını ilan etti. Daha sonra

¹⁷² Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 36; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 45.

¹⁷³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 37; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 46.

¹⁷⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 37; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 46.

¹⁷⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 37; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 46.

vefat edeceği tarih olan 1229/1813 senesine kadar Mütevekkil Ahmed b. Ali ile savaşmıştır.¹⁷⁶

İşte bütün bu siyasî hadiseler ve savaşlar esnasında Muhammed Âbid Yemen’de ikamet edip ilmî çalışmalarını sürdürmekteydi.¹⁷⁷

1.4.4. Suûd Yöneticileri

Muhammed Âbid’in Yemen ve Hicaz bölgesinde ikamet ettiği sıralarda ilk Suûd devletinin nüveleri olan Âl-i Suûd ve onların yöneticileriyle güçlü ilişkileri oldu.¹⁷⁸ Bu sebeple söz konusu Suûd yöneticileri hakkında kısa bilgiler vermek, kanaatimize göre faydalı olacaktır:

Abdülaziz b. Muhammed b. Suûd b. Mukarren: Babasının 1179/1765 yılında vefatından sonra yönetime gelmiştir. Babası Muhammed b. Suûd, Vehhâbîliğin kurucusu olan Muhammed b. Abdülvehhâb ile birlikte bu mezhebi yaymak için faaliyete geçmiştir. 1766’da aile yönetiminin başına geçen Abdülaziz, babasının siyasetini takip ederek Vehhâbîliği yaymak için, Orta Arabistan’daki muhtelif kabilelerle otuz yıl mücadele etti. Daha sonra Basra körfezi sahillerine kuvvet gönderdi ve 1795’te Lahsâ’yı ve Katîf’i ele geçirdi. 1798 yılında, Bağdat Valisi Süleyman Paşa tarafından bu bölgeye gönderilen Kethüdâ Ali Paşa kumandasındaki kuvvetler, Vehhâbîler’e karşı sonuç alamayınca, 1799’da iki taraf arasında altı yıllık bir sulh antlaşması imzalanıp çatışmasızlık ilan edilerek savaşa ara verildi.

1773’te Mekke Şerifi Sürûrî’den vergi karşılığı mukaddes yerleri ziyaret izni alan Abdülaziz, 1787’de bu izni iptal eden Mekke Şerifi Galip ile mücadeleye girişti ve 1798’de Mekke’ye serbestçe girme hakkına sahip oldu. 1802’de, Şîî Hazâil kabilesinin bir Vehhâbî kafilesine baskın yapması üzerine, oğlu Suûd’u Irak-Kerbelâ bölgesine göndererek Kerkük’ü talan ettirdi, halkını da topluca katletti. 1803’te Tâîf’i ele geçirerek orayı da yağmalattı ve ardından Mekke’ye yöneldi. Muhtemel bir katliam ve yağmanın önüne geçmek isteyen Mekke Şerifi Galip’in kardeşi Abdülmü’în, onları şehre davet etti ve böylece Vehhâbîler, Mekke’ye girmiş oldular. Burada dört gün kadar kaldıktan sonra Cidde üzerine yürüdüler; ancak bu sırada Cidde’de bulunan Galip, Cidde Valisi Şerif Paşa ile birlikte Vehhâbîler’i bozguna uğrattı. Abdülaziz’in Necid’e çekilmesi üzerine de

¹⁷⁶ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 38; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 46.

¹⁷⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 39; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 47.

¹⁷⁸ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 40.

Mekke geri alındı. Hâkimiyetini Basra, Bahreyn, Umman taraflarına kadar yayan Abdülaziz, 4 Kasım 1803'te Der'iyeye'de bir camide, Irak katliamından çok etkilenen bir Şii¹⁷⁹ tarafından hançerlenerek öldürüldü.¹⁸⁰

Suûd b. Abdülaziz b. Muhammed b. Suûd b. Mukarren: 1163 (1750) yılında doğdu. Suûd hanedanının kurucusu olan Muhammed b. Suûd (1745-1765)'un torunudur. Babası Abdülaziz ile birlikte Necid merkezli başlatılan bağımsızlık hareketiyle Osmanlı Devleti'nden kopma ümidi ve devlete bağlı topraklar üzerinde egemenlik kurma çabası içerisinde olduğu bilinmektedir. "Büyük Suûd" olarak bilinmektedir. Babasından sonra 1218/1803 senesinde yönetime gelmiştir.¹⁸¹

Necid topraklarının kuzeyinde Osmanlı Devleti'nin Bağdat valileri olan Süleyman Paşa ve Ali Paşa ile mücadelelerine devam ederken güneyde Hicaz bölgesinde Mekke valisi Şerif Galip ile uzun süren çatışmalarda bulundu. Ardından çevredeki Arap kabileleri üzerinde hâkimiyet sağlayarak Vehhâbî prensiplerine uymaları konusunda onlardan biat aldı. Topladığı vergilerle iktisadî durumu güçlendirdi. Önce Tâif'e, daha sonra Mekke'ye girmesiyle (1218/1803) Osmanlı Devleti'ne ciddi manada sıkıntı vermeye başladı. Suûd, Mekke'de yaptığı birtakım değişiklikler yanında Cidde'ye kaçan Mekke Valisi Şerif Galip'in yerine Mekke valisi olarak kardeşi Şerif Abdülmu'in'i tayin etti. Bu durum karşısında III. Selim'in emriyle istişare meclisi toplandı ve meseleyle ilgili alınacak tedbirler görüşülüp karara bağlandı. Harameyn'in bir başka güç tarafından işgali ve hac yollarının tehlikeli duruma düşmesi, acil bir müdahaleyi zorunlu hale getirmekteydi. Bu arada Mekke'de yirmi dört gün kalarak Cidde'ye geçen Suûd, şehri ve kaleyi kuşatma altına aldı. Mekke valisi Şerif Galip ve Cidde valisi Şerif Mehmet Paşa, şehri ve kaleyi güçlü bir şekilde savundu. Kısa bir süre sonra Suûd, kuşatmayı kaldırdı ve Necid'e döndü. Aynı yıl içinde babasının öldürülmesi üzerine (1218/1803) liderliği eline alan Suûd b. Abdülaziz, askerî faaliyetlerini sürdürerek Arabistan yarımadasının her tarafında etkili olmaya başladı.

Suûd b. Abdülaziz, Hicaz bölgesinin doğu kesimlerindeki Umman ve Basra körfezinde yaşayan kabileleri vergiye bağladı. Ancak uzun bir süredir devam ettirdiği askerî seferleri komuta etme vazifesini terk ederek Der'iyeye'den dışarı çıkmamaya başladı. Osmanlı

¹⁷⁹ es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 48.

¹⁸⁰ Feridun Emecen, "Abdülaziz b. Muhammed b. Suûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 193, 194.

¹⁸¹ Bektaş, *Muhammed Âbid*, 41; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 48.

Devleti, bu Vehhâbî sorununu çözmeyi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya bırakınca 1228'de (1813) Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa Mekke'ye girdi.¹⁸² Bir yıl sonra da 11 Cemâziyelevvel 1229'da (1 Mayıs 1813) Suûd b. Abdülaziz öldü ve yerine oğlu Abdullah geçti. Bu arada Vehhâbîler, Osmanlı-Mısır güçleri karşısında bozguna uğradılar. Suûd, Vehhâbî kaynaklarında güçlü bir lider ve yüksek seviyede dinî bilgilere sahip iyi bir hatip olarak anılmaktadır.¹⁸³

Abdullah b. Suûd b. Abdülaziz b. Muhammed b. Suûd b. Mukarren: Babası Suûd b. Abdülaziz'in ölümü üzerine 1814'te Suûd ailesinin başına geçti. Kardeşiyle olan anlaşmazlığını barış yoluyla çözüme kavuşturduktan sonra, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Hicaz bölgesine asayişi sağlamak için gönderdiği kuvvetlerle mücadele etti. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa'nın Necid harekâtı sırasında onunla sulh yapmak için bazı görüşmelerde bulundu; ancak sulh müzakereleri bir netice vermedi. 1816'da ölen Tosun Paşa'nın yerine kardeşi İbrahim Paşa'nın Arabistan'a gelmesiyle mücadele şiddetlendi. Abdullah, 1817'de İbrahim Paşa kuvvetlerine mağlûp oldu ve Vehhâbîler'in merkezi olan Der'iyeye çekildi. İbrahim Paşa, kuşattığı şehri beş aylık bir muhasaradan sonra 6 Eylül'de ele geçirerek iç kaledeki bir kasra sığınmış bulunan Abdullah'ı, dört oğlu ve bazı yakınları ile birlikte yakaladı. Önce Medine'ye sonra da Mısır'a götürülen Abdullah, kâtibi ve hazinecisi ile birlikte deniz yoluyla İstanbul'a gönderildi. 14 Aralık 1818'de, Haliç'te Defterdar İskelesi'ne çıkarıldıktan sonra halka teşhir edilerek Divanyolu ile Bâbîâli'ye getirildi ve Bostancıbaşı nezaretinde hapishaneye konuldu. Haremeyn-i Şerîfe'nin gasp edilen malların tespiti için üç gün kadar burada sorguya çekildi; ardından da idam edildi (17 Aralık 1818).¹⁸⁴

İşte bütün bu siyasî çalkantılar yaşanırken Muhammed Âbid, Hicaz ve Yemen bölgesinde ilimle meşgul olmakta ve siyasî gelişmelerden uzak durmaya çalışmaktaydı. Buna rağmen o, bu yöneticiler tarafından hürmet edilen bir âlimdi. İleride de zikredileceği üzere Muhammed Âbid, Yemen'in Zebid şehrinde kadılık vazifesine getirildiği vakit uzun süre bu vazifeyi hakkıyla ifâ etmiştir. Bu şehir o sıralarda ilmin merkezlerinden biri, dolayısıyla âlimlerin uğrak yeriydi.¹⁸⁵ Tüm bu siyasî çalkantılara ve yöneticilerin sürekli

¹⁸² Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 41; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 48.

¹⁸³ Mustafa Bilge, "Suûd b. Abdülaziz", 37: 578.

¹⁸⁴ Emecen, "Abdullah b. Suûd", 1: 135-136; Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 41; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 49.

¹⁸⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 43.

değişmesine rağmen Muhammed Âbid, ilmî çalışmalarını sürdürüp talebe yetiştirmeye devam etti. Tabi aynı zamanda kadılık vazifesini de ara vermeksizin yerine getirdi.

BÖLÜM 2: MUHAMMED ÂBİD ES-SİNDÎ'NİN ESERLERİ

2.1. Kitapları

Birinci bölümde geçtiği üzere Muhammed Âbid, döneminin çeşitli ilmî merkezlerinde hayatını sürdürüp birçok hocadan ders almıştır. Bununla birlikte İslamî ilimlerin hemen hemen her alanında eserler telif etmiştir. Takdir edilir ki bu kadar geniş bir ilmî birikime sahip bir şahsiyetin eser telif etmesi gayet doğaldır. O daha hayatının ilk yıllarında, doğup büyüdüğü aile ortamında alabileceği gerekli terbiyeyi, ilmî ahlakı, ailesinden, özellikle de dedesi Muhammed Murad'dan öğrenmiştir. Bunun yanı sıra Hicaz bölgesine yerleştikten sonra, hemen ilmî tedrisata başlayarak aşere usulüne göre Kur'an-ı Kerim'i hıfzetmiştir.

O, *Hasrû'ş-şârid* isimli eserine başlarken öncelikle öğrenmiş olduğu bu kıraat silsilelerini yazmıştır.¹⁸⁶ Zira İslamî ilimlerde Kur'an eğitimi, en temel eğitimidir. Adeta bütün ilimlere giriş mesâbesindedir. İslam âlimleri de bu konuda azami derecede hassas davranarak Kur'an-ı Kerim'i hatmetmeyi, Kur'an ilimleriyle ilgili derslere başlatmazlardı. Nitekim Muhammed Âbid de Kur'an-ı Kerim'i aşere-takrib üzerine ezberleyerek bu konuda da söz sahibi olduğunu göstermiştir. Daha hayatının ilk yıllarında dedesi tarafından kendisine Kur'an ezberletilmişti.

Bu hususu, *Hasrû'ş-şârid* isimli eserinin girişinde şu sözlerle açıklamaktadır: “Her işte Allah'ın kitabı önde olduğundan benim de bu meyanda ancak kıraat konusunda birtakım rivayetleri ve isnatları zikretmem gerekti. Allah'a hamd olsun ki bana Kur'an-ı Kerim'i Fatiha'dan son sûreye kadar ezberlemeyi nasip etti. Bu şekilde meşhur *Manzûmetü'ş-şâtubiyye*'yi defalarca okudum. Hem de derinlemesine, tecvidine ve beyanına dikkat ederek, tahkik usulüne uygun olarak, dinler ve insan anatomisi hakkında ilim sahibi, aklî ve naklî ilimleri, söz sahibi olacak derecede, tahsil etmiş olan amcam ve baba yarım Şeyh Muhammed Hüseyin b. Murad el-Ensârî el-Hazrecî'den okudum. Bu okumalarımı, yedi meşhur kıraat imamının kıraatı üzerine ve onların bilinen on dört râvisinin bize kadar intikal eden şekliyle tamamladım.”¹⁸⁷ Daha sonra Muhammed Âbid kendisinden, ilk kıraat imamlarına kadar silsile halinde hocalarını zikretmiştir.

Muhammed Âbid, çok çeşitli alanlarda onlarca kitap telif ederek, İslam dünyasının, özellikle de âlimlerin istifade edeceği önemli eserler bırakmıştır. Nitekim o, Kur'an

¹⁸⁶ es-Sindî, *Hasrû'ş-Şârid*, 3.

¹⁸⁷ es-Sindî, *Hasrû'ş-Şârid*, 3.

ilimleri hakkında, sünnet-i seniyye ve onun şerhleri bağlamında, rical ve isnat ilminde, fıkıh ilminin usûlünde ve furûunda, Arap dili ve tıp gibi birçok ilim dalında müstakil eserler yazmıştır. Onun velûd bir yazar olması sebebiyle, ilim ehli insanlar, kendisinden övgü dolu ifadelerle bahsetmiştir. Bunlardan, Muhammed Âbid'in talebesi de olan Âkiş, eserinde şunları söylemektedir: “Allâme, muhaddis, hâfız, eleştiren, âl-i isnat sahibi, hadis metinlerini ezbere bilen, onların illetlerini bilen, rical ilminde derin bilgisi olan, konuştuğu zaman ikna eden ve sanki adeta kitap yazdırıyormuş gibi konuşan birisidir.”¹⁸⁸ Aynı şekilde Şevkânî de eserinde Muhammed Âbid'den bahsederken onun: “Fıkıh ve tıp ilminde, Arap dilinde, sarf, nahiv, isnat vb. daha birçok ilimde söz sahibi olduğunu söylemektedir.”¹⁸⁹

2.1.1. Tavâli'ü'l-Envâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr¹⁹⁰

Eserin tam adı طواع الانوار على الدر المختار dır. Bu eser, Muhammed Âbid es-Sindî'nin hayatında yazmış olduğu son eseri olması hasebiyle önemli bir eserdir. Nitekim bu durumu, eserin 1. cildini tahkik eden Muhakkik Abdürreşid Muhammed Musa da zikretmektedir.¹⁹¹ Öncelikle ulaşabildiğimiz kadarıyla bu eserin gerek müellif gerekse başkaları tarafından istinsah edilmiş nüshaları hakkında kısa bir bilgi sunmakta fayda vardır. Bu eserin Muhakkik Abdürreşid'in de zikrettiği üzere açık ve gayet düzgün bir hatla yazılmış güzel bir nüshası Kahire'de bulunmaktadır. Burada bulunan nüshanın varak sayısı 9522 adete kadar ulaşmaktadır. Yaklaşık olarak on altı cüz halinde istinsah edilmiş ve esere başlangıç tarihi olarak 1293/1876, bitiş tarihi olarak ise 1296/1878 yazılmıştır.¹⁹² Bu nüshanın mikrofilm suretinde olan bir adeti, Mekke-i Mükerrreme'deki İlmî Araştırmalar Merkezi'nin bulunduğu Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde, Hanefî fıkı başlığı altında, 116-131 rakamlı raflar arasında bulunmaktadır.¹⁹³ Eserin bir diğer nüshası da mikrofilm suretinde olup ilk dört cüzünü kapsayan kısmı, Medine-i Münevvere'de bulunan İslam Üniversitesi'nde el yazısıyla istinsah edilmiş, 9579, 9592, 9496 numaralı raflarda bulunmaktadır.

Kaynaklarda bu eserin müellif nüshasından ilk iki kısmını oluşturan bölümünün kapak kısmında, müellifinin ismiyle birlikte bulunduğu bölümü, Mekke-i Mükerrreme'de

¹⁸⁸ es-Sindî, *Risaleler*, 152.

¹⁸⁹ eş-Şevkânî, *el-Bedrî't-Tâli'*, c.1, 292, 293.

¹⁹⁰ es-Sindî, *Tavâli'ü'l-Envâr*, 3; Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 372; es-Sindî, *Risaleler*, 184; İnce, “Muhammed Âbid es-Sindî”, 37: 246; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 110.

¹⁹¹ es-Sindî, *Tavâli'ü'l-Envâr*, 3.

¹⁹² es-Sindî, *Tavâli'ü'l-Envâr*, 79; Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 401.

¹⁹³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 402, 403; es-Sindî, *Tavâli'ü'l-Envâr*, 79.

Mevlidi'n-Nebiyy isimli kütüphanede olduğu geçmektedir. Ayrıca bu iki cüzün birinci cüzü, müellifin herhangi bir mukaddimesi olmaksızın doğrudan *Kitabü't-tahâre* bölümünden başlamaktadır. Bu cüz, kütüphanedeki Hanefî mezhebinin yer aldığı rafin beşinci bölümünde bulunmaktadır.¹⁹⁴

Eserin başka bir nüshasının bulunduğu, bazı kaynaklarda geçmekte ve eserin ön yüzünde istinsah edenin yazısıyla birlikte şöyle söylemektedir: “Bu eserin bir başka nüshası, Medine-i Münevvere’de vakfedilmiş olarak bulunmaktadır. İstinsah eden kişi, kapağına aşağıda yazıldığı şekliyle kısa ve öz bir şekilde şunları kaydetmektedir: “Hamdele ve salveleden sonra Şeyh Ahmed Süleyman Paşa, *Şerhü tavâli ‘i ‘l-envâr bi-şerhi ‘d-dürri ‘l-muhtâr* isimli eseri, kendi soyundan, ilim ehlinden, Mescid-i Kebîr’i kendilerine ikamet yeri edinmişlere, Minşiyye’de komşuluk yapıp, Harre-i Muğârebe bölgesinde oturanlara, cediti merhum Abdurrahman adına bu eserden istifade edecek herkese vakfetti ve hayır yoluna bağışladı. Onun soyundan gelenler öncelikli olmakla birlikte, zikredilen kütüphanede kalanlar, o yok olursa -Allah korusun-, onun kalacağı yer Mescid-i Nebi olsun, ondan bütün ilim ehli istifade etsin. Mescid-i Nebevi’ye geldiği zaman atasının bir eserini görsün ve Allah’a tevekkül etsin. Kim bu söylenenleri duyduktan sonra onu değiştirmeye kalkarsa bunun bütün günahı onu değiştirmeye çalışanın üzerindedir.”¹⁹⁵

Bazı kaynaklar bu nüshanın daha sonra Medine-i Münevvere’de bulunan İslam Üniversitesi’ne geldiğini zikretmektedir. Bu yukarıda anlatılan son nüsha, müellif nüshasıyla karşılaştırmalı bir şekilde istinsah edilmiştir. Bu nüshanın mikrofilminin, 4206 numarada mevcut olduğu belirtmektedir.¹⁹⁶

Muhammed Âbid, kaynakların zikrettiğine göre on altıncı cüzün sonunda, yazma amacına da değinerek kitabını şu şekilde tanıtmaktadır: “Aziz ve çok bağışlayıcı Allah’a şiddetle ihtiyaç duyan Muhammed Âbid b. Şeyh Ahmed Ali b. Muhammed Murad b. Ya‘kub b. Mahmûd el-Ensârî el-Hazrecî el-Eyyûbî. Allah Teâlâ, *ed-Dürri ‘l-muhtâr* şerhini bitirmeyi, nurların kaynağı olan, hayırlıların önderi olan, Medine-i Muhtâr’ın şehrinde bana nasip etti. Ben bu esere bu şehirde başlamıştım. Fakat kitaba ilk başladığımda zekât, oruç, nikâh, talâk, ‘itâk, yeminler, buyû‘, kefâlet, kadâ bölümlerini uzatmaksızın, açık bir şekilde, muhtasar olarak yazmaya başladım. Sonra Allah Teâlâ bana Yemen taraflarına gitmeyi takdir etti. Yıllarca orada ikamet ettim. Orada çok muhtasar bir surette Şehâdetler

¹⁹⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 403, 404; es-Sindî, *Tavâli ‘ü ‘l-Envâr*, 79.

¹⁹⁵ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 404.

¹⁹⁶ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 404.

ve Vekâlet bölümlerini de yazdım. Daha sonra Rabbânî kader bana bundan daha fazlasını yazmama imkân tanımadı. Öyle ki Allah Teâlâ, 1243/1827 senesinde Medine-i Münevvere'ye dönmeyi bana nasip etti. O sıralarda bazı değerli kişiler bu eseri okumayı talep ettiler. İşte bu sırada ben tekrardan kitabın başından başlayarak Salât bahsinin sonuna kadar yazdım. Sonra sırasıyla Hac ve Nikâh kısımlarını da ekledim. Nihayet Yeminler bahsinin furû kısmını, birtakım ziyade bilgiler de ekleyerek, şerhi tamamladım. Allah'a hamd olsun. Onun nimetleriyle güzel işler nihayete erer. Rabbimden niyazım, bu eseri hem kendi katında hem de insanlar nazarında makbul eylesin. Eserimizden, dünyadaki herkesin faydalanmasını, bundan dolayı da onun, Allah'ın fazilet ve keremiyle bizim günahlarımıza kefarete kılınmasını temenni ediyorum. Bu eser, 28 Cemâziyelevvel 1251/1835 tarihinde salı günü nihayete ermiştir.¹⁹⁷

Muhakkik, bu eserde şu yöntemi takip etmiştir: Bu eseri, *Tavâli 'ü'l-envâr*'ın ilk iki cüzünü tahkik etme şeklinde hazırlayarak kaleme almıştır. Zira her bir cüz, kısa bir risale boyutunda veya ondan biraz daha fazla olduğu için bu şekilde iki cüzü bir cilt halinde çalışmıştır. Öncelikle muhtasar bir şekilde Muhammed Âbid'in yaşadığı dönemdeki siyasî, sosyal, kültürel ve dinî hayattan bahsederek bilgiler sunmuştur. Daha sonra eserin müellifi olan Muhammed Âbid'in hayatı hakkında kısa ve öz bir surette bilgiler vererek onu tanıtmıştır. Sonrasında ise, *Tenvîrî 'l-ebâr ve Câmi 'u'l-bihâr ve ed-Dürri 'l-muhtâr şerhü tenvîri 'l-ebâr* isimli kitapların kısa bir tanıtımını yaparak bu eserler üzerine yapılan şerhlerden bahsetmiştir. *Tavâli 'ü'l-envâr* hakkında kısa bir bilgi sunduktan sonra asıl metin kısmı olan ve birinci cüzü oluşturan Sular bahsinden itibaren tahkik bölümüne geçmiştir. Muhammed Âbid, klasik fıkıh literatüründe kullanılan konu sıralamasına bağlı olarak kendisi de öncelikle Sular bahsinden başlamıştır. Tabi Sular bahsi, uzun bir mesele olduğu için bu bölümde uzun uzadıya meselenin teferruatlarından bahsetmektedir.

Sular bahsi, Deri Tabaklanması, Kuyular ve Salyalı Hayvanların Artıkları gibi bölümlerden oluşmaktadır. Müellif, ikinci cüze ise Teyemmüm bahsi ile başlamaktadır. Daha sonra mest üzerine mesh meselesini ele alarak bu bölümü de tamamlamaktadır. Nihayet son kısımda ise hayız bölümünü teferruatlı bir biçimde anlatarak şerh etmiştir. Böylece eserin tahkiki yapılmış ve bu iki cüzlük kısmı basılıp ilim dünyasına kazandırılmıştır. Genel olarak klasik fıkıh kitaplarındaki konu sıralamasını takip eden Muhammed Âbid, birtakım ziyadeler yaparak eserini zenginleştirmiştir.

¹⁹⁷ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 407, 408; es-Sindî, *Tavâli 'ü'l-Envâr*, 80.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Muhammed Âbid, esere başlarken kısa bir şerh yazmak istemiştir. Bu şekilde *ed-Dürrü'l-muhtâr*'ın metnini zikrederek fazla uzun olmayacak şekilde şerh yazmayı planlamıştır. Daha sonra Medine-i Münevvere'de, kendisinden, bu eseri okutması talep edilince önceden şerh olarak yazdıklarını tekrar gözden geçirerek tashih etmiştir. Tabi bu noktadan sonra başlangıçta planladığı muhtasar bir şekilde şerh etme yöntemini terk ederek uzun uzadıya açıklamalar yapmıştır. İşte bu şekilde kaleme aldığı eseriyle Muhammed Âbid, İslam klasik geleneğine büyük bir katkı yapmıştır.

Birinci ciltte yapılan mütalaalar sonucunda Muhammed Âbid'in *Tavâli'ü'l-envâr şerhü dürrü'l-muhtâr* isimli eserini yazarken şu metotları takip ettiğini söylemek mümkündür:

-Hanefî mezhebine ait bir kitap olan *ed-Dürrü'l-muhtâr*, kolay anlaşılacak bir metin değildir. Bu eserin anlaşılmasının ötesinde bu şekilde kapsamlı bir şerhinin yazılması basit sayılabilecek bir iş değildir. Zira Muhammed Âbid, zikrettiği meselelerin çoğunluğunda deliller getirerek okuyucuyu ikna etmeye gayret sarf etmiştir.¹⁹⁸

-Meselelerin, sünnetten delillendirilmesinde gerekli hadisleri zikrederek konuya hâkim olduğunu göstermesi, önemli sayılabilecek bir özelliktir. Tabi bunu yaparken hadisler arasındaki teâruzları giderip, hadislerin aralarını cem' ederek var olduğu düşünülen bu problemleri gidermektedir.¹⁹⁹

-Zikretmiş olduğu hadislerin tahrîcini yaparak, hadisin, sıhhati ve çeşidi hakkında sahip olduğu bilgiler ışığında hükmünü açıklamaktadır.

-Nadir eserlerde rastlanılacak bir şekilde, hadisle ilgili çok değerli bilgiler sunması, onun sahip olduğu kaynak ve eser bilgisini göstermektedir.²⁰⁰

-En önemli nokta ise el yazma nüshalardan da anlaşıldığı üzere *Tavâli'ü'l-envâr*'ın, *ed-Dürrü'l-muhtâr* metninin tam bir şerhi olmasıdır. *ed-Dürrü'l-muhtâr* üzerine yazılmış bazı eserler gibi hâşiye veya ta'likat şeklinde değildir. Nitekim Tahtâvî²⁰¹ ve İbn Âbidin'in²⁰² yazmış oldukları eserler buna örnek olarak verilebilir.

¹⁹⁸ es-Sindî, *Tavâli'ü'l-Envâr*, 82.

¹⁹⁹ es-Sindî, *Tavâli'ü'l-Envâr*, 82.

²⁰⁰ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 410.

²⁰¹ Tahtâvî için bkz. Philip Charles Sadgrove, "Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 438, 439.

²⁰² İbn Âbidin için bkz. Ahmet Özel, "İbn Âbidin, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19: 292-293.

-Müellifin *ed-Dürrü'l-muhtâr* üzerine yazılmış olan diğer eserler hakkında da sahip olduğu vukûfiyeti de ayrı bir önem arz etmektedir. Zira o, faydalı bulduğu konularda ve yerlerde bu eserlerden nakiller yapmıştır.

-Fikhî metinler üzerinde geniş ve detaylı bir şekilde durması, onlara birtakım ziyadeler yapması, birçok konuda eleştiriler yapması, müellifin bu eserde ön plana çıkan başka bir özelliğini oluşturmaktadır. Zira bu tür ziyadelere ve eleştirilere bazı şerhlerde rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte *Yâni 'ü'l-ceniyy* yazarı, bu konu hakkında eserinde bahsederken şunları söylemektedir: “Bu eser fazlasıyla bilgiyle dolu, mezhebinin sahip olduğu furû meselelerinin çoğunu içine almaktadır. O vâkıat ve fetvaları da içine alarak yazılmış bir eserdir. Nitekim bu eser çok az meseleyi dışında bırakmıştır. Zira o, mezhebin görüşlerinin neredeyse tamamını zikretmiştir.”²⁰³

-Muhammed Âbid'in dilin inceliklerini ve hükümlerin delillerini açıklayarak eseri tahkik etmesi de ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü bütün bunlar, bir eserin şerh edilmesinde aranan hususlardandır.²⁰⁴

-İhtilafî meselelerde dört mezhebin görüşlerini delillerine varana kadar serdetmesi, kitabın önemli bir başka özelliğidir. Zira Muhammed Âbid, yalnızca Hanefî mezhebinin delillerini değil diğer üç mezhebin delillerini de yeri geldiğinde o mezheplerin mensubuymuş gibi aktararak zikretmektedir.

-Muhammed Âbid eserinin bazı bölümlerinde Sind ve Hint bölgelerinde yazılmış fakat pek meşhur olmamış âlimlerin eserlerinden de nakiller yapmaktadır. Bu, nadir karşılaşılabilecek bir durumdur. Muhammed Âbid, o bölgelerdeki birtakım uygulamalardan bahsetmekte ve bunların o bölgelere has olduğunu dile getirmektedir.

-Ayrıca bu eserde çok fazla kaynak kullanılarak müellifin ne kadar geniş bir literatür bilgisinin olduğu ortaya çıkmış olmaktadır. Muhammed Âbid'in bu kadar çok çeşitli kaynağının olmasının sebebi, ilim talebiyle yapmış olduğu yolculuklardır, denilebilir. Bu eserler, onun birçok kütüphaneden elde etmiş olduğu nadir kitaplardandır. Yukarıda da anlatıldığı üzere o, bütün bu sahip olduğu kitapları ölmeden önce Mahmûdiye

²⁰³ Turruhtî, *Yâni 'ü'l-Ceniyy*, 138, 139.

²⁰⁴ Eyyüp Said Kaya, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38: 560-564.

Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Nitekim bu durumu *Yâni 'ü'l-ceniyy* yazarı da eserinde zikretmektedir.²⁰⁵

-Muhammed Âbid mezhep âlimleri tarafından ihtilafsız bir şekilde kabul edilmiş ve müftâ bih görüşleri tercih ederdi. Kendisi her ne kadar bu eser içerisinde bazı tenkitler yapsa da genel anlamda mezhep içerisinde kabul edilen görüşleri zikretmektedir.

-Kaynakların zikrettiğine göre bazı el yazma cüzlerde bir fikhî meseleyi ayrıntılı bir şekilde kırk varak halinde yazmış olduğu belirtilmektedir.²⁰⁶ Bu durum, onun sahip olduğu geniş fıkıh melekесinin göstergesi olması açısından önem taşımaktadır.

-Yukarıda da anlatıldığı üzere bu eser, Muhammed Âbid'in telif ettiği son eserdir. Bu sebeple o hayatı boyunca edindiği bütün ilmî birikimin etkisiyle bu eseri kaleme almıştır. Müellif, özellikle hadis ve fıkıh alanında temayüz ettiğinden eserin birçok yerinde bu iki ilmin etkisi açıkça görülmektedir.

-Eser Arapça ibare açısından anlaşılır ve akıcı bir üslupla ele alınmış ve kolay anlaşılabilir bir tarzda yazılmıştır. Bu da kitabın anlaşılmasını kolaylaştırarak okuyucuya daha rahat bir okuma imkânı sunmaktadır. Bununla birlikte *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da anlamı kapalı olan bazı yerlerde ibarelerin ne manaya geldiğini akıcı ve anlaşılır bir şekilde ortaya koymaktadır.

-Muhammed Âbid hayatının anlatıldığı bölümde de zikredildiği üzere birçok yolculuklar yaparak ilim tahsil etmiştir. Bu sebeple o gerek Sind ve Hint, gerekse Hicaz ve Yemen gibi ilim merkezlerinin sahip olduğu birikimi kendisinde cem ederek yüksek bir ilmî mertebeye ulaşmıştır. Dolayısıyla bu özelliğini de eserine yansıtmıştır. Ayrıca bazı konularda muhaliflere reddiyeler yaparak onlara gerekli cevapları vermiştir.

Burada şu noktaya da temas etmekte fayda vardır. *ed-Dürrü'l-muhtâr* üzerine yazılmış iki önemli eser; *Hâşiyetü't-tahtâvî* ve *Hâşiyetü ibn âbidin*'dir. İbn Âbidin, Muhammed Âbid ile çağdaştır. Nitekim vefat tarihi 1252/1836 olan İbn Âbidin, Muhammed Âbid'den beş yıl önce vefat etmiştir. Dolayısıyla pek çok ortak noktaları olmuştur. İki müellif de Füllânî'den ders alarak onun talebesi olmuşlardır.²⁰⁷ Ayrıca ikisinin de talebeliğini yapmış olan Ârif Hikmet Bey, bu iki hocadan da icazet almıştır.²⁰⁸ Eserin diğer şârihi

²⁰⁵ Turruhtî, *Yâni 'ü'l-Ceniyy*, 139.

²⁰⁶ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 412.

²⁰⁷ Özel, "İbni Âbidin, Muhammed Emîn", 19: 292, 293.

²⁰⁸ Özel, "İbni Âbidin, Muhammed Emîn", 19: 292, 293.

olan Tahtâvî ise 1231/1815 senesinde vefat etmiştir. *ed-Dürrü'l-muhtâr* üzerine çalışma yapan bu üç âlim, hem çağdaş, hem de bazı ortak hoca ve talebelerde kesişmektedir. Bunda garip karşılanacak bir durum söz konusu değildir. İbn Âbidin, Şam yani Suriye bölgesinde yetişmiş bir âlimdir. Onun hocaları da bir ilim mütalaa etme zamanı olan hac mevsiminde bir araya gelerek hem ders yapıyorlardı hem de talebe okutup icazet veriyorlardı. İşte bu üç âlim hayatlarının birçok ortak noktası olmakla birlikte kendilerinden sonraki nesiller için özgün birer kaynak niteliğinde eserler kaleme alarak İslam dinine büyük hizmetler yapmışlardır.

Burada şunu da açıklamak gerekir ki Muhammed Âbid, eserinin İcâre bölümünü, 1233/1817 yılında yazmıştır. Daha sonra eserin Hac bölümüne kadar olan kısmını gözden geçirmiştir. Lakin geri kalan kısmı daha sonra gözden geçirip tekrardan düzeltme fırsatı bulamamıştır.²⁰⁹ Bununla birlikte Muhammed Âbid, ihtisar şekliyle Zekât ve Oruç bölümünü 1233/1817 senesinde bitirdi. 1243/1827 senesinde ise Medine-i Münevvere'ye gelince başından sonuna kadar geniş bir şekilde *ed-Dürrü'l-muhtâr*'a tam bir şerh yazmıştır. Bunu da 1252/1836 senesinde Medine'de nihayete erdirmiştir.²¹⁰

Eserler arasındaki bu farkları zikretmemizin sebebi, Muhammed Âbid'in yazmış olduğu şerhin daha teferruatlı ve tam bir metin şeklinde başından sonuna kadar bir şerh olduğunu ortaya koymaktır. Yoksa bu eserler arasında bir mukayese yapmak değildir. Günümüz İslam dünyasında bu eserlerden İbn Âbidin ve Tahtâvî'nin eserleri meşhur olmakla birlikte Muhammed Âbid'in yazmış olduğu eserin de onlar kadar meşhur olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü bu müelliflerin her birinin kendisine göre bir metodu, gayesi, hedefi ve yazmak için kendince takip ettiği bir sistemi vardır.

2.1.2. Hasrû'ş-Şârid min Esânîdi Muhammed Âbid

Eserin tam adı *حصر الشارح من اسانيد محمد عابد* dir. Muhammed Âbid'in, kendi okumuş olduğu ilimleri, eserleri ve kendilerinden okuduğu hocaları, silsileler halinde yazdığı bir nevi fihrist mahiyetinde olan eseridir. Bu eseri Halil b. Osman tahkik ederek ilim dünyasına kazandırmıştır. Bunun yanında muhakkik, eseri tahkik ederken şu metodu takip etmiştir: Esere bir mukaddime yazarak eseri iki kısma ayırmış ve bu şekilde bir tasnif yapmıştır. Hadisle ilgili birtakım bilgiler verip isnat sisteminden, hadis ilminin öneminden, bu alandaki bazı âlimlerin görüşlerinden bahsettiği uzun bir mukaddime yazmıştır.

²⁰⁹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 416.

²¹⁰ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 416.

Daha sonra birinci bölümde eserin müellifi hakkında özet şeklinde bir biyografi yazmıştır. Ayrıca bu bölümde eserin müellife ait olup olmadığı hakkında birtakım tartışmalara değinerek bunlardan tercihe şayan olanları belirtmiştir. Bununla birlikte eser hakkında bazı âlimlerin yazmış olduğu övgülere de yer vermektedir. Eserin ikinci bölümünde ise *Hasrû 'ş-şârid*'in tahkik ettiği metin bölümünü yazmıştır. Bu bölümü özellikle alfabetik sıraya uygun bir şekilde tahkik ederek eserin sonunda eser içerisinde isimleri geçmiş olan kişilerin alfabetik bir fihristini verip bu konuda araştırma yapanlara kolaylık sunmuştur.

Muhammed Âbid, esere ilk olarak ittifak edilmiş bulunan yedi kıraatle ilgili kendi senetlerini zikrederek başlamaktadır. Daha sonra diğer alanlarda muteber kabul edilen eserlerden özellikle hadis, tefsir, fıkıh, sarf, nahiv, mantık, tıp vb. ilim dallarında yazılmış olan eserlerden tafsilatlı bir şekilde düzenli ve alfabetik sıraya uygun olarak zikrederek eserini kaleme almıştır. Daha sonra kendisine icazet veren hocalarının listesini, onlardan almış olduğu yüz altmış sekiz müselsel hadisle birlikte zikretmektedir.

Bunun yanı sıra Muhammed Âbid'in -okuduğu bütün kitapları buraya almamasına rağmen- bu eserde zikrettiği ve kendisine hocalarının icazet vererek aktardığı kitap sayısı, yaklaşık olarak bin üç yüzdür. Nitekim o, eserin hâtime kısmında bu konuya şu şekilde değinmektedir: “Bu, olduğundan az bir şekilde yazılmış olan değerli isnatlar, Allah'ın bana lütfu olarak kolaylaştırılıp toplayarak yazdığım eserin sonudur. Zikrettiğim birtakım silsileler ve kitapları burada ele aldım. Bir kısmını ise hiç zikretmedim. Bunu yapmamdaki amaç ise eseri muhtasar surette yazmış olmamdır. İnşallah bu yazdıklarım herkese yetecektir. İnsanlığa fayda sağlayacaktır. Zihin yorgunluğu, aklın içinde bulunduğu sıkıntılar ve birtakım meşguliyetler olmasaydı bu eseri çok daha uzun yazabilirdim. Lakin muhtasar olarak yazdım. Rabbimden temennim, onu herkese faydalı olacak bir eser kılmasıdır. Muvaffakiyet yalnız O'ndandır.”²¹¹

Burada dikkatimizi çeken bir nokta da, Muhammed Âbid hakkında diğer eserlerde geçmeyen bir konuyu, muhakkik Halil b. Osman'ın burada zikretmesidir. Muhammed Âbid'in akîdesi hakkında ayrı bir başlık açan Halil b. Osman, orada şunları dile getirmektedir: “12. ve 13. yüzyıllarda Müslümanlar arasında genellikle, İmâm Ebu'l-Hasan el-Eşarî'nin akîdesi hâkimdi. Bu itikadî mezhep, gerek âlimler gerekse yöneticiler arasında oldukça yaygındı. Bununla birlikte halkın çoğu da taklit ederek Eşarî itikadını benimsemekteydiler. Muhammed Âbid ise Ulûhiyet nazariyesini benimseyen bir tasavvuf

²¹¹ es-Sindî, *Hasrû 'ş-Şârid*, 709.

erbâbıydı. Burada Ulûhiyet nazariyesinden bahsederek konuyu fazla uzatmayacağım. Nitekim Muhammed Âbid, bu eserin hâtıme kısmında kendisini Nakşibendi tarîkatine nispet ederek tasavvuf meşrebine sahip biri olarak tanıtmaktadır.

Malumdur ki Hz. Peygamber'in, ashâbının ve onların izinden gidenlerin yürüdüğü yolun dışındaki bütün güzergâhlar bâtıldır. Bu tasavvuf yolu ne Kitap ne de Sünnette mevcut olan bir yoldur. Sonradan uydurulmuş bir yoldur. Bilakis bu yol dalâlet ve sapkınlık yoludur. Onun yolundan gidenlerin durumu, Allah'ın şu sözüne ne de muvâfık düşer: “Çalışmış, (boşa) yorulmuşlardır.”²¹² Aynı zamanda, Allah Rasûlü'nden, Hz. Âişe vasıtasıyla gelip Müslim'in rivayet ettiği şu hadis de bunu pekiştirmektedir: “Kim ki bizim bu işimizde (dinimizde) olmayan bir şey getirirse o kabul edilmez, reddedilir.” Keşke müellif, bu değerli fihristini, bidat olan sûfiyye yolundan korusaydı. Kitaplarını ve silsilelerini de korumuş olsaydı. Belki de bizim bilemediğimiz bir sebebi vardı. Fakat kendisinin “Esmâ” ve “Sıfatlar” hakkındaki itikadına muttali olamadım. Fakat icazetlerinde Eşarî, olduğunu kendisi zikretmiştir.²¹³

Başlıktan ve yazının içeriğinden, muhakkikin tasavvufa karşı menfî bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zira o, tasavvufu bidat, din dışı, hatta insanı küfre düşürecek derecede kötü bir yol olarak tarif etmektedir. Bununla birlikte bu tahkik çalışmasını Suûdi Arabistan'da yaptığı için oradaki görüşlerden etkilenmiş de olabilir. Zira bilindiği üzere Suûd, Selefî zihniyeti benimseyerek her türlü tasavvufî akıma, Kitap ve Sünnet dışındaki her şeye karşı çıkmıştır.

Nitekim Seleflik, kendisini dinin içinde olmayıp dine dâhil edildiğini düşündükleri bidatlara karşı mücadele etmekten ibaret görmektedir. Sahip oldukları görüşler genel olarak şu şekilde özetlenebilir: “Bu bağlamda birçok ilim adamı ilk asırlardan sonra dine çeşitli hurafe ve yanlış anlayışların girdiğini, âlimler arasında taklidin yaygınlaştığını, nasların ve diğer ilk kaynakların yerine fukahânın, kelamcılarının ve müfessirlerin şahsî görüşlerinin önem kazandığını, tasavvuf ve tarikatların halkı miskinleştirdiğini, dolayısıyla İslâm'ın özüne dönülmesi gerektiğini ısrarla belirtmişlerdir.”²¹⁴

²¹² Ğâşiye Sûresi 88/3.

²¹³ es-Sindî, *Hasrû's-Şârid*, 63, 64.

²¹⁴ M. Sait Özervarlı, “Selefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 399-402.

Belli ki muhakkik, içerisinde yaşadığı coğrafyanın selefi anlayışından etkilenecek bu satırları yazmıştır. Zira Muhammed Âbid hakkında bu tarz bir ithâma başka hiçbir kaynakta rastlanılmamıştır.

O dönem içerisinde yazılmış veya o dönemi anlatan eserlerde Muhammed Âbid'den bahseden müellifler, onun bu eseri hakkında birtakım övgülerde bulunmuşlardır. Bunlardan bir tanesi, *Fihrisü'l-fehâris* isimli eserin müellifidir. Nitekim o eserinde şöyle söylemektedir: “Bu fihrist, 1257/1841 yılında Medine-i Münevvere’de vefat eden Hanefî âlimi, bazı hocalarımızın hocası, muhaddis, isnat sahibi olan Muhammed Âbid b. Ahmed b. Ali es-Sindî el-Ensârî el-Medenî el-Hanefî'nin eseridir. Eser, büyük bir cilt halinde yazılmıştır. Müellifi onu üç kısma ayırmıştır. İlk kısımda, harf sıralamasına göre zikrettiği kitaplar, ikinci kısımda, silsile halinde zikrettiği eserleri, son kısımda ise sûfilerin silsile halinde zikrettikleri kerametleri yer almaktadır. Burada Muhammed Âbid'e icazet veren hocasının Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Mûsa'nın şöyle dediğini nakletmektedir: “Bu fihrist çok kapsamlı bir eserdir. Ben bunun benzeri başka bir fihristi dünyada görmedim.”²¹⁵

Başka bir yerde şu şekilde zikretmektedir: “Bugün buna benzer bir eser kaleme alınmış mıdır? Kendi döneminde herhangi birinin *Hasrû's-Şârid* yazamadığı gibi bunun benzeri bir eser dahi daha yazan yoktur. Zira o, ilim elde etmede, isnat ilminde ve zikretmiş olduğu faydalı bilgilerde bir benzeri olmayandır.”²¹⁶

Burada Muhammed Âbid'in zikrettiği silsilelerinin odak noktasını, Yemenli hocaları oluşturmaktadır. Özellikle Ahmed b. Süleyman, Ebû Kasım b. Süleyman, Sıddık b. Ali el-Mizcâcî, Abdürrezzak el-Bekkârî, Zebid Müftüsü Abdurrahman b. Süleyman el-Ehdel, ki bu hocası, diğerine nazaran en tanınmış ve en bilgililerindedir. Bu şekilde Muhammed Âbid, hocalarından bir kısmını eserinde zikretmiş olmaktadır.

Ayrıca burada şunu da zikrederim ki Muhammed Âbid, eserin sonunda, bu eseri her okuyana icazet verdiğini belirtmektedir.²¹⁷

²¹⁵ el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, c.1, 363, 364.

²¹⁶ el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, c.1, 371.

²¹⁷ es-Sindî, *Hasrû's-Şârid*, 709.

2.1.3. Minhatü'l-Bârî fî Cem'î Rivâyâtî Sahîhi'l-Buhârî

Eserin tam adı *منحة الباري في جمع روايات صحيح البخاري* dir. Bu eser, müellifin *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazmış olduğu bir şerh niteliği taşımaktadır. Muhammed Âbid, 1220/1805 senesinde Yemen'de ikamet ederken, hayatının gençlik döneminde ama ilmî seviyesinin ve ruhsal olgunluğunun yeterli olduğu bir zamanda bu eseri yazmıştır. Müellif, eseri şu şekilde tanıtmaktadır: “İmâm Buhârî'nin sağanak şeklinde yağın bereketinden ve suyundan bir avuç su aldım. Âlimlerin ilim dolu kaplarından o kadar çok içtim ki artık onlardan kopmak mümkün olmuyor. Lakin hükümlerin istinbat edilmesi noktasında bir hadis rivayetinin çeşitli tarîkleri olduğunu, çeşitli lafızlarla geldiğini ve bu sebeple istinbat kâidelerine riâyetle, musannifinin kadrinin yüceliğine de saygı duyarak bu işe başladım. Zira bazı hadisler birçok yerde fazladan ve konu dışı olarak kullanılmıştır. Belki de hadisten delil arayanlara ve istinbatın inceliklerinden istifade etmek isteyenlere bu şekildeki dağınlık, zorluk olacaktır. İstinbat etmesi gereken hadisin, konuyla bağlantısı olmayan bir yerde kullanıldığında uzun uğraşlar vererek onu arayıp bulmaya çalışacak. Bu da ilim ehline malumdur ki oldukça meşakkatli bir iştir. Zira tam manasıyla bütün rivayetleri arayıp bulmak, bunca tekrar arasından oldukça zor ve zaman alacak bir çaba olacaktır. İşte bu sebeple bütün hadislerin lafızlarını tek bir yerde toplamak ve böyle bir eser telif etmek için Allah'tan yardım istedim.

O hadislerden faydalanan ve onlarla ilgilenenler için kolaylık olması adına işe koyuldum. Buradaki rivayetleri topladım. Aynı anlama gelen fakat farklı lafızlarla rivâyet edilen hadislerin tekrar edilmesi daha uygun olur düşüncesiyle bu şekilde zikrettim. Lafız ve mana bakımından tekrar ettiklerinde ise şu durumlardan hâlî kalmazlar: Şayet tek bir bapta bütün rivayetler tekrar ediyorsa, bu kitabın metodu olduğu üzere tek bir tanesiyle yetinildi. Fakat iki farklı bapta tekrar ediyorsa -ki mesela Nikâh ve Libas bölümlerinde bu şekilde bir kısım rivayetler mevcut- o zaman bapta nasıl gelmişse öyle bırakılır. Ve yahut rivayetin ilk lafızları, sonunun farklı olmasıyla birlikte tekrar ediyorsa bu durumda tekrar edilen kısmı hafz ediyorum ve geri kalan kısmını ise metne alıyorum. Şayet iki rivayet bir veya iki lafız hariç ittifak ediyorsa rivayeti tekrar bölümüne kadar aktarıyorum.

Her rivayeti kendi bâbına nispet ederek eseri yazdım. Sahâbeden vâki olmuş eda lafızlarıyla birlikte zikretmeye özen gösterdim. Muallak rivayetlerin senetlerini tam olarak zikredip onlara atıflar yaparak yazmaya çalıştım. Bu kitabı her okuyan kişiden temennimiz odur ki hatalarımızı düzeltmeye çalışsın. Bozuklukları kapatmaya gayret

etsin. Şayet onda kötü bir şey görürsen kereminle onu ört. Şayet güzel şeyler görürsen onu insanlar arasında yay.”²¹⁸

Bu kitap hakkında *Neylü 'l-vatar* yazarı da şunları kaydetmektedir: “Ben ve Muhammed Âbid, uzun bir süre hocamız Şevkânî’den ders aldık. 1216/1801 senesinde onunla birlikte hacca gittik. Orada birçok hocayla mülâkî olduk. İmâmü’l-harameyn Salih b. Muhammed el-Füllânî el-Mağrîbî’den icazet aldık. Bana ve ona umumi bir icazet verdi. Ben, Salih Füllânî hocamın Muhammed Âbid’i, hadis kitaplarıyla çokça meşgul olması ve onları mütalaa etmesi sebebiyle övdüğünü ve kendisine yaklaştırdığını gördüm. Zira Muhammed Âbid’in insanlar arasında otoritesi ve bir makamı vardı. O, çokça *Buhârî* okur ve ondan deliller getirirdi. Tam manasıyla *Sahîh-i buhârî*’ye vâkıftı. O, insanların çok rağbet ettiği, güzel, eşsiz, bir benzeri olmayan, *Minhatü 'l-bârî bi mükerrerâti 'l-buhârî* olarak isimlendirdiği eserini kaleme almıştır. İnsanlar bu eserden çokça istifade ettiler. Onu ve diğer altı hadis kitabını tek bir cilt halinde birleştirerek insanlara büyük kolaylık sağladı. Aynı şekilde Buhari şerhi olan *Fethü 'l-bârî*’yi de tek cilt halinde istinsah etmiştir.

Bu önemli hadis kitaplarını bitirdikten sonra dönemin önemli olaylarını ve şahsiyetlerini zikredecek bir eser kaleme almaya başladı. Bu eseri yazdıktan sonra Mansûr onu kendisine daha da yaklaştırdı. Muhammed Âbid, hac zamanı yaklaştığı zaman Beytullaha yolculuğa çıkmak için pek sabredemezdi. O, yıllardır Tihâme bölgesinde ve dağları arasında ilim aşkıyla dolaşıp durmaktadır. Hasta olanlara şifa olabilmek için her uğradığı yerde hastalara şifalar dağıtır, ilaçlar yapar ve bu ilaçlar hemen faydasını göstererek hastayı iyileştirdikten sonra oradan ayrılırdı. O aynı zamanda *Tuhfetü 'l-mü 'minîn* isimli tıp eserini, Yemen’e getiren ilk kişi olarak kabul edilir. Hatta bu eser hakkında, dünyada bir benzeri yoktur, dediği rivayet edilir.”²¹⁹

Bu çalışma, eserin sadece *Kitabü 'd-de 'avât* bölümüne kadar hazırlanmıştır. Zira muhakkik bu eseri, bir doktora çalışması olarak hazırlamış ve fazla bir yekûn tutmaması için kısaca tahkik etmiştir. Umulur ki daha sonraki dönemlerde bu eserin tamamı gün yüzüne çıkarılarak tahkik edilip ilim ehlinin hizmetine sunulsun. Zira bu tür eserler, İslam medeniyetinin ayrılmaz bir parçası ve bu medeniyetin temel değerlerini oluşturan bir tuğla mahiyeti taşımaktadır. Bu eser hakkında Said Bekdaş’ın çalışmasında da zikrettiği üzere Şeyh İbrahim b. Abdillâh b. İsmail el-Hûsî el-Hüseynî şunları söylemektedir: “Bu

²¹⁸ es-Sindî, *Minhatü 'l-Bârî*, 203.

²¹⁹ Muhammed b. Muhammed Zebâre, *Neylü 'l-Vatar min Terâcimi Ricâli 'l-Yemen fi 'l-Karni 's-Sâlis 'Aşer*, c.2, 279,280, ts.

esere yakın zamanda muttali oldum. O, geçmişte ve günümüzde bu minvalde bir benzeri henüz yazılmamış çok kıymetli bir eserdir. Ebû Abdillâh el-Buhârî'nin birçok bapta farklı farklı zikrettiği rivayetleri toplamıştır, dağınıklığını gidermiştir. Bundan dolayı kitaptan istifade etmek, konularına göre ve kendisinden hüküm çıkarılmak istenen hadise ulaşmak çok daha kolay olmuştur. Her rivayeti kendi bâbına nispet etmek, bir âlim için hükümleri kapalı kalmış örtüler arasından çıkarmak ve istinbat çeşitlerini ortaya koymak, daha da kolaylaşmıştır.”²²⁰

2.1.4. el-Mevâhibü'l-Latîfe Şerhu Müsnedi'l-Îmâm Ebî Hanîfe

Eserin tam adı المواهب اللطيف شرح مسند الامام ابي حنيفة dir. Muhammed Âbid, bu eserini, 1235/1819 senesinde telif etmiştir. Nitekim aynı senenin Rebûlevvel ayında talebesi Ârif Hikmet'e bu eserin icazetini vermiştir. Takiyyüddin en-Nedvî tarafından yedi cilt halinde tahkik edilerek 2013 yılında neşredilen eser, Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'i hakkında yapılmış en geniş şerhlerden biri olarak kabul edilmektedir. Muhammed Âbid, eserin giriş kısmında kendisinin bu eseri yazmadaki amacını da açıklayarak şöyle söylemektedir: “Ne zaman ki hocam Şeyh Salih Füllânî'den, Haskefî rivayetli Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inin rivayetini *Câmi'ü mesânîdi'l-imâmi'l-a'zam* isimli eserle birlikte aldım, -ki bu eserlerin nüshaları sıhhat bakımından iyi nüshalar olmayıp içerisinde çok tahrifler bulunmaktadır- bu esere şerh yazmaya başladım. Molla Aliyyü'l-Kârî'nin Haskefî rivayetinin şerhine rast geldim. Bu eser de aynı şekilde yazım hataları ile doluydu. Belki de Molla Aliyyü'l-Kârî de düzgün olmayan bir nüshadan gördüğü surette almış ve o şekilde kaydetmiştir ve bu şekilde de şerh etmiştir. Bundan dolayı uygun olmayan birtakım yanlış teviller yapmıştır. Nitekim ben şerhimde bunlara dikkat çekerek yeri geldiğinde düzeltmeleri yapacağım. İşte durum böyle olunca ben de bütün gücümü bu noktaya yoğunlaştırarak eseri fikhî baplarına göre tertip etmeye başladım.

Daha sonra bu *Müsned*'in Haskefî rivayetinin içerdiği hadisleri çözmeye, müşkil olanlarını açıklamaya, mürsel olanları merfu olarak zikretmeye, munkatı olanlarını vasletmeye, doğru ve zapt sahibi imamlardan, Kütüb-i Sitte ve Muvatta, müsned, sünen, mu'cem gibi meşhur eserlerin müelliflerini ve bu hadisleri kimin tahriç edip açıkladıklarını detaylı olarak anlattım. İmâm'ın zikrettiği ve benim de kendisine

²²⁰ Bekdaş, Muhammed Âbid, 290,291.

ulaşabildiğim her hadisin mütâbii²²¹ ve şahidini²²² zikrettim. Öyle ki İmâm'ın bu rivayetlerde hocasından tek kaldığı anlaşılmalı olmasın. Mütâbiilerine ulaşamadığım durumlarda da İmâm, bu rivayetlerde tek değildir. Bu hadisleri, yukarıda zikrettiğim eserler içerisinde buldum ve onlara dikkat çektim. Baptaki hadislerin, ulaştığım kadarıyla şahitlerini zikrettim. İmkânım nispetinde hilâfın olduğu yerlerde imkânım nispetinde çözüm bulmaya çalıştım. Bu eseri yazmaya, Mekke-i Mükerrerme'de başladığım için esere *el-Mevâhibü'l-latîfe fi'l-haremi'l-mekkî 'alâ müsnedi'l-imâm ebî hanîfe min rivâyeti'l-haskefi* ismini verdim. Rabbimden, bu eseri, kabul olan amellerden saymasını niyaz ederim. O, fazileti ve lütfu bol olup çokça ihsanda bulunandır.”²²³

Burada söz konusu *Müsned*'in bir kısım fikhî özellikleri zikredilerek değerlendirme yapılacaktır.

-Bu eserin Muhammed Âbid'e aidiyetinin kesin olduğunu yukarıda zikrettiğimiz mukaddime bölümünde kendisinin diliyle açıkladık. Müellifin, muhaddis, hafız, hadiste derin bilgi sahibi, isnat sisteminde yeterli seviyede ilme vâkıf ve aynı zamanda fikhî meselelerde delillere ve burhanlara çok önem veren bir şahsiyet olarak bu *Müsned*'e şerh yazması, eseri farklı bir noktaya taşımaktadır. Bu şerhin bir özelliği de, eserde yer alan hadislerden çıkarılan fikhî hükümlere değinmesidir. Eser, hadisten çıkarılan fikhî meselenin hükmünü zikrederken bunun yanı sıra hilâf meselelerine de değinip konuyu derinlemesine ve ayrıntılarıyla anlatarak nâdir bir şerh olma kimliği kazanmıştır.

Ayrıca eser, hadisin başka meseleler için delil olarak kullanılıp kullanılmadığını araştırarak konuyla ilgili rivayetleri sıralamaktadır. Bunu yaparken hadislerin sıhhat derecelerini, bu hadislerin muharriclerini, hadisi destekleyen ve güçlendirip delil olmaya elverişli kılan mütâbii ve şahitleri ile birlikte zikretmektedir. İlk bakışta hadisin zayıf olduğunun sanıldığı yerde bu şekildeki bir çalışma, hadisi oldukça güçlendirerek delile elverişli hale getirmektedir.²²⁴

-Bu *Müsned*'in şerhinde müellif, özellikle fikhü'l-hadisi ön plana çıkarmıştır. Zira kendisi hadis ilminde bilgi sahibi olmasıyla birlikte, fikh ilminde de söz sahibi bir âlimdi. Bunun yanı sıra eserin kendi müellifinin de fakih olması dolayısıyla bir hadis kitabında fikhî

²²¹ Bir râvinin, hadiste başka bir râvi ile hocası veya kendisinden önceki başka bir râviyle kesişmesidir. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sa'd Han- Bedi'û's-Seyyid el-Lihâm, *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Hadîs ve'l-Istulâh*, 245, Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 2004.

²²² Bir sahâbînin başka bir sahâbîye gerek lafız gerekse mana cihetiyle veya sadece mana cihetiyle rivayet ettiği hadistir. Bkz. Mustafa Sa'd Han- Bedi'û's-Seyyid el-Lihâm, *el-İzâh*, 246.

²²³ es-Sindî, *el-Mevâhibü'l-Latîfe*, c.1, 3, 4.

²²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. es-Sindî, *el-Mevâhibü'l-Latîfe*, c.1, 125-132.

istinbatların ağır basması, doğal karşılanabilecek bir durumdur. Muhammed Âbid, kendisi Hanefî mezhebine bağlı olmakla birlikte bu eserde diğer üç mezhebin de görüşlerine yer vererek bir nevi okuyucuya mukayese imkânı sunmaktadır. Kendisinin sahip olduğu hilâf ilmini de bu noktada ortaya koymaktadır.

-Muhammed Âbid, fikhî meseleleri ele alırken ve naklederken sadece mezhep içerisinde mu'temed ve müftâ bih olan görüşleri zikretmektedir. Mesela o, Hanefî mezhebi içerisinde meşhur bir mesele olan, üzüm dışında sarhoş etmeyecek kadar az içilen içecek hakkında tahliller yaparken, meseleyi derinlemesine ele alır ve açıklamalar yapar. Muhammed Âbid, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşlerinin, bu şekilde elde edilen içeceğin helal olduğunu zikrettikten sonra cumhura da muvâfakat edip, bunun haram olduğunu söyleyen İmâm Muhammed'in görüşünü de zikreder. Hanefî mezhebi içerisinde müftâ bih olan görüşün, cumhurun görüşüne de uygun olarak İmâm Muhammed'in fetvasına göre de bu içeceğin haram olduğunu belirtir. "Azı haram olanın çoğu da haram olur." hadisinden hareketle kendisi de bu görüşü desteklemiştir.²²⁵ Buradan anlaşıldığı üzere mezhep içerisinde müftâ bih olan fetva, cumhurun görüşüyle muvâfakat ediyorsa en sağlam ve tercih edilen hüküm olarak karşımıza çıkmaktadır.

-Muhammed Âbid bu şerhinde, yazmış olduğu diğer eserlerde de âdeti olduğu üzere, güvenilir kaynaklar kullanmıştır.²²⁶ Zira o zikrettiği görüşleri, kaynağına ve isnadının sahihliğine dikkat ederek ele alırdı. Bizzat kendisinin okuyup incelediği eserlerden alıntı yaparak onları kaynak gösterirdi. Bu da müellifin, ilmî alt yapısına işaret eden önemli bir haslettir. Nitekim bir İslam âliminden de beklenen bu olsa gerekir. Kaynağı ve güvenilirliği bilinmeyen eserlerden alıntı yapıp bilgiler sunmak, ilmî yeterliliğe uygun olmayan bir davranıştır. Ayrıca hac bölümünde kadının yüzünü ve ellerini kapatmasıyla ilgili olan meseleyi de ayrıntılı bir tahlil yaparak tüm görüşleri bütün teferruatıyla birlikte zikretmektedir.²²⁷ Buradan da anlaşıldığı üzere Muhammed Âbid, fikhî konularda geniş bir ilmî birikime sahiptir, yazdığı şerhin güzelliği de buradan kaynaklanmaktadır.

-Bu şerh, ahkâm hadislerinin en uzun şerhi olarak kabul edilmektedir. Zira müellifin, hadis şerhlerinin her alanında sahip olduğu bilgiler, ona bu fırsatı çok rahat bir şekilde sağlamaktadır. Ve bunu yaparken çok detaylı ve sistematik bir şekilde yapmaktadır. Nitekim eserin hacmi de bu konuyla ilgili bize ipucu vermektedir. Yedi cilt halinde tahkik

²²⁵ es-Sindî, *el-Mevâhibü'l-Latife*, c.6, 162-265.

²²⁶ es-Sindî, *el-Mevâhibü'l-Latife*, c.4, 114.

²²⁷ es-Sindî, *el-Mevâhibü'l-Latife*, c.4, 113-117.

edilip basılan eser, müellifinin üzerinde ne kadar çok emek harcadığını gözler önüne sermektedir. Nitekim kaynaklar, bu eserin ahkâm hadisleri alanında yazılmış bir şerh olarak değerlendirilebileceğini ve alanıyla ilgili önemli bir kaynak olduğunu zikretmektedir.²²⁸

-Bu eseri dikkatlice mütalaa eden bir kişi, birçok hadis rivayetinin bir arada olduğuna hayret edecektir. Zira müellif, hadisleri, bağlantılı olduğu ya da çelişir gibi görüldüğü diğer hadislerle birlikte değerlendirmiştir. Bunu da ancak bir fıkıh ve hadis âlimi yapabilir. Bu şerh, özellikle ilim talebesi için önemli bir yere sahiptir. Zira o, bu eseri mütalaa ederek gerek hadis gerekse fıkıh melekesi bağlamında kendisini ziyadesiyle geliştirebilir.

-Şu noktaya da temas etmek gerekir ki, fıkıh ve hadis ilimlerindeki yüksek ilmî seviye, Arap diline vâkıf olmayı gerektirir. Muhammed Âbid, sarf, nahiv, belagat ve mantık ilimlerinde kendisini son derece iyi yetiştirmiş bir âlimdir. Şerh türü eserlerde sıkça lugavî meselelerin tahlili gerekeceğinden, bu alanda bilgi sahibi olmak önem taşımaktadır.

-Bu eser hakkında *Yâni'ü'l-ceniyy* yazarı övgüde bulunarak şunları söylemektedir: “Tercüme sahibinin eserlerinden biri de, *el-Mevâhibü'l-latîfe 'alâ müsnedi'l-imâm ebî hanîfe* isimli eseridir. Burada Haskefî rivayetiyle sınırlayarak hadislerin mütâbii ve şahitlerini çokça zikretmiştir. Meşhur müsned, sünen, cami yazarlarından ve diğer eserlerden bu hadisleri zikredenleri belirtmektedir. Bütün gayretini, müşkil²²⁹ olan hadisleri çözülemeye, munkatî²³⁰ olanları vasletmeye, mürsel²³¹ olanları merfû olarak ulaştırmaya harcadı. İmkân el verdiği ölçüde hilâf meseleleri hakkında konuştu. O, içerisinde fakîh ve muhaddise faydası olacak birçok bilgiyi barındıran nefis bir kitaptır.”²³²

-Muhammed Âbid, *Tavâli'ü'l-envâr* isimli eserinin bazı bölümlerinde, bu şerhine atıflar yapmıştır. Nitekim sahur vaktiyle alakalı meselede böyle bir atıf bulunmaktadır. Bununla birlikte Zeydiyye'nin ezan lafzındaki ziyadesi, sabah namazının, fecrin isfar vaktinde

²²⁸ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 300, 301.

²²⁹ Zahirî manasında, Kur'an-ı Kerim'in metnine ters bir manayı çağrıştıran veya ilmî hakikatlere muhalif veya Allah hakkında teşbih olan hadistir. Bkz. Mustafa Sa'd Han- Bedi'ü's-Seyyid el-Lihâm, *el-İzâh*, 276.

²³⁰ Senedinden, sahâbî râvisinden önce tek bir yerde veya birçok yerde bir veya birden fazla râvinin düştüğü hadistir. Bkz. Mustafa Sa'd Han- Bedi'ü's-Seyyid el-Lihâm, *el-İzâh*, 144.

²³¹ Tabiinden olan ravinin aradaki vasıtayı, yani raviyi zikretmeksizin hadisi, Hz. Peygamber'e isnat ederek rivayet etmesidir. Bkz. Mustafa Sa'd Han-Bedi'ü's-Seyyid el-Lihâm, *el-İzâh*, 135.

²³² Turruhtî, *Yâni'ü'l-Ceniyy*, 138

kılınmasının müstehap olması, rükû esnasında elleri kaldırmayla ilgili meseleleri, geniş bir şekilde anlattığını söyleyerek bu şerhe müracaat edilmesini tavsiye etmektedir.²³³ Bu minvalde zikredilecek çokça örnek olmakla birlikte konuyu fazla uzatmadan verilen örneklerle yetinmek, meselenin anlaşılması için yeterli olacaktır. Zira konuyla ilgili örnekleri çoğaltmak daha kapsamlı bir çalışma gerektirdiği için bu kadarla yetinilmiştir.

-Son olarak bu şerh hakkında bazı kaynaklar şunları da zikretmektedir: “Bu şerh, hadis şerhleri arasında tertip bakımından farklılık arz etmektedir. Müellif, ilk önce hadislerin metinlerini zikrederek işe başlamaktadır. Daha sonra hadisi rivayet eden sahâbî hakkında bilgi vermektedir. Sonrasında senette bulunan raviler hakkında da detaylı bilgiler vermektedir. Garip lafızlarını açıklayıp hadisi beyan etmektedir. Müşkil görünen kısımları izah ederek kapalılığı gidermektedir. Mürsel hadisi, merfû derecesine yükseltmekte, munkatı olanı da vasletmektedir. Bununla birlikte hadisin mütâbîi ve şahitlerini de zikretmektedir. Hadisin muharrici konusunda da uzun uzadıya bilgiler sunmaktadır.

Bütün bu sayılanlara ilaveten hadisin fikhî yönünü ele alarak, fakîhlerin ihtilaf ettikleri yönleri zikredip hadisten çıkan hükümleri sıralamaktadır. Bu kısımda her bir görüşün kendi delilini zikrederek imkân ölçüsünde deliller arasını birleştirmeye ve orta yolu bulmaya gayret eder. İşte tüm bu sebeplerle söz konusu şerh, tertipli ve yöntemsal bir eser olarak kabul edilmektedir. Bunun bir sonucu olarak da ahkâm hadisleri ve onların şerhleriyle ilgili derslerde okutulmaya uygun bir eser olmayı hak etmiştir. Bu büyük şerh, Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inin Haskefi rivayetinin en önemli şerhlerinden biridir. Zira Molla Aliyyü'l-Kârî'nin şerhi, Muhammed Âbid'in mukaddimesinde de dile getirdiği gibi birçok yanlışları barındırmakta olan ve çok muhtasar bir surette yazılmış bir eserdir. Hatta onun muhtasarlığı, bir hâşiye ya da ta'likat türünü andırmaktadır. Ayrıca onunla ilgili birtakım tartışmalar ve mülâhazalar da vardır.²³⁴

2.1.5. Mu'temedü'l-'Alma'iyi'l-Mühezzeb fî Halli Müsnedi'l-İmâm eş-Şafi'iyi'l-Müretteb

Eserin tam adı *معتمد العلمي المهدب في حل مسند الامام الشافعي المرتب*'dir. Bu eser, müellifin, İmâm Şafî'nin *Müsned*'ini tertip ettiği eseri üzerine yazmış olduğu şerhtir. Eserin, Muhammed Âbid'e ait olduğunu, yukarıda bahsi geçen yine kendisine ait olan *Hasrû*'ş-

²³³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 302, 303.

²³⁴ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 303, 304.

şârid isimli eserinden öğrenmekteyiz.²³⁵ Nitekim müellif orada, bu *Müsned*'in rivayetinin Ebu'l-Abbâs el-Esâm'dan geldiğini, fakat içerisinde çokça tekrarlar olduğunu, bundan dolayı birtakım problemler bulunduğunu zikretmektedir. Kendi ifadeleriyle bu durumu şu şekilde aktarmaktadır: “Ebu'l-Abbâs el-Esâm'ın eseri, topladığı hadisleri müsnet olarak ve baplara göre tertip etmedi. Bilakis onu istediği gibi aldı. Bu sebeple birçok yerde tekrarlar ortaya çıktı. Allah beni muvaffak kıldı ve ben ise bu eseri, fikhî baplarına göre tertip ettim. İçerisindeki birtakım lafzen ve manen olan tekrarları çıkardım. Bu şekilde eser, 1230/1814 yılında nihayete erdi. Bu eserin yarısını şerh ettim. Allah'tan tek dileğim onu tamamlamak, insanların ondan faydalanması ve yalnızca O'nun rızası için olan amellerden kabul etmesidir.”²³⁶ Kendi ifadelerinden de anlaşıldığı üzere Muhammed Âbid, öncelikle *Müsned*'in içerisindeki mükerrer hadisleri çıkarmıştır. Daha sonra bu eseri başından itibaren şerh etmeye başlamıştır. Nihayetinde eserin en azından yarısı şerh edilmiş ve eser bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Zâhid el-Kevserî, Şafî'nin *Müsned*'ini tertip ettiği çalışmasındaki mukaddime kısmında şunları dile getirmektedir: “Muhammed Âbid'in, İmâm Şafî'nin *Müsned*'ine, fikhî baplara uygun şekilde eserin yarısına kadar yazmış olduğu bu şerhi, çok değerli bir çalışmadır. Şârih, bu sözü söyledikten sonra yaklaşık yirmi yedi ay daha yaşadı. Şerhi tamamladı mı tamamlamadı mı bu konuda bir bilgim yok. Veyahut bir yerde ayrı yazılmıştı veya tamamladı da bize haberi mi ulaşmadı, tam olarak bilmiyorum. Nitekim Sindî, Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inin tertibini zikrettikten sonra, Şafî'nin *Müsned*'inin fikhî baplarına göre tertip edilmemiş olması sebebiyle Şafî'nin *Müsned*'ine yazdığı mukaddimesinde şunları söylemektedir: “Hadisin birçok yerde farklı farklı şekillerde gelmesinden dolayı bu eserde hadis bulmak isteyen bir ilim talebesi için araştırma yapmak çok zor olacaktır. Bu sebeple eserdeki hadisleri tertip etmek ve toplamak için Allah'tan yardım istedim. Onu baplarına ayırmak, düzenlemek ve diğer gerekli şeyleri yapmak için dua ettim. Allah benim gönlümü bu iş için rahatlatarak beni buna yönlendirdi. Bundan dolayı Allah'a dayanarak bu işe koyuldum.”²³⁷

Daha sonra Zâhid el-Kevserî, bu müsneidin çok düzgün ve faydalı bir şekilde hazırlandığını bundan dolayı Muhammed Âbid'in Allah katında mükâfat göreceğini dile getirmektedir. Sonrasında ise Muhammed Âbid'in eseri, *Kitâbü'l-îman ve'l-islâm*,

²³⁵ es-Sindî, *Hasrû's-Şârid*, 447.

²³⁶ es-Sindî, *Hasrû's-Şârid*, 448.

²³⁷ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Tertîbü Müsnedi'l-İmâmi'l-Mu'azzam ve'l-Müctehidi'l-Mukaddem Ebî Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î*, c.1, 7, 8, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1951.

Kitâbü'l-ilm, Kitâbü'l-i'tisam bi'l-kitâbi ve's-sünne, Kitâbü't-tâhâre bölümleri şeklinde on bap olarak tertip ettiğini söylemektedir.²³⁸ İşte bu şekilde eserin Muhammed Âbid tarafından tekrar tertip edilerek insicamlı ve düzenli bir şekilde ilim dünyasına kazandırıldığı ortaya konulmaktadır. Bununla yetinilmeyerek müellif, tamamını bitirmemiş olsa da, bu çalışmanın konusunu oluşturan *Müsned*'in yarısını tertip ederek şerh etmeye muvaffak olmuştur. Nitekim bu durum diğer kaynaklarda da geçmektedir.²³⁹

Yukarıda da zikredildiği üzere Şafî'nin *Müsned*'i, *Kitabü'l-imân* bölümüyle başlamaktadır. Daha sonra kitap ve sünnete sarılmak kısmı, sonra Tahâret bölümü gelmektedir. Bu şekilde *Kitabü'l-hacc*'ın sonuna kadar devam etmektedir. Yaklaşık olarak üç yüz doksan dört varak tutan bu bölüm, birinci cüzü oluşturmaktadır. Daha sonra ikinci cüz, *Kitabü'n-nikâh* bölümüyle başlamakta olup *Müsned*'in sonuna kadar bu bölüm devam etmektedir. İkinci cüz de yaklaşık olarak iki yüz varaktır.²⁴⁰

Muhammed Âbid, bu müsnedin yarısına tekâbül eden *Kitâbü'l-hac*'ın sonuna kadar olan bölümü, Mekke-i Mükerrime'de 1234/1818 senesinde tamamlamıştır. 1255/1839 senesinde ise Medine-i Münevvere'de iken *Kitabü'l-hac*'dan sonra gelen *Kitabü'n-nikâh*'tan itibaren şerhe devam etmiştir. Nihâî olarak da *Kitabül-bey*' bölümüne kadar ulaştı. Lakin daha sonrasına ömrü vefa etmedi.

Kaynaklar bu eserin, Muhammed Âbid'in ömrünün vefa etmediği *Kitâbü'l-bey*'den sonuna kadar olan kısmını, 1285/1868 senesinde vefat eden muhaddis fakîh Yusuf b. Abdirrahman es-Senbelâvî'nin tamamladığını zikretmektedir. Aynı zamanda bu eserin bir nüshasının Kahire'deki Darü Kütübi'l-Mısriyye isimli kütüphanede 32053 numaralı mikrofilmde olduğunu söylemektedir. Bu el yazma nüshada, eserin *Kitabü'l-buyû*'dan başlayarak müsnedin sonuna kadar şerh edildiği ve mukaddimesinde, Senbelâvî'nin, bu eserin İmâm Şafî'nin *Müsned*'inin şerhinin tekmilesi olduğunu açıkça yazıp, eserin Muhammed Âbid'e ait olduğunu ve kendisinin de müellifin usûlüne uyarak eksik kalan kısmı şerh ettiğini belirtmektedir.²⁴¹

Bu eserin ilk cildinin Muhammed Âbid'e ait 1234/1818 tarihli bir nüshası, el yazma suretinde Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki iki bin beş yüz kırk yedi sayılı rafta, üç yüz altmış yedi varak halinde mevcuttur. Bu eser, Muhammed Âbid'in

²³⁸ Kevserî, *Müsned*, 8.

²³⁹ es-Sindî, *Tavâli'ü'l-Envâr*, 55-57; es-Sindî, *Minhatü'l-Bârî*, 105; es-Sindî, *Risaleler*, 204.

²⁴⁰ es-Sindî, *Risaleler*, 205, 206; Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 324, 325.

²⁴¹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 325, 326.

Mahmûdiye Kütüphanesi'ne 1249/1833 senesinde bağışladığı eserlerden olup sonradan Türkiye'ye getirilen bir nüshadır.²⁴² Bu eserin kalan kısmı ise kaynaklarda zikredildiği üzere Medine'deki Mahmûdiye Kütüphanesi'nde beş yüz kırk beş numaralı rafta, müellif hattıyla yüz kırk varak halinde mevcut olduğudur. Eserin bu kütüphanedeki kısmı, *Kitabü'n-nikâh* bölümünden *Kitabü'l-hudûd* bölümünün üçüncü bâbının son hadisinden önce bitirilmiştir. Muhammed Âbid, bu nüshanın kapağına şunları yazmıştır: “Bu, İmâm Şafîî'nin *Müsned*'inin şerhidir. 10 Safer 1255/1839 senesinde onu tekrar gözden geçirmeye başladım. Lakin başladığım günün öğle saatlerinde ishal oldum ve hummâya yakalandım. Allah'tan afiyet temenni ediyorum. Bu eseri en güzel bir şekilde tamamlamayı ve en güzel bir surette şerh etmeyi bana nasip etsin.”²⁴³

2.2. Risaleleri

Muhammed Âbid'in birçok ilim dalına ait, farklı sayıda varaklardan oluşan, kimisi birkaç varak kimisi daha fazla varaklık hacme ulaşan risaleleri vardır. Bu risalelerinden on altı tanesi *Mecmû'u icâzâti ve resâili el-imâm muhammed âbid es-sindî* adıyla Ahsen Ahmed Abdüşşekur tarafından tahkik edilip ilim dünyasına kazandırılmıştır. Muhakkik, bu risalelerin nüshalarını çeşitli yerlerden bularak tahkik ettiğini söylemektedir. Nitekim bir kısmını Mekke'de, bir kısmını Medine'de ve bir kısmını da Pakistan'da bulup gün yüzüne çıkardığını dile getirmektedir.²⁴⁴ Bu çalışmasında muhakkik, eseri üç cilt halinde hazırlamıştır. Birinci ciltte Muhammed Âbid'in hayatından, hocalarından, eserlerinden, talebelerinden ve başka bazı bilgilerden teferruatlı ve yaklaşık iki yüz sayfayı aşan bir şekilde bahsetmektedir. Devamında ise Muhammed Âbid'in yazmış olduğu diğer risaleler hakkında bilgiler vererek, tahkik ettiği risalelerin metinlerini sunmaktadır. Ayrıca bu tahkik ettiği risalelerin kullanmış olduğu nüshalarından da örnekler sunarak, müellifin el yazma olan kendi risalelerini de ekleyip kaynaklarını zikretmektedir.²⁴⁵

Çalışmamızın bu bölümünde Muhammed Âbid'in hadis, fıkıh, kelam, isnat, tıp vb. çeşitli alanlarda yazmış olduğu risaleler, alfabetik sırada kısaca tanıtılacaktır.

²⁴² es-Sindî, *Risaleler*, 206; Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 326.

²⁴³ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 327.

²⁴⁴ es-Sindî, *Risaleler*, c.1, 7-9.

²⁴⁵ es-Sindî, *Risaleler*, c.1, 14-17.

2.2.1. Fıkıhla İlgili Risaleleri

2.2.1.1. İlzâmü ‘Asâkiri’l-İslâm bi’l-İktisâri ‘ale’l-Kalansuve Tâ‘aten li’l-İmâm

Eserin tam adı *الزام عساكر الاسلام بالاعتصام على القنصوة طاعة لامام*. Bu eser, dönemin Osmanlı Padişahı II. Mahmud’un yapmış olduğu birtakım ıslahatların, din dışı olduğu ve bunların Müslümanlara tatbik edilmesinin doğru olmayacağıyla ilgili gerek âlimler gerekse halk arasında çıkan birtakım tartışmalar üzerine kaleme alınmıştır. Risale, fikhî-siyasî bir özellik taşımaktadır. Zira bu risalede Muhammed Âbid, hem Kur’an’dan hem de sünnetten delil getirerek ve ayrıca konuyla ilgili fikhî görüşleri de zikrederek meşru yönetimde olan devlet başkanına itaatin farz olduğunu ve onun verdiği emrin, yerine getirilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Muhammed Âbid, 1246/1830 yılında kendisine sorulan bir soru üzerine bu risaleyi kaleme aldığını şöyle belirtir: “Bana 1246/1830 senesinde şöyle bir soru tevcih edildi: “Devlet başkanı tarafından vazifelendirildiği için baştaki sarığı takmaya mani olan şapkayla yetinmek zorunda kalan bir kişinin, bu durumda devlet başkanına itaât etmesi vacip olur mu olmaz mı? Bu konudaki görüşünüz nedir? Ayrıca sadece şapkayla birlikte sarık olmaksızın namazın kılınması, mekruh olur mu olmaz mı? Bunun yanı sıra kâfirlerin Müslümanlardan ayırt edilmesini sağlayan elbiselerini giymeyi emreden bir devlet başkanına itaat etmek vacip olur mu olmaz mı? Bu konularda bizleri aydınlatabilir misiniz, Rabbim ecrinizi arttırsın.”²⁴⁶

Muhammed Âbid, bu soruları cevaplamak için öncelikle Kur’an’da emir sahiplerine itaati emreden ayetleri zikrederek başlamaktadır. Bu ayetlerden bir kısmı aşağıda zikredilenlerdendir:

يا ايها الذين امنوا اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولي الامر منكم

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin ve Resûlüne ve sizden emir sahibi olan kimselere itaat edin.”(Nisâ Sûresi 4/59)

Daha sonra bu ayet-i kerimedeki “emir sahipleri” lafzını açıklayarak bu konuda varid olmuş bazı hadisleri ve görüşleri zikretmektedir:

على المرء المسلم الطاعة فيما احب او كره الا ان يؤمر بمعصية فمن امر بمعصية فلا سمع و لا طاعة

²⁴⁶ Muhammed Âbid es-Sindî, *İlzâmü ‘Asâkiri’l-İslâm bi’l-İktisâri ‘ale’l-Kalansuve Tâ‘aten li’l-İmâm*, c.2, 433-436, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya’kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.

“Müslüman bir kimse, kendisine Allah’a ve Resûlüne isyan emredilmediği sürece istediği veya istemediği hususlarda itaât etmesi gerekir.”²⁴⁷

انما الطاعة في المعروف

“İtaat ancak meşru olan örfe uygun yerlerdedir.”²⁴⁸

Bunların yanı sıra devlet başkanlarına itaati emreden birçok hadis metnini zikrederek delilleri tertipli bir şekilde zikretmektedir. Ayrıca bu risalede Muhammed Âbid, Abdülvehhab el-‘Amrî’nin, sigaranın helal olduğuna dair fetvasına karşı da bir reddiye yazmıştır. Nitekim o, devlet başkanının haram kıldığı haram olmuş olmaz, dolayısıyla sigaranın devlet tarafından yasaklanması onun haram olduğunu göstermez, diyerek bu şekilde bir fetva vermektedir. Lakin Muhammed Âbid, bu görüşün merdûd olduğunu söyleyerek gerekli cevapları vermiştir.

Muhammed Âbid, nihâî olarak risalesinde, sarığın mendup olduğunu, vacip olmadığını belirttikten sonra, bu mendupluğun da sürekli bir anlam taşımayacağına vurgu yapar. Zira insan bazen sarık takar bazen takmayabilir. Sarık takmadığı için günahkâr olmaz; fakat taktığı zaman sevap kazanır, der. Bu açıklamalardan sonra konu hakkında vârid olan bazı hadisleri zikreden Muhammed Âbid, ardından görüşünü fikhî delillerle destekleyerek devlet başkanının şapkayı emretmesi mubah bir durumdur, kanaatine varmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir günah söz konusu değildir. Ayrıca, şapkanın, müşriklerin giydiği bir giysi olduğu iddiasına da uygun bir şekilde reddiye yazarak cevap vermiştir.

Bu reddiyenin sonunda ise şunları söylemiştir: “Şayet biz sarıkla ilgili hadislerin isnatlarının sıhhatine ve metinlerinin illetten sâlim olmasına bakarsak, bu hadislerden çıkarılacak hüküm, sarığın mendup olmasıdır. Zira burada sarığın vacip olmasında bir fayda yoktur. Yoksa bu durumda iş, devlet başkanına itaâtin; vacip olanın terki ile müstehâb olanın terki arasında döner. Mendup olanın terki, vacip olanın terkenden daha hafiftir. Zira vacibin kuvveti, mendubun kuvvetinden daha üsttedir. Çünkü vacibi terk eden cezalandırılır. Tahrîmen mekruh olmasından tamamen soyutlanmış olur. Bu, birinci sorunun cevabıydı.”²⁴⁹

²⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, c.3, 393, Dârü'l-Ma'rife, Lübnan, 5. Baskı, 2009; es-Sindî, *Kalansuve*, c.2, 434.

²⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Kitâbü'l-Ahkâm, es-Sem' u ve 't-tâ'atü li'l-imâm mâ lem tekün ma'siyeten, c.6, 2612/6726, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Lübnan, 2011.

²⁴⁹ es-Sindî, *Kalansuve*, c.2, 448.

Muhammed Âbid'in ikinci soruya verdiği cevap ise, şapkayla kılınan namazın ne tahrîmen mekruh ne de tenzihen mekruh olduğudur. Bilakis devlet başkanının emrine muhalefet etmek, haram olmasa da tahrîmen mekruhtur, demektedir. Kendi ifadesiyle o şöyle demektedir: “Devlet başkanının, kâfirlerin ayırt edici elbiselerini giymeyi emretmesi durumunda, her memur olan Müslümana itaât vaciptir. Bu emredilen kişi, bir tek kişi veya cemaat olsun fark etmez. Nitekim bunlarla alakalı yukarıda birçok ayet ve hadisi ayrıca itaâtın vacip olmasıyla alakalı da pek çok delili zikrettik.”²⁵⁰

Risalenin özetini şu şekilde yapmak mümkündür: Allah'a ve ahiret gününe inanan her bir Müslüman için devlet başkanının emrini işittiği zaman, şayet emir açıkça Allah'a isyan içermiyorsa ona itaat etmesi vaciptir. Aslolan, devlet başkanının, bütün fiillerini imkân dâhilinde hüsn-i zanla yorumlayarak onun hakkında iyi düşünülmesidir. Tabi bu noktada âlimlere de büyük sorumluluk düşmektedir. Nitekim dinin hükümlerine aykırı bir emir gelmeden önce kendileriyle istişare yapılmasını sağlamaları, dine aykırı emir verildiğinde ise devlet büyüklerini doğru şekilde yönlendirmeleri, âlimlerin sorumluluğundadır. Lakin devlet başkanı bir şey emrettiği zaman, âlimlerin buna uyması gerekir. Şayet devlet başkanı için anlaşılması zor bir konu varsa, âlimler bunu çözüme kavuşturup onun anlayacağı şekilde anlatmaları gerekir.

İşte bu risale de Muhammed Âbid'in çok yönlü ilmî birikimini ortaya koymaktadır. Bir risale içerisinde birçok konuya temas edip gerektiği yerde reddiye de yaparak muâriz görüşlere de böylelikle cevap vermiş olmaktadır. Ayrıca onun bu risaleleri, birer kaynak olarak kullanılabilir eserlerdir. Muhammed Âbid bu risaleyi, 3 Recep 1246/1830 tarihinde yazmıştır.²⁵¹

2.2.1.2. Buğyetü'z-Zekiyy fi Mes'eleti's-Sabiyy

Eserin tam adı *بغية الزكي في مسألة الصبي* dir. Bu eser, Muhammed Âbid'e, Şeyh Abdülhafız b. Derviş el-'Uceymî tarafından 1236/1820 tarihinde gönderilen bir soru üzerine kaleme alınmıştır. Muhammed Âbid'in bu çalışması da diğer risaleleri gibi Ahsen Ahmed Abdüşşekûr tarafından tahkik edilmiştir.²⁵² Risale içerik olarak küçük çocuğun vasîsi hakkında olup, çocuğun malını buluş çağına ulaşıncaya kadar vasînin idare etmesi ve bu durumda ortaya çıkan fikhî meseleler hakkında yazılmıştır. Muhammed Âbid öncelikle

²⁵⁰ es-Sindî, *Kalansuve*, c.2, 448.

²⁵¹ es-Sindî, *Kalansuve*, c.2, 459.

²⁵² Muhammed Âbid es-Sindî, *Buğyetü'z-Zekiyy fi Mes'eleti's-Sabiyy*, c.2, 471-510, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, *Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa*, Bahreyn, 2014.

soruda geçen iki kişinin ismini, herhangi bir yanılığa düşülmemesi için, açıklığa kavuşturmuştur. Bu sorulan soruya dönemin Mekke Müftüsü Şeyh Abdülhafız b. Derviş el-‘Uceymî, çocuğun haksız olduğuna kanaat getirerek davanın düşmesine ve tarafların dinlenmeyeceğine hükmetmiştir. Bu hükmüne de Hanefî mezhebi içerisinden deliller getirerek, verdiği fetvanın doğrulunu ispat etmeye çalışmıştır. Sonrasında ise fetvasını incelemesi için Muhammed Âbid’e göndermiştir.²⁵³

Risalenin temel meselesi şudur; bir şahıs, vefat etmiş bir adamın çocuğunun bakımını üstlenmiştir. Buna binaen çocuğun ailesinden kalan mirası korumak ve çocuk için malı muhafaza altında tutmakla görevlendirilmiştir. Zikredilen şahıs, bu çocuğun malı üzerinde mutlak yetki sahibi olduğundan dolayı, her türlü tasarruf yetkisini elinde bulundurmaktadır. Çocuk için gerekli bütün harcamaları yaptıktan sonra onun adına onun malını işleterek kâr elde etmektedir. Muhammed Âbid risalenin girişinde sorulan sorunun birkaç veçhesi olduğunu belirterek daha iyi anlaşılması için öncelikle soruyu detaylandırmıştır. Sorunun mahiyetini detaylı bir şekilde ortaya koyduktan sonra, cevabın da soruya paralel bir şekilde birkaç yönünün olduğunu dile getirerek cevabını açıklamaya çalışır.²⁵⁴

Muhammed Âbid, verdiği cevabı iki bölüme ayırmıştır. Sonrasında ise soruda geçen fikhî meselenin, hangi klasik fıkıh kaynaklarında geçtiğini zikretmektedir. Bu kaynakların sadece ismini vermekle yetinmektedir. Ardından, konuyla ilgili tespitlerine yer veren Muhammed Âbid, vasînin, sorumlu olduğu mûsâ aleyh²⁵⁵ hakkında; malının miktarının tespiti hususunda zorlanabileceği meselesini gündeme getirmiştir. Bu görüşüyle, onun, Hanefî mezhebinin görüşünü tercih ettiğini anlamaktayız. Muhammed Âbid, sorulara verdiği cevaplarda, fıkıhın genel kurallarını özetleyen kâidelerden de oldukça istifade etmiştir. Yeri geldiğinde bazı kâideleri zikrederek İbn Nuceym’in *el-Eşbâh* isimli eserine atıflarda bulunmaktadır.²⁵⁶

2.2.1.3. Tağayyürü’r-Râğib fî Tecdîdi’l-Vakfi’l-Hârib

Eserin tam adı *تغيير الراغب في تجديد وقف الخراب* dir. Bu risale, Muhammed Âbid’in, 1236/1820 senesinde yöneltilen bir soru üzerine, kaleme aldığı eserdir. Sorunun içeriği şu

²⁵³ es-Sindî, *Buğyetü’z-Zekiyy*, c.2, 489-493.

²⁵⁴ es-Sindî, *Buğyetü’z-Zekiyy*, c.2, 494-496.

²⁵⁵ Kendisi için vasî tayin edilmiş kimseye denir. Detaylar için bkz. Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 66.

²⁵⁶ es-Sindî, *Buğyetü’z-Zekiyy*, c.2, 495.

şekildedir: “Bina edilen bir medrese yıkılsa ve onun temelleri dâhil hiçbir tuğlası kalmasa, daha sonra birtakım hayır sahipleri bu binayı kendi helal kazançlarından tekrar inşa etseler, yıkıldıktan sonra yeniden yapılan bu bina, vakıf malı olur mu? Yoksa vakfetmek üzere yeni bir vakıf sığası gerekir mi?”²⁵⁷ Muhammed Âbid bu suallerin her birine “el-Cevap” diyerek müstakil bir şekilde cevap vermiştir.

Bu risalede müellif, konuyla ilgili daha önceden verilen fetvalara müracaat ederek genişçe açıklamalar yapmaktadır. Nitekim o, vakıf binasının yıkılmasıyla ilgili cevabında şunları zikreder: “Bilindiği üzere Hanefî âlimlerimiz, bir vakıf binasının, kendiliğinden istifade edilemeyecek derecede yıkılması dolayısıyla vakfın gelirinin, daha uygun bir yere sarf edilmesinin caiz olduğunu söylemektedir. Bir mescit yıkılınca orada ibadet etmek mümkün değildir. Ehlinin bileceği üzere orada bu şekilde ibadet mümkün olmaz. Bu mekânın kullanılamaması, onların tarafından meydana gelmemiştir.”²⁵⁸ Vakıflarla ilgili önemli bilgiler verip çözümler öneren Muhammed Âbid, bu şekilde bir meselenin kendi yaşadığı dönemde ve başka birçok bölgede büyük bir sorun oluşturduğunu söylemekte ve bu sorunu gidermek üzere risaleyi kaleme aldığından bahsetmektedir. Atıf yapılan kaynaklar açısından da risale ayrı bir öneme sahiptir. Zira bu eserde Hanefî mezhebinin önemli kaynaklarından çok sayıda istifade edilmiştir.

2.2.1.4. et-Takbîlü Envâ‘uhû ve Ahkâmuhû

Eserin tam adı التقبيل انواعه و احكامه dir. Bu risale, Muhammed Âbid’e yöneltilen bir soru üzerine 1224/1809 senesinde Hüdeyde şehrinde kaleme alınmıştır. Soru şu şekildedir: “Hadislerde, sahabenin, Hz. Peygamber’in elini, mübarek başını, ayaklarını veya vücudunun herhangi bir yerini öptüğüne dair rivayetler var mıdır yok mudur?”

Muhammed Âbid, soruya, öpme çeşitlerini kısımlara ayırarak cevap vermektedir. O burada şunları söylemektedir: “Baş, el, iki kaş arası veya herhangi bir yeri öpmek, mutlak anlamda aynı manadadır. Şehvetten, sevgiden veya şefkatten eksik olmaz. Burada birini yüceltme de söz konusu olabilir.”²⁵⁹ Daha sonra bu çeşitler hakkında ayrı ayrı örnekler vermekte ve bu konudaki hadisleri zikretmektedir. Nitekim bu konuda Buhari’nin *Sahîh*’i, Ebû Dâvut’un *Sünen*’i, Taberânî’nin *Mu‘cem*’i, Hâkim’in *Müstedrek*’i, İbn

²⁵⁷ Muhammed Âbid es-Sindî, *Tağayyürü’r-Râğib fî Tecdîdî’l-Vakfi’l-Hârib*, c.2, 409, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya‘kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.

²⁵⁸ es-Sindî, *Tağayyürü’r-Râğib*, c.2, 409.

²⁵⁹ Muhammed Âbid es-Sindî, *et-Takbîl Envâ‘uhû ve Ahkâmuhû*, c.2, 327, 328, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya‘kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.

Hacer'in *Fethü'l-Bâri*'si vb. birçok hadis kitabında bulunan hadisleri, görüşünü ispat için zikretmektedir.

2.2.1.5. Cevâzü İhrâci Zekâti'l-Habbi bi'l-Kîyme

Eserin tam adı *جواز اخراج زكاة الحب بالقيمة* dir. Bu risale, Muhammed Âbid'e, 1236/1820 senesinde Mekke-i Mükerrreme'de ikamet eden Seyyid Yusuf el-Bettâh tarafından yazılmış olan bir soru üzerine kaleme alınmıştır. Soru aynı zamanda risalenin ismini oluşturmaktadır. Aslında sorunun üç farklı aşaması vardır: Birincisi, zekâtın, kıymeti ile verilmesi caiz midir? İkincisi, fakirler için faydalı olması durumunda ekmek, zekât olarak verilebilir mi? Üçüncüsü ise, fakirlerin ihtiyaç durumu dikkate alınarak zekâtın aynı olarak verilmesi mi daha uygun olur yoksa kıymetinin verilmesi mi?²⁶⁰

Muhammed Âbid, bu zikredilen üç soruyu da Hanefî mezhebinin görüşlerini, mezhep içerisinde mu'teber sayılan kaynaklara dayanarak cevaplamıştır. Muhammed Âbid, bu risalesinde kaynak olarak, Abdullah b. Mahmûd Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *Muhtâr*, İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Bahru'r-Râik*, Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâi'u's-Sanâi'* isimli eserine atıflar yapmıştır.²⁶¹

2.2.1.6. Hillü'l-Masîd bi'l-Bundukati'r-Rasâsiyye

Eserin tam adı *حل المصيد بالبندقية الرصاصية* dir. Muhammed Âbid bu risalesini, silahla avlanılan bir hayvanın etinin yenilip yenilmeyeceğiyle ilgili görüşleri ortaya koymak suretiyle, konu hakkında kendisine sorulan soruya cevap vermek üzere kaleme almıştır.²⁶² Ayrıca o, klasik fıkıh eserlerinde konun ele alınış yöntemine değinmiş fakat aslında bu meselenin, yeni ortaya çıkan nevâzil²⁶³ türünden bir mesele olduğunu da vurgulamıştır.²⁶⁴

Muhammed Âbid, risalesinde, tezkiyenin gerçekleşmesi için bir takım şartların olduğunu, bu şartlar yerine geldiği zaman avlanan hayvan etinin helal olacağını söylemektedir. Burada zikrettiği şartlardan birisi de, mezhep içerisinde hâkim görüşün, avlanan hayvana ölmeden önce yetişip onu boğazlamak gerektiğidir.²⁶⁵ Daha sonra Hanefî mezhep

²⁶⁰ Muhammed Âbid es-Sindî, *Cevâzü İhrâci Zekâti'l-Habbi bi'l-Kîyme*, c.2, 121, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya' kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.

²⁶¹ es-Sindî, *Cevâzü İhrâci Zekâti'l-Habbi bi'l-Kîyme*, c.2, 121-128.

²⁶² Muhammed Âbid es-Sindî, *Hillü'l-Masîd bi'l-Bundukati'r-Rasâsiyye*, c.2, 149, 150, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya' kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.

²⁶³ Nâzile kelimesinin çoğulu olup klasik fıkıh eserlerinde daha çok mezhep imamlarından sonra ortaya çıkmış meseleleri, modern dönemde ise yeni fikhî problemleri ifade eder. Nevâzil için bk. Eyyüp Said Kaya, "Nevâzil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 34, 35.

²⁶⁴ es-Sindî, *Hillü'l-Masîd*, c.2, 135.

²⁶⁵ es-Sindî, *Hillü'l-Masîd*, c.2, 150.

imamlarının konuyla alakalı görüşlerini de zikretmektedir. Muhammed Âbid, bu konunun detaylı bir şekilde anlatımını, *Tavâli 'ü'l-envâr* isimli *ed-Dürrü'l-muhtar'a* yazmış olduğu şerhte yaptığını belirterek okuyucuyu, bu esere yönlendirmektedir.²⁶⁶

2.2.1.7. Keffü'l-Emânî 'an Semâ'i'l-Eğânî

Eserin tam adı *كف الاماني عن سماع الاغاني* dir. Bu risale, çalgı aletleri ve bu aletlerle icra edilen müziğin dinlenmesiyle ilgili kaleme alınmış bir risaledir. Muhammed Âbid, risaleyi kaleme alma sebebini şöyle açıklamaktadır: “1236/1820 senesinde, Mekke-i Mükerreme'den bazı değerli zatlar, bana bu konu hakkında bir risale gönderdi. Gönderdikleri risalede şunları yazarak beni, bu risaleyi kaleme almaya mecbur ettiler: 'Ebu Hâmid el-Gazzâlî (ö.505/1111), *Bevârikü'l-esmâ' fî tekfiri men yuharrimü's-semâ'* isimli eserinde şunları söylemektedir: ' Kim hak, hikmet ve birtakım faydaları bulamazsa o kişi bu zikredilenleri inkâr eder. Bu durumda o kişi aslında kendi nefsinin inkâr etmiş olur. Dolayısıyla bu inkârı, onu def sesini ve güzel sesleri dinlemenin sünnete uygun olmadığı şeklinde bir anlayışa yönlendirebilir. Bundan dolayı da bu anlayışı onu, gerek inanç gerekse tahrîmi olarak sünnete uygun olmayan şeyin, küfür olduğu gibi bir inanca sevk edebilir. Sünnetten yüz çevirmek ve onu yerine getirmemek ise fâsıklıktır.' demektedir.”²⁶⁷ Bu sözlerin, İmâm Gazzâlî'ye nispet edilmesi, insan fitratının reddedeceği ve kendisinden uzaklaşacağı bir durumdur. Bu sözümüze delil ise Gazzâlî'nin *İhyâ* isimli eserinin *Âdâbü'l-semâ' ve'l-vecd* bölümünde bu konuyla alakalı çok geniş bir şekilde verilen malumatlardır.”²⁶⁸

Daha sonra Muhammed Âbid, konuyla ilgili Gazzâlî'ye yapılan ithamlara cevap vermiş ve onun hakkında yanlış bilinen konuları düzeltmiştir. Söz konusu haramlığın beş şekilde gerçekleştiğini anlatarak, onlar hakkında müstakil başlıklar açmıştır: a) Dinleyen açısından haramlık. b) Müzik aleti bakımından haramlık. c) Sesin ritminden kaynaklanan haramlık. d) Dinleyeninin hissiyatında oluşan ve sürekliliğe yol açan haramlık. e) Diğer insanlardan farklı olarak kişinin karakterinden oluşan haramlık.²⁶⁹

Muhammed Âbid'in çalıştığımız risaleleri arasında en uzun olanı, bu risalesidir. Zira üzerinde müstakil bir çalışma yapılacak kadar kapsamlı yazılmış bir eserdir. Yüz

²⁶⁶ es-Sindî, *Hillü'l-Masîd*, c.2, 155.

²⁶⁷ Muhammed Âbid es-Sindî, Muhammed Âbid, *Keffü'l-Emânî 'an Semâ'i'l-Eğânî*, c.2, 177, 178, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.

²⁶⁸ es-Sindî, *Keffü'l-Emânî*, c.2, 179, 180.

²⁶⁹ es-Sindî, *Keffü'l-Emânî*, c.2, 181.

sayfadan fazla olan bu risalede Muhammed Âbid, konuyu ayet ve hadislerle müdellel bir şekilde aktarmaktadır.²⁷⁰

2.2.1.8. el-Kavlü'l-Cemîl fî İbâneti'l-Farki Beyne Ta'îki't-Tezvîci ve Ta'îki't-Tevkîl

Eserin tam adı *القول الجميل في ابانة الفرق بين تعليق التزويج و تعليق التوكيل* dir. Bu risale Muhammed Âbid'e, Harem-i Şerif'in Başkanı Kâsım Ağa tarafından 1236/1820 tarihinde gönderilen bir soru üzerine kaleme alınmıştır.²⁷¹

2.2.1.9. Şurûtü'l-İstincâ

Eserin tam adı *شروط الاستنجاء* dır. Muhammed Âbid'in bu risalesi, isminden de anlaşılacağı üzere tahâretle ilgili olarak kaleme alınan bir eserdir. Kendisi, Mescid-i Nebi'de karşılaşmış olduğu bir olay üzerine bu risaleyi kaleme aldığını dile getirmektedir.²⁷² Namazdan sonra mescitteki bir ilim halkasında ders verdiği esnada, art niyetli bazı insanların, istincâ²⁷³ hakkında soru sorması üzerine, orada bulunan hocanın ise bu soruyu sonra cevaplandırılmak üzere ertelediğinde, Muhammed Âbid bu soruya cevap olacak risaleyi kaleme almaya karar verir.²⁷⁴ O, bu risalede istincânın vaciplerini zikretmektedir. Daha sonra ise onun sünnetlerine değinmektedir.

Eser, müstakil bir çalışma olmakla birlikte, muhakkik tarafından bu risalenin şerhi olan *Menâlü'r-racâ fî şurûti'l-istincâ* isimli eserin içerisine metin olarak eklenerek tahkik edilmiştir.²⁷⁵ Birkaç sayfayı geçmeyecek kadar kısa olan bu risale, tahâretle ilgili önemli bir eserdir. O dönemin şartları ele alındığı zaman her konuyla ilgili sorular sorulduğu da buradan ortaya çıkmaktadır.

2.2.1.10. Menâlü'r-Racâ fî Şurûti'l-İstincâ

Eserin tam adı *منال الرجاء في شروط الاستنجاء* dır. Bu risalesinde Muhammed Âbid, yukarıda zikredilen *Şurûtü'l-istincâ* isimli eserinin şerhini yapmıştır.²⁷⁶ Çalışmasında sayfanın üst

²⁷⁰ es-Sindî, *Keffü'l-Emâni*, c.2, 184.

²⁷¹ Bekdaş, *Muhammed Âbid*, 441.

²⁷² es-Sindî, *Risaleler*, c.2, 55.

²⁷³ Bir sıkıntıdan kurtulmak, bir şeyi kesmek manasındaki “necâ” kökünden gelen istincâ, terim olarak: Bir şeyden kurtulmaya, vücuttan çıkan pisliği temizlemeye çalışmak demektir. İstincâ için bkz, Salim Öğüt, “İstibrâ ve İstincâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 320, 321.

²⁷⁴ es-Sindî, *Risaleler*, c.2, 55, 56.

²⁷⁵ es-Sindî, *Risaleler*, c.2, 31, 32.

²⁷⁶ Muhammed Âbid es-Sindî, *Menâlü'r-Racâ fî Şurûti'l-İstincâ*, c.2, 58, 59, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekür, *Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa*, Bahreyn, 2014.

kısımına *Şurûtü'l-istincâ* risalesinin metnini yazmış, alt kısmına ise onun şerhi olarak *Menâlü'r-racâ fî şurûti'l-istincâ*'yı eklemiştir. Muhammed Âbid, yazmış olduğu bu risalede tahâretle ilgili ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Şerhin zikredildiği alt kısımda ise kullandığı kaynaklara da temas etmiştir. Mezhep içerisindeki görüşlere yer veren müellif, râcih görüşü de belirtmiştir. Ayrıca diğer mezheplerin de konuyla ilgili görüşlerini zikretmekten geri durmamıştır.²⁷⁷

2.2.2. Hadisle İlgili Risaleleri

2.2.2.1. Keşfü'l-Be'si 'Ammâ Ravâhu İbn Abbâs Muşâfehete 'an Seyyidi'n-Nâs

Eserin tam adı *كشف البأس عما رواه ابن عباس مشافهة عن سيد الناس* dir. Bu risale, İbn Abbas'ın (r.a.) rivayetlerini bir araya getirmek için yazmış olduğu bir risalesidir. Bu risalede bütün hadis kitaplarını tarayarak İbn Abbas'ın rivayet ettiği bütün hadisleri bu çalışmada toplamaya çalışmıştır. Muhammed Âbid'in zikrettiği hadis sayısı yetmiş yedidir. Lakin risaleyi tahkik eden Ahsen Ahmed, bu rivayetlerin, kendisinin numaralandırmasına dayanarak, yetmiş sekiz olduğunu söylemektedir.²⁷⁸ Müellif, bu risaleye bir hâtime yazmamıştır. Konuyla ilgili yeni bir hadis bulduğunda esere ekleyeceğini düşünerek hâtime yazmamış olabilir.

2.2.2.2. Beyânü's-Sikâti'r-Ruvât Ellezîne Tüküllime Fîhim Bimâ Lâ Yücibu Raddehum

Eserin tam adı *بيان الثقات الروات الذين تكلم فيهم بما لا يوجب ردهم* dur. Bu risale, Muhammed Âbid'in bazı hadis rivayetleri hakkında, 1235/1819 yılında yazmış olduğu bir eserdir. Muhammed Âbid bu eserini, sahih derecesinin altındaki hasen seviyesinde olan hadisler hakkında yapılan tenkitler üzerine kaleme aldığını dile getirmektedir.²⁷⁹ Üç yüz doksan üç râvi hakkında kısa bilgiler sunan müellif, bu rivayetlerle ilgili yapılan tenkitlere de cevaplar vermektedir.²⁸⁰

²⁷⁷ es-Sindî, *Menâlü'r-Racâ*, c.2, 65.

²⁷⁸ Muhammed Âbid es-Sindî, *Keşfü'l-Be'si 'Ammâ Ravâhu İbn Abbâs Muşâfehete 'an Seyyidi'n-Nâs*, c.1, 245, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya' kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.

²⁷⁹ Muhammed Âbid es-Sindî, *Beyânü's-Sikâti'r-Ruvât Ellezîne Tüküllime Fîhim Bimâ Lâ Yücibu Raddehum*, c.1, 427, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya' kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.

²⁸⁰ es-Sindî, *Beyânü's-Sikâti'r-Ruvât*, c.1, 618.

2.2.3. Tıpla İlgili Risaleleri

2.2.3.1. Fekkü'l-Mihne bi-Mu'âleceti'l-Hukne

Eserin tam adı *فك المحنة بمعالجة الحقنة* dir. Muhammed Âbid, fakîh ve muhaddis kimliği yanında, tabip kimliğiyle de ön plana çıkmıştır. O, bu alandaki ilmini, daha önce de değindiğimiz gibi, amcası Muhammed Hüseyin'den almıştır. Muhammed Âbid, yolculukları esnasında uğradığı beldelerdeki insanların hastalıklarıyla ilgilenmekte, onları tedavi etmekteydi. İşte bu risalesinde, kullanmış olduğu birtakım tedavi yöntemlerini kaleme almıştır. Ayrıca tıp ilmini tahsil etmek isteyenlere, bu çalışmasının faydalı olacağını zikretmektedir.²⁸¹ Risalenin son kısmında birtakım ilaçların reçetesini de sunmakta olan Muhammed Âbid, bu yöntemlerin insanlara faydalı olacağını ve uzman bir kimse tarafından uygulandığında sonuç alınacağını söylemektedir.²⁸²

2.2.4. Diğer İlim Dallarıyla İlgili Risaleleri

2.2.4.1. Mecmû'atü'l-İcâzâti'l-Hadîsiyye

Eserin tam adı *مجموعة الاجازات الحديثية* dir. Bu risalesinde Muhammed Âbid, icazet verdiği talebelerini tek tek zikretmekte ve hocalarından kendisine kadar ulaşmış olan icazet zincirini, onlara verdiğini dile getirmektedir.²⁸³

2.2.4.2. Menâhicü's-Sarfıyyîn

Eserin tam adı *مناهج الصرفيين* dir. Bu risale, Arap dilindeki sarf ilmiyle ilgili bir çalışmadır. Muhammed Âbid, eserin müellifi değil, mütercimidir. Eseri Arapça'ya tercüme etmiştir.²⁸⁴ Risalede, sarf ilminin birtakım önemli meselelerine temas edilmektedir.²⁸⁵

²⁸¹ Muhammed Âbid es-Sindî, *Fekkü'l-mihne bi mu'âleceti'l-hukne*, c.3, 103, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.

²⁸² es-Sindî, *Fekkü'l-mihne*, c.3, 138,139.

²⁸³ Muhammed Âbid es-Sindî, *Mecmû'atü'l-icâzâti'l-hadîsiyye*, c.3, 235, 236, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.

²⁸⁴ es-Sindî, *Risaleler*, c.3, 5.

²⁸⁵ Muhammed Âbid es-Sindî, *Menâhicü's-sarfıyyîn*, c.3, 31, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.

SONUÇ

Bu çalışmada, Hindistan'ın Sind bölgesinde dünyaya gelmiş olup sonrasında Hicaz'a ailesiyle birlikte hicret eden, dedesi ve babasının vefatının ardından amcasıyla birlikte Yemen'e giden Muhammed Âbid es-Sindî'nin ilmî hayatı ve eserleri incelenmiştir. Muhammed Âbid, daha hayatının ilk yıllarında büyük bir âlim ve vaiz olan dedesinden dersler almıştır. Bununla birlikte yaşadığı bölgedeki dönemin âlimlerinden de ilim tahsil ederek kendisini birçok alanda geliştirmiş ve döneminin önde gelen âlimleri arasında yer almıştır.

Muhammed Âbid'in hayatı sürecinde gerçekleşen siyasî, sosyal ve dinî olaylar, onun genel olarak ilmine, özel olarak da fikhî kimliğine önemli ölçüde etki etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Hicaz, Yemen ve Mısır bölgelerinde çalkantılı bir dönemden geçiyor olması sebebiyle, çözüm arayışlarının revaçta olduğu bir ortamda yetişen Muhammed Âbid, ilmî faaliyetlerinin yanı sıra yöneticilerle iyi ilişkiler içerisinde bulunarak onlardan maddi ve manevi anlamda istifade etmiştir. Nitekim bu yakın ilişkiler vasıtasıyla İslam dünyasının birçok bölgesine seyahat ederek ilim ehliyle buluşma ve onlardan ilim elde etme imkânı bulmuş, bu sayede de çok zengin bir kütüphaneye sahip olmuştur. Kütüphanesinin büyük çoğunluğunu, hayatının son dönemlerinde vakfetmiştir. Bu eserlerin bir kısmı Medine'de bulunan Mahmûdiye Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Yazma eserlerinin çoğunun müellife ait nüshaları ise Türkiye'deki bazı yazma eser kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir.

Muhammed Âbid, yaşadığı dönemde adından söz ettirecek ilmî seviyeye ulaşmış son dönem Osmanlı âlimlerindedir. Fıkıh, hadis, tefsir, sarf, nahiv, kıraat, tıp vb. gibi çeşitli alanlarda eser telif etmiştir. Fıkıhla ilgili olan eseri *Tavâli 'ü'l-envâr*, son dönemde yazılmış olan geniş hacme sahip önemli kaynaklar arasındadır. Muhammed Âbid'in on bin varaklık hacme ulaşan bu önemli eseri, ilk iki cildinin haricinde henüz tahkik edilmemiş olup araştırmacıları beklemektedir. *Tavâli 'ü'l-envâr* henüz tam olarak neşredilmediği için çalışmamızda sadece neşredilen kısmı üzerinde bir değerlendirme imkânı bulunmuştur. Söz konusu eser, İbn Âbidîn'in ve Tahtâvî'nin haşiyeleriyle aynı dönemde kaleme alınmıştır. Bu üç eser de, Haskefi'nin *ed-Dürrü'l-muhtâr*'ı üzerine yazılmış olmakla birlikte müelliflerinin farklı üslup ve metotlar takip etmesi sebebiyle her birinin kendisine has özellikleri bulunmaktadır. Bu eserler arasında mukayeseli bir çalışma yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Muhammed Âbid, fıkıh bilgisinin yanı sıra hadis ilminde de önemli bir yere sahiptir. Hadis külliyyatına olan hâkimiyeti, hatta Buhârî'ye kadar kesintisiz senedinin olması, belirgin bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Mekke-i Mükerreme'de yapmış olduğu hadis dersleri, dönemin âlimlerinin dikkatini çekmiş, alanındaki uzmanlığını gözler önüne sermiştir. Hadisle ilgili eserleri dikkate alındığında gerek çağdaşı olup gerekse talebe ve hoca olarak istifade ettiği Şevkânî'nin ve San'anî'nin eserleriyle ilgili mukayeseli çalışmaların yapılması bu alana önemli katkıları olacağına kanaatindeyiz. Ayrıca Sind bölgesi âlimlerinden olup yakın zamanda vefat eden Tehânevî'nin *'Îlâu's-sünen* isimli eseriyle mukayeseli çalışmaların yapılması o dönem içindeki ilmi birikimi yansıtmaya açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

el-Mevâhibü'l-latîfe şerhu müsnedi ebî hanîfe isimli eseri, İmâm-ı A'zam'ın rivayet ettiği hadislerin derlendiği *Müsned* üzerine yazmış olduğu kapsamlı bir çalışmadır. Muhammed Âbid, İmâm Şâfiî'nin rivayetlerini toplayan *Müsned* üzerine de *Mu'temedü'l-almâ'î fî halli müsnedi'l-imâm eş-şafi'î* isimli eseri kaleme almıştır. Müellif nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan eserin hacmi, beş yüz varakın üzerinde olup henüz tahkikli neşri yapılmamıştır.

Muhammed Âbid'in okuduğu ilimleri ve hocalarını zikrettiği ansiklopedik bir eser olan *Hasrû's-şârid* de, burada söylememiz gereken önemli bir kaynaktır. Ayrıca çeşitli konularda yazdığı risaleler de yaşadığı dönemde ortaya çıkan önemli birçok probleme çözümler sunmakta ve o dönem hakkında ilim dünyasına ışık tutmaktadır. Bu risalelerde ele alınan konular çok çeşitli olmakla birlikte fıkıh ve hadis alanındaki risaleleri dikkat çekecek sayıdadır.

Muhammed Âbid, yaşadığı dönemin siyasî olaylarına kısmî olarak da olsa dâhil olmuştur. Bu sebeple Yemen'de olduğu dönemde bazı sıkıntılar yaşamış olsa da yöneticilere yakın bir hayat sürdüğü görülmektedir. O dönemdeki bazı siyasî gelişmelerden dolayı kendisine sorulan sorulara risalelerle cevap veren Muhammed Âbid'in *Kalansuve Risalesi*, dikkat çeken bir siyaset-i şer'iyeye eseri olma özelliği taşımaktadır.

Şer'î ilimlerin yanı sıra tıp ilminde de önemli bir şahsiyet olarak öne çıkan Muhammed Âbid, bu alandaki bilgisi sebebiyle Yemen yöneticilerinin özel tabipliği vazifesini ifâ etmiştir. Bulduğu yeni ilaçlar ve tedavi metotları, yaşadığı dönemde, tıbbî ilmiyle bilinen bir isim olmasını sağlamıştır. Ayrıca tıp alanında yazılmış önemli kaynaklardan biri olan

Tuhfetü'l-mü'minîn'i Yemen'de tercüme edip tanınmasını sağlayarak bu alana katkıda bulunmuştur.

Tüm bu eserleri ve faaliyetleri dikkate alındığı zaman Muhammed Âbid'in, hayatı ve eserleriyle kapsamlı çalışmalara konu edilebilecek çok yönlü bir âlim olduğu söylenebilir. Kanaatimizce onun eserlerinin yayınlanması ve değerlendirilmesi, sadece onunla ilgili bilgi vermenin ötesinde, döneminin ilmî, siyasî ve sosyal çevresi ile ilgili araştırmalara da ışık tutacak nitelikte olacaktır.

KAYNAKÇA

- Âkiş, Hasan b. Ahmed, *Hadâikü'z-Zehri fî Zikri'l-Eşyâhi A'yâni'd-Dehri*, neş. ve thk. İsmail b. Muhammed el-Beşerî, Mektebetü'l-Âbikan, 1. Cilt, 1. Baskı, 1992.
- Aktepe, Münir, "I. Abdülhamid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1988)*, 1: 213-216.
- Âlûsî, Şehâbuddin Ebû's-Senâ Mahmud b. Abdillâh (ö.1270/1854), *Şehiyyü'n-Nağam fî Tercemeti Şeyhi'l-İslâm 'Ârif'i'l-Hikem*, thk. Muhammed el-'Iyd el-Hatrâvî, Mektebetü Dâri't-Türâs, 1. Baskı, 1403/1983.
- Bardakoğlu, Ali, "Vesâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2013)*, 43: 66.
- Bekdaş, Said, *el-İmâmü'l-Fakîhü'l-Muhaddisü's Şeyh Muhammed Âbid es-Sindî el-Ensârî Reîsü 'Ulemâi'l-Medîneti'l-Münevverati fî 'Asrihi*, el-Medînetü'l-Münevvera, 1. Baskı, 1423/2002.
- Beydilli, Kemal, "II. Mahmud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003)*, 27: 352-357.
- Beydilli, Kemal, "III. Selim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2009)*, 36: 420-425.
- Beydilli, Kemal, "IV. Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2006)*, 31: 283-285.
- Bilge, Mustafa, "Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1991)*, 3: 365-366.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (ö.256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Lübnan, 2011.
- Büyükkara, Mehmet Ali, "Vehhâbilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2012)*, 2: 611-615.
- Charles Sadgrove, Philip, "Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2010)*, 39: 438, 439.
- Cook, Michael, "Muhammed b. Abdülvehhâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2005)*, 30: 491-492.

- Ehdel, Abdurrahman b. Süleyman, *en-Nefesü'l-Yemânî ve'r-Rûhu'r-Ravhânî fî İcâzâti'l-Kudâti Beni's-Şevkânî*, thk. Abdullah Muhammed el-Habeşî, Dârü's-Sâmi'iy, 1.Baskı, 2012.
- Emecen, Feridun, "Abdullah b. Suûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 135-136.
- Emecen, Feridun, "Abdülazîz b. Muhammed b. Suûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 193-194.
- Günel, Fuat, "Ahmed Teymur Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 140-141.
- Han, Mustafa Sa'd, Seyyid el-Lihâm, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Hadîs ve'l-İstulâh*, Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 2004.
- Hasan es-Sindî, Mahmûd, *Dirâsâtün ve Tahkîkun ve Ta'likun ve Tahrîc Minhatü'l Bârî fî Cem'i Rivâyâti Sahîhi'l Buhârî li'l-'Allâmeti'l Muhaddis eş-Şeyh Muhammed Âbid es-Sindî el-Ensâri Reîsü 'Ulemâi'l Medîneti'l Münevverati fî 'Asrihi*, thk. Basılmamış doktora tezi, Câmi'atü Karâtaşî, Karâtaşî, Cumhûriyyetü Pâkistân el-İslâmiyye, 1432/2011.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887), *Sünen-i İbn Mâce*, Dârü'l-Ma'rife, Lübnan, 5. Baskı, 2009.
- İnce, İrfan, "Muhammed Âbid es-Sindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 246-247.
- Kettânî, Abdülhay b. Abdü'l-Kebîr (ö.1962), *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Me'âcim ve'l-Meşîhat ve'l-Müselselât*, thk. İhsan Abbas, 2. Baskı, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1402/1982.
- Kevserî, Muhammed Zâhid (ö.1952), *Tertîbü Müsnedi'l-İmâmi'l-Mu'azzam ve'l-Müctehidi'l-Mukaddem Ebî Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, c.1, 1951.
- Küçük, Cevdet, "Abdülmeccid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 259-263.

- Küçük, Cevdet, “Suûd b. Abdülazîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 578.
- Öğüt, Salim, “Füllânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 248-249.
- Öğüt, Salim, “İstibrâ ve İstincâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 320,321.
- Önkal, Ahmet, “Akabe Biatları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 211.
- Özcan, Azmi, “Sind”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 242-244.
- Özel, Ahmet, “İbn Âbidin, Muhammed Emîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19: 292-293.
- Özervarlı, Sait, “Selefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 399-402.
- Said Kaya, Eyyüp, “Nevâzil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 34-35.
- Said Kaya, Eyyüp, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38: 560-564.
- Said Kaya, Eyyüp, “Şevkânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 22-28.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Beyânü Sikâti'r-Ruvât Ellezîne Tüküllime Fihim Bimâ Lâ Yûcibü Raddehum*, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Buğyetü'z-Zekiyy fî Mes'eleti's-Sabiyy*, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Cevâzü İhrâci Zekâti'l-Habbi bi'l-Kîme*, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *el-Mevâhibü'l-Latîfe Şerhü Müsnedi Ebî Hanîfe*, c.1, thk. Takiyyüddin en-Nedvî, Dârü'n-Nevâdir, 1. Baskı, 2013.

- Sindî, Muhammed Âbid, *et-Takbîl Envâ'uhû ve Ahkâmuhû*, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Fekkü'l-Mihne bi-Mu'âlececi'l-Hukne*, c.3, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Hasrû's-Şârid min Esânîdi Muhammed Âbid*, c.1, 1. Baskı, Mektebetü'r-Rüsd, Riyad, 1424.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Hillü'l-Masîd bi'l-Bundukati'r-Rasâsiyye*, c.2, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *İlzâmü 'Asâkiri'l-İslâm bi'l-İktisâri 'ale'l-Kalansuve Tâ'aten li'l-İmâm*, c.2, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Keffü'l-Emânî 'an Semâ'i'l-Eğânî*, c.2, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Kesfü'l-Be'si 'Ammâ Ravâhu İbnü Abbâs Muşâfeheten 'an Seyyidi'n-Nâs* c.1, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Mecmû'atü'l-İcâzâti'l-Hadîsiyye*, c.3, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Mecmû'u İcâzâti ve Resâili el-İmâm Muhammed Âbid es-Sindî*, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 1. Baskı, h. 1435 m. 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Menâhicü's-Sarfîyyîn*, c.3, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Menâlü'r-Racâ fî Şurûti'l-İstincâ*, c.2, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.
- Sindî, Muhammed Âbid, *Tağayyürü'r-Râğib fî Tecdîdi'l-Vakfi'l-Hârib*, c.2, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Mektebetü Nizâm Ya'kub el-Hâssa, Bahreyn, 2014.

Sindî, Muhammed Âbid, *Tavâli 'ü'l-Envâr Şerhü'd-Dürri'l-Muhtâr*, thk. Abdürreşid Muhammed Musa Lağârî es-Sindî, Basılmamış doktora tezi, Sind Üniversitesi, Camşûrû, Pakistan, ts.

Şevkânî, Muhammed Ali Muhammed, *el-Bedrü't Tâli' bi-Mehâsini men Ba'di'l Karni's Sâbi'*, Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, Kahire, ts.

Turruhtî, Muhammed Muhsin b. Yahya el-Bekrî et-Teymî, *el-Yâni'ü'l-Ceniyyi min Esânîdi's-Şeyh Abdi'l-Ğaniyyi*, thk. Veliyyüddin Takiyyiddin en-Nedvî, 1. Baskı, 1437/2016.

Zebâre, Muhammed b. Muhammed, *Neylü'l-Vatar min Terâcimi Ricâli'l-Yemen fi'l-Karni's-Sâlis 'aşer*, cilt 2, ts.

ÖZGEÇMİŞ

Ali Taşköprü, 1992 senesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Yeni İskele ilçesine bağlı Yeşilköy’de dünyaya geldi. İlköğrenimini, doğduğu köyde, orta ve lise eğitimini ise Yeni Erenköy Lisesi’nde tamamladı. 2010 senesinde, daha sonra ismi Necmettin Erbakan Üniversitesi olarak değişecek olan Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde lisans eğitimine başladı. 2015 senesinde bu fakülteden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku alanında yüksek lisansa başladı. 2016 senesinde eğitim almaya başladığı Konya Selçuk Dinî Yüksek İhtisas Merkezi’nden 26 Nisan 2019 tarihinde mezun oldu. 29 Nisan 2019 tarihi itibarıyla de Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman Yardımcılığına atanmıştır. İyi seviyede Arapça, orta seviyede İngilizce bilmekte olan Ali Taşköprü, evli ve bir çocuk babasıdır.